

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O
TONGA

FIKA	4
'AHO Tu'apulelulu, 8 Mā'asi 2018	

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua
Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia
'Eiki Tokoni Palēmia
'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga
Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,
'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai
'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Samuela 'Akilisi Pōhiva
Semisi Lafu Sika
Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Dr. Tu'i Uata
Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilisone,
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai
'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala
'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga
'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Sione Vuna Fa'otusia
Sēmisi Tauelangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō
Tongatapu.
Lord Ma'afu
Tongatapu
Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1
'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2,
'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3
Tongatapu

Lord Tu'ilakepa
Lord Tu'i'afitu
Lord Tu'iha'angana
Lord Nuku
Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.
'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.
'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu
Fakafofonga Fika 5, Tongatapu
Fakafofonga Fika 11, 'Eua
Fakafofonga Fika 12, Ha'apai
Fakafofonga Fika 13, Ha'apai
Fakafofonga Fika 15, Vava'u
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Siaosi Sovaleni
Losaline Ma'asi
Tevita Lavemaau
Mo'aleFinau
Veivosa Taka
Sāmiu Kuita Vaipulu
Vātau Hui

asenita

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu.....	7
Ui ‘a e Fale.....	7
Poaki.....	7
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	7
Fokotu’u ke fakahū mai ki Fale Alea fakamatala \$ Pule’anga taimi ne veteki ai Fale Alea.....	8
Tokanga ke fakaikiiki mai fakamatala fakapa’anga Pule’anga.....	9
Kole Pule’anga ki ha faka’uhinga fakalao Kupu 23 Konisitūtone.....	9
Tokanga ki he ‘ikai kau ‘isiu ki he fakamatala \$ mei he Pule’anga he ‘asenita e Fale.....	12
Kole ke ta’ofi vaka tata ‘one’one muli kae fai ngaahi ‘eke fakalao.....	15
Tali Pule’anga kuo pau ke ta’ofi vaka kae fai ngāue ki he ngaahi ‘eke maumau.....	15
Tokanga ki he ‘ikai ‘i Fale Alea ‘a e Palēmia mo hono tokoni.....	16
Fehu’ia ko hai ‘a e Minisita Fonua Le’ole’o.....	20
Le’ole’o ‘Eiki Palēmia he Minisita Fonua, Savea & Ngaahi Me’a Fakalotofonua.....	21
Mavahe vaka ‘one’one ki tu’a taulanga kae fai ngāue ki he maumau hoko he saikolone.....	21
Hoha’a ke tokangaekina e mītia.....	23
Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	23
Fakama’ala’ala he Lao Fakaangaanga ki he ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018.....	23
Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018.....	25
Tu’utu’uni Sea tukuhifo Kōmiti Kakato e Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	25
Fokotu’u ke lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	26
Fie’ilo ki he tu’unga ngaahi lao fakahu mai mei he Pule’anga pe ‘oku fakavavevave.....	28
Fakamahino mei he Pule’anga fakavavevave ngaahi lao nau fakahū mai.....	29
Tokanga ke ‘ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai.....	29
Fakamahino Pule’anga ‘osi ‘ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai.....	29
Tu’utu’uni Sea ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he Kōmiti Pa’anga.....	30
Tui Pule’anga ‘ikai fakapotopoto to e ‘ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai.....	30
Kole ‘oku fakavavevave fo’i Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	32
Fakama’ala’ala ‘Eiki Sea he Kupu 131 Tohi Tu’utu’uni.....	33
Fokotu’u ‘ikai fakavavevave Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	34
Fakama’ala’ala ‘oku kehekehe pe ‘a e Kupu 33 a mo b.....	34
Fakamahino ko e Lao Fakaangaanga Fakavavevave kuo pau ke fakahū ange ‘e he Palēmia.....	35
Fakahā ‘e he Palēmia ‘e toki fakahū mai tohi ke fakavavevave ‘a e ‘u lao.....	35

Tohi mei he Palēmia ke fakavavevave ngaahi lao kuo nau fakahū mai.....	37
Fakama’ala’ala Kupu 34 (1) (2) e Tohi Tu’utu’uni	38
Līpooti Kōmiti Pa’anga fekau’aki Lao Fakaangaanga fika 1/2018	39
Tu’utu’uni ‘Eiki Sea fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga na’e tuku ki he Kōmiti Pa’anga.....	39
Kole ke fakafoki mai Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ke alea’i pe he Fale	39
Fokotu’u ke fakavavevave e Lao Fakaangaanga fika 3-5.....	41
Fokotu’u ‘oua pālōti’i tu’utu’uni ‘a e Sea.....	42
Ngaahi ta’efemahino’aki fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	42
Taukave Puleánga ko e lao ke malava Pangike Pule pule’i totongi tupu he nō	44
Fokotu’u ke ngaue’aki Kupu 3 ke fakafoki ‘aki tu’utu’uni Sea.....	44
Fakama’ala’ala he Kupu 1(2) e Tohi Tu’utu’uni	47
Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 1/2018.....	47
Kole ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he Kōmiti Kakato.....	48
Lao Fakaangaanga fika 2/2018	48
Fakama’ala’ala ki he taumu’a mo e ‘uhinga Lao Fakaangaanga fika 2/2018.....	49
Pālōti’i ‘o tali lau ‘uluaki Lao Fakaangaanga fika 2/2018.....	49
Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 2/2018.....	50
Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 2/2018 ki he Kōmiti Kakato	50
Lao Fakaangaanga fika 3/2018	50
Fakama’ala’ala he taumu’a & ‘uhinga Lao fika 3/2018	51
Fakatonutonu Sea ko e fakama’ala’ala eni ia he Lao fika 4/2018	51
Fokotu’u ke lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 3/2018.....	52
Kole ‘oku mahu’inga e fakama’ala’ala e taumu’a mo e ‘uhinga fo’i Lao	52
Fakama’ala’ala he Lao Fakaangaanga fika 3/2018.....	53
Pālōti’i Lao Fakaangaanga fika 3/2018	54
Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 3/2018.....	55
Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Lao Fakaangaanga fika 3/2018	55
Lao Fakaangaanga fika 4/2018	55
Fakama’ala’ala ki he taumu’a Lao Fakaangaanga fika 4/2018.....	55
Ngaahi fakafehu’i fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga fika 4/2018	56
Fehu’ia ha leva me’a hoko ki he pa’anga levi ne tanaki ‘e he Pule’anga	58
Fakamahino Pule’anga tauhi pa’anga levi na’e tānaki ‘i Fale Pa’anga.....	58
Tokanga ki he ‘ikai papau taimi ke ngata ki ai tānaki levi ki he fakalalakaka sipoti.....	59
Fehu’ia ‘uhinga tānaki pa’anga ki he fakalalakaka e sipoti	60
Tokanga ki ha femahino’aki mo e ngaahi pangike ki he to’o levi	60
Fakamahino Pule’anga nau ‘osi ta’ofi e tānaki levi to’o he tupu ngaahi pangike	60
Fakatonutonu mei he Pule’anga ne ‘ikai tali ngaahi pangike hoko atu to’o levi	62

Kole tukupifo Lao Fakaangaanga fika 4/2018 ki he Kōmiti Kakato.....	63
Lao Fakaangaanga fika 5/2018	63
Me'a 'a e Sea	66
Tokanga ki he tā fakatokolahi e no 'e he kulupu kakai fefine	67
Fakamahino ha'iha'i kau tā nō kapau 'ikai tā fakafoki 'e ha taha ha'ane nō.....	68
Kelesi:	69
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	70

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Tu'apulelulu, 8 Mā'asi 2018

Taimi: 1005-1010 pongipongi

Sātini Leo: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua.

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke mou hiva mai 'a e kātaki 'o fai mai e lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Na'e hiva'i kātoa 'e he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'a e Lotu 'a e 'Eiki).

'Eiki Sea: Mālo! Kalake ke ui 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale.

Ui 'a e Fale

Kalake Tepile: Tapu ki he 'Eiki Sea Fale Alea, 'Eiki Minisita Mo'ui mo e Hou'eiki Mēmipa e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki kau Fakafofonga e Kakai kae 'atā ke fakahoko 'a e taliui 'a e Hou'eiki Mēmipa ki he 'aho Tu'apulelulu, 8 'o Mā'asi 2018.

(Na'e fakahoko leva heni 'a e taliui 'a e Fale)

<004>

Taimi 1010-1015

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea ko e ngata'anga ia 'a e tali ui ho Fale ki he pongipongi ni,

Poaki

ko e 'Eiki Palēmia 'oku poaki 'e toki me'a tōmui mai, pea ko e 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, mo e Toutai 'oku poaki folau, mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kole pē Kalake ke fakatokanga'i mo e mu'a ko e 'Eiki Tokoni Palēmia 'oku poaki folau.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

Fakatapu atu ki he 'afio e Tolu taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo e Hau 'o e 'Otu Tonga, Tama Tu'i, Tupou VI. tapu atu ki he Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u, tapu atu ki he Tama Pilinisi Ata kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki. Tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kāpineti, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Mālō ho'omou laumālie lelei ki he pongipongi ni, hou'eiki 'oku ou fakamālō atu 'i he ngāue lahi na'e lava 'aneafi, fakahoko lelei hono talitali 'a e 'a'ahi mai 'a e 'Eiki Palēmia Nu'usila ki Tonga ni, pehē foki ki he Fale Alea na'e talitali lelei kinautolu he polokalama 'a e *tourism* mo e to'utupu, 'i he Fale 'Eiki ni. Fakamālō atu hou'eiki, mou tuku mai 'a e faingamālie ke fakakakato 'a e ngāue ko eni pehē foki ki hono talitali lelei 'a e Palēmia Nu'usila 'oku fakafou mai ai 'a e tokoni lahi ki he fonua ni tautefito ki he hili 'a e saikolone *Gita*.

Hou'eiki mou me'a hifo pē ki he'etau 'āsenita, na'e toloi 'a e Fale mei he 'aho Mōnite na'e lolotonga fai 'a e feme'a 'aki fekau'aki pea mo e Līpooti 'a e *MEIDECC*, nau fakamatala fakamā'ala'ala 'a 'enau ngāue ko ē ki he saikolone, mou fakatokanga'i hifo ko e Līpooti ko eni 'oku tukuhifo ia 'o fika fitu 'i he'etau 'āsenita, koe'uhi ko e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku fakahū mai pea 'e mu'omu'a 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga 'i h'etau 'āsenita, ko e lao eni 'e nima kuo fakahū mai 'e he Pule'anga, pea 'oku ou tui pē na'e 'osi ma'u ho'omou faingamālie ke mou me'a ki he ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni.

'I he hili 'etau ngāue ko ē ki he Lao Fakaangaanga, te tau hoko atu ki he ngaahi tu'utu'uni na'e 'osi ...

<005>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Sea : ... faingamālie ke mou me'a ki he Ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni. 'I he hili 'etau ngāue ko ē ki he Lao Fakaangaangá, te tau hoko atu ki he ngaahi Tu'utu'uni na'e 'osi fakahū mai, pea kuo mou 'osi me'a pē ki ai. Pea 'i he lava 'a e ngāue 'a e Fale ki he ngaahi Tu'utu'uni, te tau hoko leva ki he Lipooti 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenita, na'e 'osi tufa atu pē ke mou me'a ki ai, pea mo e 'asēnita ngāue 'a e Falé ki he ta'u 2018. Ko 'etau ngāue eni 'oku ki'i lahilahi, 'i he'ene pehē, 'oku kole atu pē ki he Kalake, ke tau kamata 'i he Lao Fakaangaanga

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea, kātaki kole atu mu'a ke u ki'i fakahoha'a mu'a, kapau 'oku ke laumālie lelei, kimu'a pea tau toki me'a ki he 'asēnita.

'Eiki Sea : Me'a mai, Fakafofonga Hou'eiki Nōpele e Ongō Niua.

Lord Fusitu'a : Mālō. 'Eiki Sea. Fakamālō atu ki he Feitu'u na, pea mālō e laumālie 'a e Feitu'u na, pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Falé. Ko e ma'u fakamuimui 'a e motu'a ni, na'e 'ai ke 'ai mai e līpooti mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga, pea tuku mai ki he Falé, pea tau toki Kōmiti, pea tau toki fakamuimui ki he 'ū Lao Fakaangaanga. Na'a 'oku hala e ma'u 'a e motu'a ni, kae vakai ki he Henisaati, ka ko 'eku ma'u fakamuimui ia 'i he'etau toloi. Na'e fokotu'u mei he, tēpile ko eni. Pea 'i ai e fokotu'u mei he tēpile ko ē. Pea 'oku hangē kiate au, na'e uluaki mu'omu'a e, pea tau toki hoko ki he ngaahi Lao. Ko e ma'u ia 'a e motu'a ni, Sea, pea ko e fokotu'u atu pē ke fakapapau'i mai mu'a. Mālō.

'Eiki Sea : Ko e līpooti ko ia kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, kuo 'osi teuteu, ka koe'uhí 'oku felāve'i ia mo e līpooti ko ē 'a e 'Eiki Minisitā *MEIDECC*. Mahalo 'oku sai ange ke tau toki feme'a'aki fakataha pē, ka 'e toki tufa atu pē ke mou toki me'a ki ai.

Fokotu'u ke fakahū mai ki Fale Alea fakamatala \$ Pule'anga taimi ne veteki ai Fale Alea

Lord Fusitu'a : Ko ia 'oku ou fakamālō atu, 'Eiki Sea, ka ko e ma'u 'a e motu'a ni, na'e 'i ai e konga na'e fekau'aki pea mo e Līpooti 'a e *MEIDECC* pea na'e 'i ai e konga na'e fekau'aki ia mo e līpooti fakapa'anga 'i he piliote ko ē 'o e veteki, hē. 'A ia 'oku 'ikai ha'ane fekau'aki 'a'ana, ko e me'a ia kimu'a he afā. Pea ko ia na'e fakatefito ai 'a e fokotu'ú. Na'a lava 'o 'ai mai ia 'o fakahū mai ki he Falé. Mālō.

'Eiki Sea : Ko eni kuo fakamahino mai 'e he Kalaké 'oku te'eki ai ke fakahū mai 'e he Minisitā 'a e līpooti ko iá. Ka te u tuku ange pē ki he 'Eiki Minisitā ke fai mai ha'ane tali. Me'a mai, 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu mo e Feitu'u na, Sea, pea 'oku ou fakamālō atu he 'omai e ki'i faingamālie. Tapu ki he Hou'eiki e Fale ni. Ko e ki'i kongā ko iá, ko e ma'u 'a e motu'a ni, ko e kātoa e fanga ki'i fakamatala ko ē 'oku 'amanaki ke u 'omaí, 'oku felāve'i pē, mo fakakaukau'i, he na'a tau lolotonga talanoa 'i he lipooti ko ē 'a e MEIDECC. Ko e me'a ko ē 'oku felāve'i'aki ko e pea mo e fehu'ia 'o e taimi ko ē ke 'omai ha ki'i *background information*, mei he taimi ko ia 'o e Puleanga Fakataimí, 'e kei tokoni kotoa pē

Lord Fusitu'a : Kātaki Sea, ko e ki'i fakatonutonu pē.

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'E 'ohake pē 'a e me'a ko ia

'Eiki Sea : Kātaki pē, 'Eiki Minisitā, ko e fakatonutonu eni mei he Fakafofonga 'Eiki Nōpele Niua.

Tokanga ke fakaikiiki mai fakamatala fakapa'anga Pule'anga

Lord Fusitu'a : Fakamolemole, 'Eiki Minisitā. 'Oku faka'apa'apa'i e fakama'ala'ala kuo me'a mai ai e Feitu'una, ka 'oku 'ikai ko e *background information* pe ko e fakamatala fakapa'anga faka'auliliki. 'O hangē pe na'a ko ha fakamatala fakapa'anga ki ha ta'u fakapa'anga 'e 'ai mai 'i he patiseti. 'A ia ko e kimu'a i Sepitema, 'e toki me'a mai ia mo e Feitu'u na 'i Sune. Ko e patiseti e ta'u fo'ou. Ka ko e kupu 53 'o e Konisitūtoné, 'oku fiema'u e fakamatala fakapa'anga 'i he lēvolo 'o e fakamatala fakapa'anga patiseti. 'Oku 'ikai ko ha ki'i *background information*, kātaki. Mālō.

Kole Pule'anga ki ha faka'uhinga fakalao Kupu 23 Konisitūtone

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko e ki'i kole atu pē 'i he kongā ko iá. Kapau te tau to e tipeiti 'i hē, ko e hā 'a e fakamatala fakaikiiki, mo e hā. 'E tali ke 'atita'i? He ko e me'a 'oku pau ke me'a. Ko e fakamatala ko ē 'oku ou fiemālie pē ke 'omai, ko e fo'i *receipt and payments* he fo'i piliote, he fo'i piliote. Kapau 'e 'omai mo e nō, pea 'omai mo e 'ū me'a ko iá, te tau to e foki 'o 'ave ki he 'Atita ke me'a, ke 'ātita'i pea toki 'omai. He ko e tu'u 'a e *section*, pea 'oku ou kole atu, Sea. 'Omāi mu'a ha fakama'ala'ala mei he 'Ofisi Lao, pe ko e hā koā ēhe kapau te tau talanoa, 'e fu'u ta'emahino fau ia. pe ko e hā e me'a ke 'omai. Ko e me'a ko ē 'oku mahu'ingá, ko e *practice* ia. Ko e 'osi e ta'u fakapa'anga ...

<006>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...Kapau te tau talanoa 'e kei ta'emahino fau ia, pē ko e hā e me'a ke 'omai. Ko e me'a ko ē 'oku mahu'inga ko e *practice* ia, ko e 'osi 'a e ta'u fakapa'anga, pea 'omai leva 'a e fo'i *Finance Management Act* ko ia 'oku ne hanga 'o fakaikiiki...

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Minisitā kapau 'e laumālie lelei pē

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakaikiiki leva 'a e me'a ke fai

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele kātaki 'oku 'ikai ke tali ho'o tokoni 'oku kei me'a pē 'a e 'Eiki Minisitā.

Lord Fusitu'a: Mālō

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō he 'ikai ke tau hanga pē 'etautolu Sea 'o faka'uhinga'i e me'á ko e tu'u 'a e Konisitūtone pea 'oku 'i ai mo e *Public Finance Management Act* 'oku ne talmā ai 'a e līpooti ke 'omai 'oku ne talmā mo hono taimi, kapau ko ia he 'ikai ke u to e 'oatu 'e au ia mo ha'o to e fakamatala, te u tali pē ke ha'u 'a e fakamatala ko ē...

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i fakatonutonu

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu, tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki Kapineti. Sea ko e 'aho Mōnite, na'e palōmesi mai ai 'a e 'Eiki Minisitā ko eni te ne 'omai 'i he Tūsiti 'a e fakamatala pa'anga fekau'aki mo e pa'anga *emergency* pea mo e me'a ko ia pa'anga na'e hū mai mo hū atu talu mei he tāpuni ko ē 'a e Fale, ko e 'aho ni kuo kehe 'a e 'uhinga ia pea kapau 'oku ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i fakatonutonu mu'a Sea 'a e me'a e Fakafofonga

Sāmiu Vaipulu: Tali si'i mu'a ke 'osi 'eku fakatonutonu Sea he 'oku te'eki ke tu'utu'uni 'a e Feitu'u na

'Eiki Minisitā Pa'anga: Koe'uhī ko e fakatonutonu ia ko ē 'oku hala ia

Sāmiu Vaipulu: Kātaki Minisitā

'Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga ke mea'i pē ko e fakatonutonu 'e malava pē ke to e fakatonutonu mo ia tau fanongo ki ai.

Sāmiu Vaipulu: Kā 'oku te'eki ai foki ke fai ha tu'utu'uni 'a e Feitu'u na Sea ki he'eku fakatonutonu pea ko 'eku feinga atu ke 'osi kae toki 'omai ko eni 'a e me'a 'a'ana.

'Eiki Sea: Me'a mai ho'o poini Fakafofonga Vava'u

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku poini kuo lohiaki'i ho Fale 'e he 'Eiki Minisitā ko eni he koe'uhī 'oku 'ikai ke 'omai...

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ki'i fakatonutonu atu pē

Sāmiu Vaipulu: 'A e fakamatala pa'anga

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pē 'a'aku ia tapu pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea, ko 'eku fakatonutonu pē Sea 'uluaki na'e 'ikai ke palōmesi 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'e 'omai 'a e fakamatala ko eni he 'aho ni na'e fetōkehekehe'aki 'a e Fale 'i he faka'uhinga e Konisitūtone pea na'e fai ki he me'a 'a e Feitu'u na Sea, kā na'e laumālie lelei 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne 'omai pē ha fakamatala fakafuofua ki he 'aho ni ko e pehē ko ē na'e palōmesi 'e 'omai he 'aho ni mo e lohiaki'i e Fale Sea 'oku ou fakatonutonu atu 'oku 'ikai ke mo'oni mālō Sea.

Sāmiu Vaipulu: Ko e me'a ko ē kuo fakahoko mai ki he Fale ko e me'a ia te tau to'o ke tau ngāue'aki ko e me'a na'e 'omai pea kapau 'e 'omai 'a e *hansard* 'a e Fale, 'Eiki Sea 'oku mahino 'aupito pē ai 'a e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga tapu mo ia ke 'omai 'a e me'a ko ia pea na'e a'u ki he'etau tuku neongo 'oku 'ikai ke lēkooti na'e toe fakahoko mai 'a e me'a ko ia 'Eiki Sea. Pea na'e 'i ai 'a e Feitu'u na pea mo e Kalake 'i he Minisitā 'i he 'aho ko ia koe'uhī ko e me'a ko eni, 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia Sea ke 'ai ke fakatotolo'i 'oku hala 'a hai mo hai ko e me'a pē ke tokoni ki he'emaui ngāue 'oku fai fekau'aki mo e 'ū tu'utu'uni tānaki pa'anga ko eni ke 'ilo'i pē 'oku 'alu ki fē ivi ho fonua, he ko eni 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ki he ahi, ko e hā e 'aonga 'a e to e tō ahi 'a e kakai kapau 'e to e totongi pa'anga 'e 100

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu ko 'ene fakatonutonu foki kiate au kā kuo hoko atu ia he 'ū me'a kehe hoko atu ia ki he ahi mo e me'a.

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku fakatātā Sea ki he me'a ko eni 'oku tufa mai ko e 'uhinga ai 'a e kole ke 'omai 'a e fakamatala ko eni ke lava 'e he Fale ni 'o mea'i 'a e me'a 'oku nau feme'a'aki ki ai ka 'ikai ko e founa 'ea pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Fakafofonga 'osi mahino ho fakatonutonu kā na'e 'i ai pē 'a e feme'a'aki mo e 'Eiki Minisitā he'etau feme'a'aki ko ē 'aho Mōnite pea na'e fakapapau'i mai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga te ne fakahū mai 'a e fakamatal. Ko e feme'a'aki ko eni he pongipongi ni 'oku fekau'aki ia pea mo e founa ko eni 'o e fakamatala he 'oku 'i ai 'a e hoha'a 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o e Ongō Niua 'oku tonu ke fakaikiiki 'a e fakamatala ko eni 'oku 'omai he ko e me'a ko eni 'Eiki Minisitā 'oku fakalukufua, pea na'e kole mai he 'Eiki Minisitā 'aneuhu ke tau tuku ke 'omai ha fakamatala fakalao ke faka'uhinga'i 'a e 'uhinga ko eni Konisitūtone, he 'oku hā he Konisitūtone, "Tohi fakamatala ki he anga 'o e tauhi 'a e pa'anga kotoa pea 'i he'ene hū mai mo e hū atu...

<007>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Sea: .. Konisitūtone, he 'oku hā he Konisitūtone, "tohi fakamatala ki he anga 'o e tauhi 'a e pa'anga kotoa pea mo hono hū mai mo e hū atu." Ko e fakaikiiki 'o e fakamatala ko ia, kole mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, ke tau toki kumi fale'i. Kātaki Hou'eiki. Hou'eiki, ko e toki ma'u mai eni 'a e fakamatala ko eni 'Eiki Minisitā Pa'anga, te u kole ki he Kalaké ke tufa atu ke mou me'a ki ai. Hou'eiki, ko e anga maheni ko ia hono fakahū mai ha tohi, 'oku tufa ki he Hou'eiki, 'e pau ke fakahū mai 'aki ha tohi fakahū ki he Fale. Ko e 'ū pepa ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tohi fakahū mai mei he 'Eiki Minisitā, ka koe'uhi ko e fiema'u ko eni 'a e Falé, te u faka'atā pē ke me'a ngutu mai pē, hono fakahū mai 'a e 'ū pepa, ka te u tukuange ki he Kalaké, ke ne tufa.

Lord Nuku: Tapu pea pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, ko e fakahoha'a atu pē 'a e motu'a ni ia kātaki fakamolemole pē, koe'uhi he 'oku fepaki pē 'a e me'a 'a e Minisitā, pea mo e ngāue ko ia 'o e pongipongi ni 'Eiki Sea. Na'e toki 'osi eni 'ene me'a mai 'e fiema'u e fale'i fakalao, kae toki tufa mai 'a e pepa ko eni. Te'eki ai ke 'osi mei ai 'a e miniti 'e 3, kuo tufa mai 'ene fakamatalá, 'a ē ko ē na'e fiema'u 'e he Falé ke 'omai. Ka ko 'ene tu'ungá pehē 'Eiki Sea, hangē ko e founa ngāué, kuo pau ke 'omai 'a e tohi kae 'oatu ki he Feitu'u na ke vakai'i, ki he anga hono tu'ungá pea toki tufa ki he Fale. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'á, koe'uhi ko e fetōkehekehe'aki 'ene tali, ..

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea, ko e ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 12.

Tokanga ki he 'ikai kau 'isiu fakamatala \$ mei he Pule'anga he 'asenita e Fale

Mō'ale Finau: Tapu pea mo e Seá, tapu ki he Kómiti. Sea, fakatonutonu ko ení 'oku pehe ni. Sea, ko e *issue* ko eni 'oku 'ohake ko ia 'i he pongipongi ní, 'oku 'ikai ke fakatatau ia mo ho'o 'asenita 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, kuo taimi ke tau hanga 'o fakafo'ou hotau Fale ni, ke tau muimui ki he Lao 'o e Fale Aleá 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, kapau ko e tipeiti ko ia na'e fai he Mōnité, 'oku ou fie fakahā ki he Feitu'u na, peseti 'e 60 ki he peseti 'e 70 na'e 'i tu'a ia 'i he Lipooti. Ko e 'uhinga 'eku fakatonutunú 'Eiki Sea, he 'oku hala pea ke mau tu'u kimautolu 'o 'oatu ha me'a 'oku 'ikai ke 'asenita'i 'i he 'asenita ko ē. 'Oku ou faka'apa'apa 'Eiki Sea ki he Hou'eikí, he na'e totonu pe 'Eiki Sea, ke hanga pē 'e he Feitu'una 'o ta'ofi hono 'uluaki *raise* hake ko ia 'a e *issue* mavahe mei tu'a mei he 'asenita. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia 'Eiki Sea ke pehē 'oku tapu, pe 'oku hala.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e fakatonutonu atu 'Eiki Sea. 'Oku ou tui kuo mahino ia. Kuo mahino 'a e 'uhinga.

Mō'ale Finau: Te'eki ai ke tu'utu'uni 'a e Seá ki he 'eku fakatonutonu. Ko e fakatonutonu eni 'oku lahi 'Eiki Sea,.

'Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga Ha'apai, 'oku mahino ho'o me'a. Ko e ngāue ko eni ki he līpooti ko ia 'a e 'Eiki Ministā Pa'angá, na'e 'ikai ke fakahū he 'asenitá, mahino. Ka na'e 'ohake ia 'e he Fakafofonga 'o e Ongó Niuá, pea 'oku pou pou'i mai ki ai 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'a 'Eua.

Mō'ale Finau: Sea, tapu mo e Feitu'u na, ko e 'uhinga ia na'e totonu ke ta'ofi 'a e Fakafofonga Niuá. 'Oku ne hanga 'e ia 'o *raise* 'a e *issue* 'oku 'ikai ke 'asi heni.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu..

Mō'ale Finau: Sea, 'oku mea'i 'e he Feitu'una 'Eiki Sea, na'a ku 'i Nu'usila he uike kuo 'osi, na'a ku sio ki he *live* 'a e tipeiti ko ia 'a e Fale Alea Nu'usila. 'Eiki Sea, na'e 'alu ai 'eku fakakaukau, pehē ange mai 'e pehē 'etau tipeiti he Fale ko eni 'Eiki Sea. Ke tau tiepiti pe he *issue*.

'Eiki Sea: Hou'eiki, 'oku mou mea'i pē, 'oku 'ikai ke u sai'ia he taimi 'oku tu'u toko 2 ai ha taha, ha toko ua, 'oku fiema'u ke mo me'a faka'angataha mai pē.

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku fakahoha'a atu pē 'a'aku ia 'Eiki Sea, koe'uhi ko e fakatonutonu ko ē 'oku 'omai. 'Oku ne fehu'ia 'a e mafai kuo 'osi tu'utu'uni 'e he Tohi Tu'utu'uni, aofangatuku 'a e Feitu'u na. Ka na'a ke hanga 'o fakangofua, ka koe'uhi...

Mō'ale Finau: Sea, fakatonutonu.

Lord Nuku: pea ko e 'uhinga ia 'o e fakatonutonu atu.

Mō'ale Finau: Ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea fakamolemole.

'Eiki Sea: Ko ia, Fakafofonga Ha'apai, 'oku ke fehu'ia'eku mafai?

Mō'ale Finau: 'Oku 'ikai ke u fehu'ia ho mafai 'Eiki Sea, 'oku ou tokoni atu ki ho mafai, 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na, 'oku ou tui 'oku ke mea'i pē 'e koe ia 'Eiki Sea. Ko e 'asenita ko ia 'oku 'omai mei he Feitu'u na 'Eiki Sea, 'oku pelepelengesi pea 'oku mahu'inga, he ko e me'a mahu'inga 'a e Fale Alea ho fonuá., pea mo e taimi. 'Eiki Sea, kapau te tau fakahehema ke tau laku mai 'etau *issue* 'i tu'a ki he 'asenita, 'Eiki Sea, 'e 'ikai ke tau fonua 'a e Fale Alea ia ko ena. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e 'ohake ai 'a e *issue* ko ē, pea ko e 'uhingá, he 'oku 'osi fakafanongo mai 'a e kakai 'o e fonuá, he kuo 'osi lau 'etau 'asenitá ke tau muimui ki he Laó, pea ko e Lao eni 'Eiki Sea na'e 'osi 'omai mei he Tama Tu'i...

<008>

Taimi: 1030-1035

Mo'ale Finau: 'a e *issue* ko 'e ē ka ko e 'uhinga he 'oku 'osi fanongo mai e kakai 'o e fonua kuo 'osi lau 'etau 'asenita ke tau muimui ki he lao pea ko e lao eni 'Eiki Sea na'e 'osi 'omai mei he Tama Tu'i ke tau hanga 'o ako e lao mo e Konisitūtone ke tau muimui ai 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga pe 'eku fakahoha'a 'Eiki Sea ke u 'oatu fakafehu'ia atu e Feitu'u na 'Eiki Sea he 'oku 'i ai pē ho mafai 'o koe ke ke hanga 'o fakangofua ke mau lea ka ko u hanga 'o 'oatu 'Eiki Sea he 'oku ou tala atu kapau ko e 'ātunga eni 'etau tipeiti he 'ikai 'osi 'etau *issue* 'Eiki Sea. Pea 'e mole mo e taimi 'o e fonua ko eni 'Eiki Sea pea 'oku fakaongo mai e kakai ki he'etau ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

Mo'ale Finau: Ko ia pē Sea mālo.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki e Fale Alea. Ko u kole fakamolemole pē au ki he Fakafofonga Ha'apai. Ne 'osi mea'i lelei pē e ngāue he Fale ni, na'e 'osi 'i he Fale ni pē. Ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai ha Mēmipa, tatau ai pē kuo 'osi fokotu'u e 'asenita e Feitu'u na 'Eiki Sea 'oku malava pē ia ke fakahū mai 'a e me'a 'o fekau'aki mo ha Mēmipa he Fale ni 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia 'oku ou tu'u atu ai ke poupou pē ki he Feitu'u na he 'e 'i ai e taimi 'Eiki Sea, ke mea'i pē Fakafofonga Ha'apai Fika 13 'e 'i ai e taimi te ke me'a mai ai 'oku lolotonga, lolotonga pē fokotu'u 'etau 'asenita te mau fokotu'u atu 'e mautilu 'a e vaka 'i Vava'u, 'ikai, 'a e vaka ko ē 'Otu Anga'ofa, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane kaunga 'a'ana he'etau 'asenita 'Eiki Sea. Ko e ngaahi me'a makehe fakavavevave ia 'o kapau 'oku fiema'u ha Mēmipa he Fale ni. Ko e ki'i fakatātā ia 'Eiki Sea. Ko e *issue* ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki 'i he pongipongi ni ko e me'a ia na'e 'osi 'ohake 'i he 'aho Mōnite 'Eiki Sea. Pea neongo na'e 'ikai fokotu'u mai 'e he Feitu'u na 'i ho'o 'asenita ka ko 'eni kuo 'ohake 'e he Mēmipa ka ko e Fakafofonga Nōpele ki he kakai 'Eiki Sea 'o fekau'aki mo e pa'anga 'Eiki Sea. Hou'eiki, ko e me'a ko ē na'e kamata'anga ko ē 'etau Fili Palēmia na'a ku fanongo ki he fo'i lea ko eni ke tau ngāue fakataha. Pau ko 'etau ngāue fakataha pē ia, kole pē Minisitā Pa'anga ke 'omai e fakamatala pa'anga fekau'aki pea mo e pa'anga e fonua ni, 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ke 'omai ai mo e nō, ke 'omai ai pea mo e fanga ki'i mokimoki'i me'a kotoa pē 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'ene tokoni lahi ki he kau Mēmipa tu'unga 'i he pa'anga ko eni 'oku 'omai ko eni ke alea'i fekau'aki pea mo e palopalema saikolone ko eni ko *Gita* 'Eiki Sea pea 'oku ou kole atu pē ki he Hou'eiki 'ai angē ke 'oua e, ko e toki 'osi pē eni 'etau lau fakataha 'a e lotu ko ē 'a e 'Eiki pea na'a tau kole ke 'omi ha fefakamolemole'aki pea 'oku ou kole atu pē

Fakafofonga tuku ange ki he 'Eiki Nōpele ko ē ke nau 'eke he ko e me'a fakalukufua ia. 'Osi ko ia pea tau hoko atu leva ki ho 'asenita 'Eiki Sea. 'Ikai ke 'i ai ha palopalema ia ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu ...

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku ou pou pou atu pē 'Eiki Sea ki ho'o fokotu'utu'u polokalama.

'Eiki Sea: Ki he Fakafofonga Hou'eiki Nōpele Vava'u pea mo e Fakafofonga Ha'apai 12 koe'uhī ka u tokoni atu pē fakatatau ki he'etau Tu'utu'uni Ngāue, 'oku 'i ai pē e mafai 'iate au fakatatau ki he Kupu 19 Kupu si'i (2) ke fakahū ha me'a pē ki he'etau 'asenita ke fai ki ai ha feme'a'aki, nau faka'atā pē me'a ko eni ko e 'uhinga ko e me'a mahu'inga eni fekau'aki pea mo e pa'anga fakamole atu 'i he Pule'anga pea na'e 'osi 'i ai pē 'a e loto lelei na'e fakahā mai mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne fakahū mai ha līpooti ki he Fale 'Eiki. Pea ko e founa eni 'a e līpooti 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai, ko ia ko u kole atu ke mou fakatokanga'i ko e pepa 'oku ua. Ko e pepa ko eni fekau'aki mo e pa'anga hū mai mo e pa'anga hū atu mei he sino'i pa'anga 'a e Pule'anga ki he piliote 'aho 25 'o 'Aokosi 2017 fekau'aki ia pea mo e pa'anga fakamole fakalukufua 'a e Pule'anga ki he vaha'a taimi ko eni 'oku hā atu 'i he līpooti ko ia pea toki 'i ai pē taimi tuku atu ki he 'Eiki Minisitā ke ne fakamatala atu. Ko e pepa hono ua fekau'aki ia pea mo e *National Emergency Fund* 'a ia 'oku fekau'aki tonu ia pea mo e Līpooti ko ē *MEIDECC*. Te u tuku hifo 'a e tohi ko ia ke toki fai ha feme'a'aki fakalukufua fakataha pea mo 'etau 'asenita fika fitu. Ko e fakamatala pa'anga ko eni Hou'eiki te u toloi e feme'a'aki ki ai kae 'oleva kuo lava 'etau ngāue ki he 'ū lao ko eni 'i he'etau 'asenita fika 4. Pea ...

<009>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Sea: Te u toloi e feme'a'aki ki ai kae 'oleva kuo lava 'etau ngāue ki he 'ū lao ko eni 'i he'etau 'Asenita Fika 4. Pea koe'uhī ko e taimi faingamālie ia ke te, ke to e 'omai ha kumi fale'imei tu'a fakatatau ki he kole ko ia 'a e Minisitā Pa'anga pea 'e toki faingamālie leva ke tau fai ha feme'a'aki ki ai. Fakafofonga Ongō Niua, Nōpele.

Lord Fusitu'a: Mālō Sea. Ko e ki'i kole fakama'ala'ala pē. 'A ia 'e tuku hifo lōua e ongo līpooti ia ko eni ki he Kōmiti, 'a e Līpooti mei he Minisitā *MEIDECC* pea mo e Minisitā Pa'anga.

'Eiki Sea: Na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku lea pehē. Ko 'eku 'uhinga ki he'etau 'āsenita ngāue ko ia ki he 'aho ní. Ko e līpooti ko ē *National Emergency Fund*

Lord Fusitu'a: Ko ia.

'Eiki Sea: 'E toki fai e feme'a'aki ki ai fakataha pea mo 'etau 'Asenita Fika 7.

Lord Fusitu'a: Ko ia.

'Eiki Sea: Ko e Līpooti ko ia ki he Pa'anga Hū atu mo e Hū mai ko eni 'a e Pule'angá, 25 'Akosi 2017 ki he 'aho 4 'o Sanuali, 2018, te tau toki me'a ki ai 'i he hili 'a e ngāue ki he 'ū laó.

Lord Fusitu'a: Vehe 'e au ko e 'uhinga e Feitu'u na ke tuku mai ke alea'i e ongo me'a ko ia mu'omu'a he 'āsenita pea toki hoko 'e me'a.

'Eiki Sea: 'Ikai, mu'omu'a ma'u pē 'etau 'āsenita, tau hoko atu ki he 'Asenita Fika 4 ko e Ngaahi Lao Fakaangaanga. Me'a mai Fakafofonga Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisitā, fakatapu atu ki he kau Fakafofonga Kakai pea pehē pē ki he kau Fakafofonga Hou'eiki Nōpele. 'Eiki Sea, ko e fakahoha'a ko ia 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku makatu'unga pea mei he 'asenita ko ē 'o e 'aho ní pea mo e ngaahi me'a mavahe pē 'Eiki Sea 'o fekau'aki pea mo e saikolone ko *Gita*. Koe'uhi ko e, na'a tau mātuku he 'aho Mōnite 'Eiki Sea, ko e ngāue ko ē na'a tau fakamuimui 'Eiki Sea ko e līpooti ko eni ko ē pea mei he saikolone. Pea ko e me'a ko ē 'oku hoko ko ē he 'aho ni 'Eiki Sea, 'oku fehu'i mai 'e he kakai ko ē fonua 'Eiki Sea he pongipongi ni 'oku 'i ai e 'ū me'a 'oku hoko ki he ngaahi me'a ko ē na'e hoko ko ē 'i he saikolone 'Eiki Sea 'oku nau hoha'a ki ai. Pea koe'uhi ko 'ene hoko, 'alu hifo ko eni 'a e 'asenita ia ki he Fika 7, 'e fu'u fuoloa. 'Uluaki 'o e me'a 'oku fai ki ai e hoha'á 'Eiki Sea, ko e ngaahi maumau ka 'oku 'ikai ke 'ilo'i 'e he kakai pē te nau ō ki fē. Na'e 'osi fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā. Ko e maumau ko eni 'oku, 'a ē ko ē, ko e 'uluaki kole maí, koe'uhi ko e vaka 'one'one 'oku lolotonga tau ko ē 'i uafú.

Mo'ale Finau: Sea ke u ki'i tokoni atu mu'a. Miniti pē 'e taha Fakafofonga, miniti pē 'e taha. Ko 'eku tokoní Sea ko u kole fakamolemole ki he Fakafofonga.

Lord Nuku: Sea 'ikai ke u tali 'e au e tokoni Sea.

'Eiki Sea: Kātaki 'oku 'ikai ke tali ho'o tokoní Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Mālō.

Kole ke ta'ofi vaka tata 'one'one muli kae fai ngaahi 'eke fakalao

Lord Nuku: Ko e 'uluaki 'o e kolé 'Eiki Sea, ko e kole mai ki ho Falé he 'oku 'osi fakamafola mai 'e he *Ports Authority*, kuo nau, kuo 'i ai e tu'utu'uni kuo nau tu'utu'uni ki he vaka ko ení ke faka'atā pea mei he uafú. Ka 'oku 'i ai e maumau mahalo na'e 'i ai e vaka mahalo 'e 4 pē 5 na'e maumau'i 'e he vaka ko ení. Pea ko 'enau kole maí ke kole ki he 'Eiki Minisitā 'a eni ko ē ngaahi Pisinisi Iiki 'Eiki Sea ke ta'ofi e vaka ko ení he ko e vaka ko ení 'oku lēsisita ia mahalo 'i Niue koā pē ko fē. Ko 'ene hū pē 'ana kitu'á ko 'ene folau 'ana ia. Ka ko e maumau ko ē 'a e 'ū, ko e vaka ko eni 'e 5 koā pē 6 ko ē na'a ne maumau'í, te nau 'eké ki fē. Ko e 'uhinga ia ke ta'ofi kae fai 'a e 'eke ko ení 'Eiki Sea, kau ai e vaka Niua. He kapau 'e 'atā ē, 'a e vaka ko ení ke 'alu, 'e fua 'e he Pule'angá 'a e ngaahi maumau ko ení. Pea ko e 'uhinga ia ko ē, ko e 'uhinga ia ko ē 'enau fehu'i maí pea ko e 'uhinga ia hono 'omai ko ē ki heni he 'oku 'i heni 'a e Minisitā 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi pisinisi ko ení 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Mālō Fakafofonga Hou'eiki Nōpele. 'Eiki Minisitā ko u kole atu ke tuku mai pē ha'o tali nounou ki he me'a ko ē 'oku tokanga ki ai e Hou'eiki Nōpele.

Tali Pule'anga kuo pau ke ta'ofi vaka kae fai ngāue ki he ngaahi 'eke maumau

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea, 'ai ke u ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Nōpele 'Eiki Sea. Tapu pē pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea ko u ki'i fakatokanga atu pē me'a 'a e Feitu'u na fekau'aki mo 'etau 'asenita he ka 'ikai ia 'e fetongitongi pē 'asenita ia he pongipongi ni pea 'ikai ke lava ha me'a ia Sea. Ko e me'a 'oku hoha'a ki ai e 'Eiki Nōpele...

Taimi: 1040-1045

Eiki Minisitā Mo'ui: ... pongipongi ni pea he 'ikai lava ha me'a ia 'Eiki Sea. Ko e me'a 'oku hoha'a ki ai e 'Eiki Nōpele faka'amu ange mai 'e au ia na'e me'a mai pē ia ke fakahoko ange ki ai he 'oku lolotonga fai e ngāue ia ki ai 'a e *Port Authority* ki he vaka pea na'e 'osi māhino e ngaahi maumau na'e 'ikai ko e vaka pē 'a Niua. Na'e 'i ai pē mo e vaka e Pule'anga ko e, na'e uēsia mo ia 'i he ngāue ko eni e me'a. He 'ikai ke tukuange e vaka ia Sea ke folau te'eki ai ke fakapapau'i 'e ngaahi me'a ko eni kuo hoko ki he maumau na'e hoko na'e fakatupu 'i he vaka 'one'one Sea. Kapau 'e a'u ki he lele 'a e Fale 'i he uike kaha'u 'e 'omai e līpooti kakato ki he me'a ko ē 'oku hoko Sea. Ko ia pē mālō. Mālō e ma'u faingamālie.

Lord Nuku: Mālō 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga foki hono 'ohake ko eni Sea koe'uhí na'e te'eki ai ke a'u e me'a ko eni ki he kakai ko ē 'a ē 'oku nau 'omai e lāunga ko eni. Pea ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā ko ena 'oku ne fakahoko mai 'oku fai e fēmāhino'aki ai 'Eiki Sea.

Tokanga ki he 'ikai 'i Fale Alea 'a e Palēmia mo hono tokoni

Ko e tu'unga hono ua Sea ko u fakafēhu'i he pongipongi ni 'Eiki Sea koe'uhí ko e 'ikai ke 'i heni 'a e Palēmia pea mo e Tokoni Palēmia 'i he taimi mahu'inga 'oku fiema'u 'e he kakai 'Eiki Sea. Ko e fehu'i ia 'a e motu'a ni. Ko e hono ua 'Eiki Sea ko e tu'unga 'oku 'i ai ko ē 'a e Pule'anga he 'aho ni tautautēfīto eni ia ko e 'oatu e me'a ko eni 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e me'a fakakelekele ko e 'a e fonua.. 'Oku tu'u 'a e fiema'u ko ē kakai. Pea ko 'eku fehu'i ko ē ki he Pule'anga, 'e fai e ngaahi me'a tatau ki he ngaahi maumau ko eni tatau mo e me'a ko ē na'e hoko 'i Ha'apai? Pau ke lēsisita e 'ū 'api, pau ke fai e ngaahi founga ko iá 'Eiki Sea kae toki fakahoko e ngāue ko eni. Pea ko u fehu'i ai pē ko hai 'oku 'i he tafa'aki ko eni 'Eiki Sea he ko e lave'i pē au ia ko e 'Eiki Nōpele kuo tukuange mai ia pea mei he lakanga ko ia 'Eiki Sea. Ko hai leva ke fakahoko mai he Pule'anga ko hai 'oku ne hanga 'o tokanga'i e potungāue ko eni kae fai 'a e fiema'u ko ē 'a e kakai 'i he 'aho ni. Pea ko e me'a ia 'oku fai atu ko ē 'a e fehu'i 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u ki'i fakatonutonu 'a e 'Eiki Nōpele.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'e 'Eiki Minisitā Polisi na'e tuku mai 'a e faingamālie ko eni Fakafofonga Nōpele 'Eua ko u kole atu ke ke toki me'a mai e me'a 'oku ke tokanga ki ai 'i he me'a heni 'a e 'Eiki Palēmia. Na'e 'osi poaki tōmuí mai pē 'a e 'Eiki Palēmia pea ko u kole atu ke ke tukuange 'ene faingamālie ke ne tali 'a e me'a 'oku ke hoha'a ki ai 'i ha'ane toki me'a mai

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō.

Lord Nuku: Ko ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i he pongipongi ni, kapau 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e 'Eiki Palemiako fē 'a e Tokoni Palemia, 'oku 'ikai 'aonga ke li'aki pehe ni e fonua ia. Te u fehu'i ki fē?

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu Sea, 'o me'a mai

Lord Nuku: Pehē 'i he 'aho ni ke mahino ki he Falé 'oku 'i ai 'a e tokotaha 'oku fai ki ai 'emau fehu'i.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Nōpele.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Lord Nuku: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u tali au 'a e tokoni he 'oku te'eki ai ke 'osi atu 'eku ...

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ka u ki'i fakatonutonu ai leva 'a e 'Eiki Nōpele Sea.

'Eiki Sea: Ko e 'uhinga mai 'a e 'Eiki Minisitā 'oku fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Ko 'eku fakatonutonu Sea ... 'Eiki Nōpele ia muimui folau atu 'a e Tokoni Palēmia he 'Ene 'Afīō he folau ki Siaina mea'i lelei. Ko e 'Eiki Palēmia 'oku ne me'a pē 'i Tonga ni pea hange ko e me'a 'a e Feitu'u na na'e poaki tomui mai. 'Ikai ke *uncommon* ia he Fale ni 'a e poaki tōmui pe poaki puke. Ko 'eku fakatonutonu ia Sea. 'Oku 'i ai pe 'a e tokotaha 'oku le'ole'o he lakanga ko eni e Minisitā Fonua pea mo e kau Tau 'a 'Ene 'Afīō he taimi ni.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Minisitā ko u tali pē ho'o fakatonutonu. Fakafofonga fakatokanga'i na'e 'osi mahino pē he'etau taliui 'a e tu'unga 'oku 'i ai e 'Eiki Palēmia mo e Tokoni Palēmia.

Lord Nuku: Ko ia 'Eiki Sea ka ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i atu ko é me'a ko eni 'oku hoko he taimi ni 'oku lolotonga fiema'u 'e he kakai pea ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i atu. Ko e kuo fakahoko mai 'oku 'osi 'i ai e tokotaha 'oku le'ole'o ai.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki'i fakatonutonu.

Lord Nuku: Ka u fakahoko atu Sea e ki'i me'a ko eni.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā MEIDECC.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ko 'eku ki'i tokoni atu pē ki he taimi ko ē, ki he fiema'u ko ē ki he 'ū me'a fakakelekele ki he langa ... na'e 'osi fakamāhino pē foki ia 'e he līpooti e 'aho Mōnite 'oku fakasītepu 'a e ngāue 'oku fai. 'Uluaki he taimi ni 'oku tau tokanga ki he me'i vai pea mo e mo'ui lelei 'a e kakai he taimi ni pea mo e nofo'anga ke malu ki ai pea mo e fānau pea te tau 'alu atu ki he ...

<001>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisitā MEIDECC: kakaí he taimi ni pea mo e nofo'anga ke malu ki ai mo e fānau, pea te tau 'alu atu ki he taimi ko ē te tau fakaakeake aí pe ko e *recovery* pea 'osi ia pea toki fai e langá ia. Ko e langá ia 'e ki'i fuoloa ia. 'Oku 'ikai ke fiema'u he taimi ni 'a e kekelelé ia pe mo e me'á. Te tau a'u tautolu ki ai ka 'oku 'ikai ke ai ha silini ia ki ai he taimi ni. Ko e silini ko ē 'oku ma'u he taimi ni ko e 'omai fakapatonu pe ia ki he ngāue *emergency* ko ē 'oku fai he taimi ni. Mālō 'aupito Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Fakafofonga Hou'eiki Nōpelé, ko 'eku tokoni atu ki ho'o me'á, 'e toki 'oatu ho faingamālie he taimi ko ē 'oku me'a mai ai 'a e 'Eiki Palēmiá, kapau te tau foki ki he'etau 'asenitá te ke toki me'a pe ki ai 'e nounou 'aupito 'etau ngāue ki he 'u lao ko ení.

Lord Nuku: 'Eiki Sea 'oku ou faka'apa'apa'i 'e au ho'o tu'utu'uní 'Eiki Sea. Ko e fakamatala pa'anga ko ē pea mo e 'aseníá 'oku na kāinga. 'Oku tñnaki pa'anga 'a e 'aseníá, he ngaahi tu'utu'uní. 'E lava fēfē 'Eiki Sea ke muimui'i kapau 'oku 'ikai ke ai ha fakamatala pa'anga. Ke 'ilo'i 'a e 'uhinga 'o e ngaahi liliu ko eni ko ē he ngaahi tu'utu'uni ko ení 'Eiki Sea. Kapau ko e tu'ungá ia 'Eiki Sea 'ikai ke 'omai e fakamatala pa'angá ki ho Falé ke mea'i he kau Mēmipa ko ení 'a e tu'unga fakapa'angá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, ki'i fakatonutonu mu'a 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Pea 'oku 'omai leva 'a e ngaahi tu'utu'uni ...

'Eiki Sea: Fakafofonga ko e fakatonutonu mei he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku ke 'uhinga ki he fakamatala fē? 'Oku ta'emahino ia ki he motu'a ni, ko e me'a ia na'a ku feinga atu ai ke 'omai mu'a ha fakakaukau fakalao ki he tu'u 'a e Kupu 53 koe'uhí ke mahino he 'oku 'ikai ko 'etau lea fakalukufua pē ki he fakamatala pa'angá. Ko e fakamatala pa'angá, 'oku ai hono taimi,

Lord Fusitu'a: Sea, ka u ki'i fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tuku mu'a ke u ki'i fakamatala mu'a ke ki'i fuoloa atu

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Minisitā 'oku ke mea'i pē 'etau tu'utu'uní ko e fakatonutonu ho'o fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: 'Io ko e pehē ko ē ke kumi ha faka'uhinga fakalaó, 'oku 'osi mahino 'aupito 'a e tu'unga ia 'o e Konisitūtoné. Ko e Kupu 53 'Eiki Sea "pea ka fakataha 'a e Fale Aleá ke 'omi he Minisitā Pa'angá ha fakamatala ki he anga e tauhi e pa'anga kotoa pē hū mai mo e hū atu 'i he ta'ú. 'I he ta'u 'a ia ko e fakamole ia na'e a'u ko ē ki he 'aho veteki, toki 'omi ia 'i Sune fakataha mo e patisetí.

Mo'ale Finau: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Fakatonutonu 'Eiki Nōpele. 'Eiki Sea ko e fakatonutonú 'oku 2.

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Nōpelé na'a ke 'osi ta'ofi 'e he Feitu'u na na'a ke tu'utu'uni koe ia ki ai Sea. 'A ia 'oku hala 'ene to e 'ohaké. Fakatonutonu 'uluakí ia. Fakatonutonu hono uá, tu'o 3 ho'o fakatokanga ki he 'Eiki Nōpelé ke toki me'a mai 'i he 'aseníá fitu mo 'ene talangata'a ki he Feitu'u na...Ko 'eku fakatonutonu ia 'Eiki Sea. Pea 'oku ou kole ki he Feitu'u na ke ke me'a mai pe 'oku hala 'eku fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea ke u ki'i fakatonutonu atu 'ene fakatonutonú.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpelé.

Lord Fusitu'a: 'Uluakí na'e 'osi ai e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ki ai ka 'oku kei 'atā pe ia ki he Hou'eiki Mēmipa ke fokotu'u atu ha me'a ki he Feitu'u na toki fai ha'o aofangatuku

ki ai. Te u to e foki ki he fakalea 'a e Kupu 53, ki he anga 'a e pa'anga kotoa pē hū atu mo e hū mai 'i he ta'ú, 'a ia ko e ta'u fakapa'angá

Mo'ale Finau: Fakatonutonu 'Eiki Sea. Fakatonutonu. 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'oku ne 'ohaké na'a ke 'osi ta'ofi 'e he Feitu'u na pea ke tu'utu'uni ki ai.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu.

Mo'ale Finau: Te u kei tu'uma'u pē he'eku fakatonutonu kae 'oua ke ke me'a mai pe 'oku ou hala pe 'oku ou tonu.

Lord Fusitu'a: Kātaki 'Eiki Sea. Na'e te'eki ai ke ta'ofi mai he Feitu'u na. Na'e ai 'a e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na, ka 'oku 'atā pē ki he Mēmipá ke fokotu'u atu ha me'a ki he Feitu'u na pea ke toki aofangatuku mai.

'Eiki Sea: Hou'eiki Fakafofonga Nōpele e Ongo Niuá, 'oku ou tali 'a e fakatonutonu 'uluaki mo e ua 'a Ha'apai 12. Mahalo ko 'eku toki poupu kakato eni ki Ha'apai 12. 'Oku ou fakamālō ange ki ai hono fakahū mai e fakatonutonu ko iá. 'I he'ene pehē 'oku ou kole atu ke ke kātaki 'o me'a hifo ki lalo ka tau hoko atu ki he'etau 'asenitá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki mu'a pe 'e lava pe mu'a

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu pea mo e Seá kae pehē ki he Fale 'Eiki. Sea 'oku ou poupu au ki he ngaahi 'isiū hangē ko eni ke 'omai 'emau fakamatala fakapa'anga. 'Oku ou poupu ki he me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e Nōpele mei 'Euá, me'a 'a e vaká ... ka ko 'eku tokangá he na'a tau kamata ko ē 'o e Falé, na'a ke hanga 'o 'omai 'etau 'asenitá, 'osi ko iá pea *raise* 'a pe ngaahi 'isiū pea ke to e tu'utu'uni mai 'e 'osi e ngaahi fakamatalá 'a e ngaahi feitu'u kuo ke tu'utu'uni ke *strike in* ki ai 'a e ngaahi me'a ko eni. 'Osi pē ho'o faitu'utu'uni Sea, 'oku 'ikai ke 'iló pe ko e hā e me'a 'oku hoko ki he'etau ...

<003>

Taimi: 1050 – 1055

'Eiki Minisita Fefakatau'aki Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko ki he'etau fakakaukau? He kau ka tu'u pe au 'o 'ai e me'a 'e 50 'e lava pē mo ia. Ka ko 'eku fehu'i 'e lava fēfē ke fakamā'opo'opo 'a e Fale ni ko eni he ko e Fale ma'olunga taha 'a eni mo e mamafa taha 'a hono fakalele 'o e Pule'anga ko eni. Ko u kole atu ka ke fai mu'a ha si'i tu'utu'uni ma'a tautolu pea tau lotu anga ma'ulalo. Tuku e ngaahi fakakaukau ko ena he 'oku 'i ai e feitu'u ke 'osi me'a mai ke fakahoko ai ngaahi fakakaukau ko ia pea kapau leva 'oku 'ikai te tau toka'i 'e tautolu e 'uhinga ho'o me'a hena ke taki 'etau ngaue pea tau takitaha mo'oni he'ene lau mo ha lotu ma'ulalo ke fakahoko ai ha fakakaukau

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea, kātaki ko e fakatonutonu

'Eiki Sea: Me'a mai

Lord Fusitu'a: Mahalo ko e 'uhinga 'a e 'Eiki Minisita ki he motu'a ni 'oku 'ikai te u faka'apa'apa'i e Feitu'u na, ka ko u fie fakahoko atu pe faka'apa'apa'i kakato 'e he motu'a ni. Kapau 'e fakafoki 'etau manatu ki he 'etau hū he 'aho atú, ko au tokotaha pe na'e tu'u ta'epoaki ki he Feitu'u na 'o fakamalanga lolotonga 'i he taimi fakamalanga 'o'oku ... pea fakahū mai 'a e tali mei he 'Eiki Minisita

Veivosa Taka: Sea ki'i fakatonutonu atu

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 13

Veivosa Taka: Tapu mo e Sea pea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'EikiSea ko u fakamālō atu he ma'u 'a e ki'i faingamalie ke fai atu ha fakahoha'a mo e ngaahi fakatonutonu. Ko e 'uhinga na'e tu'u ai 'a e Minisita na'e me'a hake 'a e Minisita 'o fakahoko he ko ia na'e lolotonga malanga. Pea ko e 'uhinga ia na'e me'a hake ai

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Kātaki ko e motu'a ni na'e lolotonga fakamalanga, ko ia na'e me'a mai 'aki 'e he Feitu'u na ko au 'oku lolotonga malanga pea 'oku ngaue'aki 'e he Minisita 'a 'eku taimi ...

'Eiki Sea: Hou'eiki! Te u kole atu, 'oku ta'e'uhinga 'etau feme'a'aki he taimi ni. Ko e fakatonutonu eni ko hai na'e tomu'a me'a hake mo e hā. 'Oku ou kole atu ke tau foki ki he 'Asenita, pea te u hulu atu 'a e 'uhinga te tau nounou ai. Ko 'ene hili pe hono lau 'uluaki ko eni 'a e Lao. Pea 'o kapau 'e tali 'a e Lao Fakaangaanga ko ia, te u toki tu'utu'uni 'o fakatatau ki hoku mafai 'o fakatatau ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni ke tuku hifo 'a e lao ko eni ki he 'u Kōmiti felāve'i mo ia. Pea 'e tuku hifo 'a e ngaahi lao ko eni ki he 'u Kōmiti felāve'i mo ia. Pea 'e fai leva 'a e ngāue 'a e 'u Kōmiti ko ia, tau fakatātā pe ki he Kōmiti Lao, pe ko e Kōmiti Pa'anga ki he 'u lao ko ia. Pea hili 'a e ngāue 'a e 'u Kōmiti pea fakafoki mai leva 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ia ki he Fale 'eiki ni. Mahalo ko e ngāue ko ia 'e 'ova 'i he uike 'e ua. 'A ia 'e 'ikai ke lau tu'o ua ia 'i he 'etau fo'i lolotonga 'o euike ni mo e uike kaha'u, tatau pe 'a e Lao Fakaangaanga mo e ngaahi Tu'utu'uni. 'A ia ko u tui pe 'e malava ke fakakakato 'a e ngaahi ngāue ki he ngaahi Lao Fakaangaanga mo e ngaahi Tu'utu'uni, 'i he 'aho ni kae faingamālie 'a e feme'a'aki ki he ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e 'Eiki Minisita Pa'anga pehē foki ki he Līpooti e *MEIDECC*.

Fehu'ia ko hai 'a e Minisita Fonua Le'ole'o

Lord Nuku: Kātaki pe 'Eiki Sea, ko e motu'a ni na'e lolotonga fakahoha'a ka koe'uhi ko e faitu'utu'uni 'a e Feitu'u na. Ko 'eku fehu'i pe 'a'aku ki taumu'a Ko hai 'oku le'ole'o 'i he me'a fakakelekele 'i he fonua ni? Hangē ko e me'a ko eni 'oku fakahoko mai ...

'Eiki Sea: Kātaki pe 'a e Fakafofonga Nōpele 'o 'Eua. Na'a ku 'osi fakama'ala'ala atu pē 'anenai. Ko e fehu'i ko eni 'okulolotonga 'i he Palēmia pea 'oku fai 'a e ngāue ki ai....

Lord Nuku: Na'e 'i ai 'a e tali mai mei taumu'a he 'oku fiema'u 'e he kakai ke nau ō ki he tokotaha ko iá Sea.

'Eiki Sea: 'Osi meal'i pe 'i he 'etau Konisitūtone ko e mafai ke fakanofa, fokotu'u ke fakanofa 'e he'ene 'Afio ha 'Eiki Minisita 'oku 'i he'ene 'Afio. 'I he'ene pehē ko u tui 'oku fakapotopoto ke fehu'i ki ai he'ene me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Kātaki fakamolemole pē 'Eiki Sea. Ko au 'oku 'ikai ke u sai'ia ke fakatonutonu 'e ha taha 'a e Feitu'u na. ho'o faifatongia. Ko u fanongo 'anenai ki he me'a 'a e mēmipa, ko 'eku tokoni 'oku 'ikai ko ha'aku feinga'i ke pule'i 'a e Feitu'u na. Ko e me'a ko eni kuo 'osi 'ohake 'i he Fale ni pea kuo 'osi me'a mai 'a e 'Eiki Minisita Mo'ui, ko 'eku fie tokoni pe ki he Feitu'u na. 'Oku 'osi 'i ai 'a e tokotaha ki ai. Hā hono kovi ke talamai he na'a ku lele atu Sea, ko e 'ai me'a ki'i me'a faka-kelekele 'a e mātu'a mei Talasiu 'oku 'ikai ke ngāue 'a e Fale ia ko eni. Tangutu mai pe kinautolu 'i he fo'i loki ai na'a nau fonu ai. Ko e me'a ko u ta'utu Sea, ko au 'oku ou tokoni atu ki he Feitu'u na. Hā hono kovi ke mou tali mai ko hai?

<004>

Taimi 1055-1100

Lord Tu'ilakepa: ... 'oku Minisitā Le'ole'o ka tau 'osi ka tau hoko atu, mo e fakapiko.

'Eiki Sea: Hou'eiki Kāpineti 'oku 'i ai ha taha ke ne tali 'a e fehu'i ko eni ka tau hoko atu. Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Lord Tu'ilakepa: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea, mamahi'i noa pē loto ni ia he fanongo ki he tipeiti 'i he pehē, fai mo ke me'a hake Minisitā Mo'ui ka tau nounou.

Le'ole'o 'Eiki Palēmia he Minisita Fonua, Savea & Ngaahi Me'a Fakalotofonua

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pē pea mo e Feitu'u na kae'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Kātaki pē 'Eiki Sea na'a ku fakaongoongo atu pē ki he Feitu'u na, ko e Feitu'u na pē na'a ke fakahoko mai ke tuku 'e toki me'a mai 'a e 'Eiki Palēmia kā ko e 'Eiki Palēmia pē 'oku lolotonga le'ole'o 'i he lakanga ko ia kimu'a pea ne, ko ia 'oku ne kei fakakaukau'i ke fili ha taha ki he lakanga ko ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamālō atu 'i he 'etau, sio ki he nounou, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki Minisitā, mou fakasi'isi'i 'a e ngāue 'a e 'Eiki Palēmia, fu'u lahi 'ene ngāue, pehē 'Eiki Palēmia ko ena 'oku to e Sea 'i he 'akapulu, to e le'ole'o 'i he me'a ko ē mou 'ai pē, 'oku 'i ai ha'amou 'ofa ki he Palēmia pē ko ho'omou hanga pē 'o hilifaki pē ke si'i tāpalasia 'a e 'Eiki Palēmia ke faingata'a'ia. Tautautefito ki he Feitu'u na ko e Minisitā Mo'ui 'oku totonu ke to e lelei ange ho'o faka'uto'uta 'a e Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko e ki'i tokoni pē 'oku mea'i pē 'e he 'Eiki Fakafofonga Nōpele pea mei Vava'u. Ko e ngaahi mafai ko ia 'oku 'i he 'Eiki Palēmia 'i he taimi ko eni, na'e toki fakafisi pē 'a e 'Eiki Minisitā Fonua 'i he Falaite 'o e uike kuo 'osi, pea 'oku kei 'i he malumalu ko ia 'o e 'Eiki Palēmia kae toki fakanofa ha taha.

Mavahe vaka 'one'one ki tu'a taulanga kae fai ngāue ki he maumau hoko he saikolone

Ko e ki'i me'a pē hoko Sea, ua pē ko e ki'i tokoni atu pē 'i he me'a ko eni na'e 'ohake 'e he 'Eiki Nōpele 'a 'Eua ko e ngāue ko ē ki ai 'a e *Port Authority* ki he vaka 'one'one ko e 'ai ke tukuange ke *clear* ke mavahe mei Tonga ni, ko e mavahe mei he taulanga ki tu'a taulanga, kae fai 'a e ngāue ki ai 'o 'ikai ko e 'uhinga ia ke mavahe mei Tonga ni 'a e vaka 'one'one. Ko 'ene mavahe

mei he 'ene tau 'i loto taulanga, ki tu'a taulanga kae fai 'a e ngāue ko eni ki he ngaahi me'a ko ē na'e maumau lolotonga 'a e saikolone. Mālō.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia na'e fai ai 'a e fakahoha'a koe'uhi ko 'ene mavahe pē ki tu'a he ko e vaka ko eni 'oku 'ikai ko ha vaka ia 'oku lesisita 'i Tonga ni. 'Oku tau'atāina ia ke folau ia, ko e 'uhinga ia ko ē na'e pehē kuo 'osi 'a e afā na'a ki'i tuku ā ai pea fai 'a e ngaahi 'eke ko eni. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu. Kae tuku ā 'a e 'āsenita ka tau lele he ...Ko e lao 'o tahi 'oku 'ikai ke lava 'e he Poate Taulanga 'o ta'ofi ha vaka ke mavahe mei he taulanga ko e me'a ia 'a e *Port State Authority*. Ua kapau leva 'oku 'i ai ha maumau 'i ha vaka mo ha vaka ko e 'alu 'a e tama *owner* ko ia 'o 'eke 'a e vaka ko ia 'ene mo'ua, kapau na'e 'i ai ha mo'ua 'o e Poate Taulanga na'e maumau 'a e taulanga pē ko ha'anau vaka 'i he vaka ko eni 'eke 'enautolu ki he vaka ko eni, 'oku 'uhinga 'eku tokoni atu 'Eiki Nōpele 'oku 'ikai ke si'i 'i ai ha mafai ia manatu'i ko e *commercial entity* ia ko e pisinisi pē ia, 'oku 'ikai ke lava ha pisinisi 'o 'alu 'o ta'ofi ha pisinisi. Ko e me'a ko ia 'oku totonu ke fai hano 'eke fakalao pea ta'ofi Fakamaau'anga. Ko e founa ia 'oku ...

Lord Nuku: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko e fakatonutonu ko e Poate ko eni ko nautolu 'oku nau hanga 'o pule'i fakalukufua ko nautolu 'oku nau hanga 'o malu'i 'a e koloa 'a e kakai 'oku 'i he uafu. Pea ko e me'a ia ko eni 'oku hoko 'i he taimi ni kapau leva 'e faka'ata'atā 'a e Pule'anga ia mei ai kae fai pē 'e he kau pisinisi ko e tangi mai eni 'a e kakai 'o e fonua Sea, ko e me'a ia 'oku fai atu ai 'a e hoha'a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u fakatonutonu atu.

'Eiki Sea: Ko 'eku tokoni atu pē ki he feme'a 'aki Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'Eua, 'oku mahino ho'o tokanga, kā ko 'eku fanongo ko e me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui 'e fai 'a e ngāue ki ai 'a ia ko hono faka'atā pē ke 'ave ki tu'a mei he he uafu kae toki fai 'a e ngāue ki ai, ko ia 'Eiki Minisitā?

'Eiki Minisitā Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Sea ko 'eku fie tokoni pē Sea, 'oku ou pehē 'e au ko e *issue* ko eni kuo 'osi mā'ala'ala, fai ki ai 'a e ngāue 'a e Poate, pea 'oku ou pehē tuku mu'a ke tau tatali ai ki he ngaahi ngāue 'oku fai 'e he Poate he ka 'ikai ia Sea, 'e 'osi 'a e pongipongi ni ia te tau talanoa'i pē 'a e *issue* tatau. He 'ikai pē ke lava 'a e 'āsenita ia he 'aho ni. Kā ko e 'āsenita 'o e 'aho ni 'oku mahu'inga.

'Eiki Sea: Mālō hou'eiki ...

Vātau Hui: 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga 'o e Ongō Niua kuo 'osi fiu au he me'a ko eni. Tau kamata 'i he 'āsenita, Mālō. Kalake, me'a mālie pē ko 'etau taimi ke tau mālōlō, mou me'a hake Hou'eiki.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1115-1120

Sātini: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea

'Eiki Sea: Malo e laumālie e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Fakafofonga Nōpele 'o Vava'u, me'a mai

Hoha'a ke tokangaekina e mītia

Lord Tu'i'āfitu: Tapu atu mo e Feitu'u na Sea tau fakafeta'i pe ki he 'Otua Mafimafi he fakalaumālie lelei 'a e Feitu'u na pehē ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga mo e ngaahi ngafa kotoa kuo lākai, tau fakafeta'i pe ki he 'Otua he'ene kei foaki ivi. Sea ko e ki'i me'a kehe eni ia 'ikai ke kau ia he 'asenita pe ko e fakafekiki he 'u me'a kuo fakahoko atu. Ki'i me'a pē 'e taha ko u hoha'a ki ai Sea. 'A e si'i mātu'a faiongoongo ko ena 'i ho'o takafalu, 'oku si'i faka'ofa 'enau ta'utu he kappa vali mo e hā 'ikai ha si'i tepile he ko kinautolu nau si'i fakaa'u e ngāue 'a e Feitu'u na. Ko u lele atu 'o kolosi atu 'i mui 'o kolosi he ve'e tongo si'i nofo ai. Ko e kakai mahu'inga e mītia kuo pau ke fakanofonofa lelei ke lava lelei honau ngaahi fatongia. Ko ha māmani 'oku melino ko 'ene *breakdown* pe 'a e *communication* 'i ai e me'a 'oku fehalaaki. Ki'i fakatokanga atu pē ia Sea si'i faka'ofa si'i mātu'a faiongoongo 'i mui. Ka 'oku 'ikai totonu ke u fakahoha'a noa'ia atu ha me'a he taimi 'oku faitu'utu'uni ai 'a e Feitu'u na, ko e ki'i tokoni atu pē ia mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele. Hou'eiki mou mea'i pe na'e ki'i taimi nounou 'etau hiki mai ki heni pea te'eki ke fakakakato e fakalelei'i e 'api ni ke feau e fiema'u ko eni 'a e Fale Alea. 'I he taimi tatau pē hangē ko e 'u 'ofisi angamaheni e kau Fakafofonga 'oku te'eki kakato e ngāue ki ai. Ka 'oku 'i ai pe 'a e 'amanaki 'e maau e ngaahi fokotu'utu'u pea maau e loki ki he kau ngāue kau ai mo e mītia 'i he vave ni pe.

Mālō Hou'eiki ko 'etau 'asenita fika 4 kole atu ki he Kalake ngaahi lao fakaangaanga fika 1/2018.

Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Kalake Tēpile: Tapu ki he 'Eiki Sea, 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa Kakato'o e Falé kae 'atā ke lau atu 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni Fika 1/2018 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018. Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni ki hono Fokotu'u, Laiseni, Pule'i mo Tokanga'i 'a e Ngaahi Kautaha Nō Iiki 'i Tonga. Koe'uhí ko e taumu'a ke fakafaingofua 'a e ngaue'aki 'a e ngaahi ngāue no mo e tānaki pa'anga mo e nō iiki kehe ki he kakai mo faka'ai'ai 'a e kau atu fakapa'anga 'o fakafou 'i he ngaahi kautaha ko ia mo e ngaahi me'a 'oku felāve'i mo ia. 'Oku tu'utu'uni 'a e Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga mo e fakataha alea 'a e Pule'anga ...

'Eiki Sea: Kātaki pē Kalake ko e fakatonutonu eni, ko e fehalaaki pē ia 'a'aku. Ko u kole atu ki he 'Eiki Minisita Pa'anga ke 'uluaki me'a mai he fakamatala 'oua to e fuoloa he miniti 'e nima fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga ko eni. Kimu'a pea tau lau 'uluaki. Me'a mai.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga ki he ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018

'Eiki Minisita Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na ...

Taimi: 1120-1125

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'Eiki Sea pea ko u fakatapu ki he 'Eiki Palēmia pea mo e Hou'eiki Kapineti 'a 'Ene 'Afio pehē 'a e fakatapu ki he Hou'eiki tēpile 'a e Hou'eiki pea pehē ki he kau Fakafofonga 'oku fili mai 'e he kakai kae 'atā ki he motu'a ni ke ki'i 'oatu pē ha ki'i puipuitu'a nounou pea mo e Lao ko eni ki he Fakaangaanga ki he Kautaha Nō iiki pē ko e *Micro Finance*, 2014 na'e fai e ki'i liliu ki he Lao 'o e Pangikē Pule pea na'e 'oange ai ki he Pangikē Pule 'a e mafai 'o to e ki'i lahi ange ai 'ikai ke ngata pē ke ne tokanga'i 'a e me'a faka'ekonōmika felāve'i pea mo e ngaahi pangikē kae to e kau ai hangē ko e ngaahi kautaha malu'i mo e fanga ki'i nō iiki pehe ni, ko e fanga ki'i kautaha ko ia fetokoni'aki pa'anga mei muli, a'u ki he *retirement fund*.

'A ia ko e fakakaukau ke tokanga'i ke malu 'a e 'atakai 'oku ngāue ai 'a e ngaahi pangikē pea mo e nō, pea ko ia ko e Lao ko eni Fakaangaanga ko ia ki he *Micro finance* mahalo ko e fakatātā pē te u hanga 'o 'oatu heni he taimi ni, hangē ko e kautaha nō ko ia ko e *SPPD* ko e *South Pacific Bank Development*, 'ikai ke u ma'u lelei 'a e hingoa ko ia kā ko ia 'oku nau fai 'a e nō.

Ko e nō foki ia hangē ko e kautaha ko eni 'oku nau hanga 'o *finance* 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau fa'a lava 'o ma'u ha'anau nō mei he pangikē, pea 'oku nau fu'u 'atā 'aupito nautolu pē ko e hā 'a e *interest* hā e *term* te nau ngāue'aki pea 'oku hoko ai 'a e ngaahi faingata'a kā ko e feinga pē eni 'a e lao ke fakamā'opo'opo 'a e fanga ki'i kautaha nō pehē ki he malumalu 'o e Pangikē Pule ke nau hanga 'o tokanga'i ke nau lalaka maau pē 'oua 'e fu'u hoko ai ha faingata'a, fa'a ui ko eni e fanga ki'i kautaha pehe ni ia ko e *loan sharks* 'i he lea fakapilitānia pē ko e *lender sharks* koe'uhī ko e taimi ko ia 'oku 'ikai ke ma'u ai ha nō 'a ha siasi mei he ngaahi *institution* pangikē pea nau afe hake leva ki ai ...

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i fakatonutonu atu pē,

'Eiki Minisitā: Kole atu Sea ko e feinga ke fakamatala e me'a ko eni

'Eiki Sea: Fakafofonga 'oku 'ikai ke fai ha fakatonutonu 'i he 'uluaki lau 'oku tukuange 'a e faingamālie miniti 'e 5 kakato e Fakafofonga.

Lord Fusitu'a: Kātaki mo'oni 'a e Feitu'u na kātaki 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Ko 'etau founga ngāue 'oku 'ikai ke fai ha tipeiti ki mu'a pea lau 'uluaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'A ia ko e fakakaukau ia 'Eiki Sea pea ko e 'omai 'a e lao ko eni ke lēsisita kinautolu 'i ai hono fanga ki'i tu'utu'uni hā e me'a te nau fai, me'a 'ikai ke nau fai pea ko ia ai ko 'eku kamata'aki ki he ngaahi fakatātā ko ia 'o e ngaahi faingata'a 'oku fa'a hoko 'i he me'a ko eni mahalo ko e fakatātā pē 'oku tau lava 'o sio ki ai 'i he ngaahi fo'i fononga mai ko eni kimui ni mai ko e me'a ko ia tapu pē pea mo nautolu 'oku felāve'i mo ia ko e me'a ko eni na'e hoko 'i Pule La'ā na'e 'i ai 'a e ki'i faingata'a pea afe ki he ngaahi fo'i ... ki he ngaahi kakai pehe ni pea ko e fo'i teemi ko ia fu'u me'a ia, kā ko e ngaahi me'a ia 'oku tokoni ai 'a e kamata ke 'omai 'a e fanga ki'i lao ko eni 'e he Pangikē Pule ke fai ha tokoni ki hono fakamā'opo'opo lelei hono ki'i lao ke tau fononga ngali maau ange 'o fakatatau ki he tu'unga faka'ekonōmika e fonua. Sea mahalo ko e ki'i fakanounou pē ia ki ai kae ...

Taimi: 1125-1130

'Eiki Ministā Pa'anga: Sea, mahalo ko e ki'i fakanounou 'oku 'i ai ka toki lau ha me'a 'oku toki fie me'a mai ai ha taha he kau Fakafofonga, mālō.

'Eiki Sea: Mālō. Kole atu ki he Kalaké ke lau 'uluaki mai 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki, 2018. Ko e Lao Fika 1 eni 'o e 2018.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018

Kalake Tepile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki, 2018. Ko ha Lao Fakaangaanga Ki ha Lao ke tu'utu'uni ki hono fokotu'u, laiseni, pule'i mo e tokanga'i 'a e ngaahi Kautaha Nō Iiki 'i Tongá, koe'uhi ko e taumu'a ke fakafaingofua 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi ngaue nō mo tānaki pa'anga, mo e nō Iiki kehe ki he kakaí, mo faka'ai'ai 'a e kau atu fakapa'anga, 'o fakafou 'i he ngaahi kautaha ko ia, mo e ngaahi me'a 'oku felāve'i ki ai, pe fekau'aki mo ia.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I 'I HE FALE ALEA 'O TONGA 'I HE FAKATAHA ALEA 'O E PULE'ANGA 'O PEHĒ:

Konga 1 – Talateu: Kupu 1 – Hingoa Nounou. 'E kamata ngāue'aki Kupu si'I (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki, 2018.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 1 2018, kātaki 'o fakahā ho loto 'aki 'a e hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Ma'asi, Tēvita Lavemaau, Mō'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali 'a hono lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga ko eni kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Oku 'ikai ke loto ki ai 'a e toko 4.

Tu'utu'uni Sea tukuhifo Kōmiti Kakato e Lao Fakaangaanga fika 1/2018

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale 'eiki ni 'a e lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga Fika 1 /2018. Fakatatau ki he'eku mafai 'i he Kupu 131 kupu si'i (2) te u tukuhifo 'a e Lao Fakaangaanga ko eni, ki he Kōmiti Pa'anga, ke toki fai ha'anau lipooti mai ki he Fale.

Fokotu'u ke lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Lord Tu'ilakepa: Sea, tapu pe mo e Feitu'u na, kole pe Hou'eiki ke mou tokoni mai ki he me'a ko eni, 'oku me'a atu ai 'a e 'Eiki Sea. Ko e me'a fo'ou ena ia 'Eiki Sea 'oku ke me'a mai ki ai. Koe'uhi ko e angamaheni 'o e Fale ni, kuo pau pe ke lau tu'o 2. Ko e tu'u ko ia 'a e Tohi Tu'utu'uni, 'oku 'asi pe ia 'i he 127 'Eiki Sea mo e 26 pea kapau 'e 'ikai ke tali 'a e Lao hono lau 'uluaki, pea ko 'ene leveleva ia 'a e Laó hūfanga he fakatapu, 'Eiki Sea. Pea kapau leva 'Eiki Sea 'oku hoko atu pe 'Eiki Sea, kole atu mu'a ke lau tu'o 2 ko e angamaheni motu'a pē ia 'o e Fale ni 'Eiki Sea, he 'oku lolotonga ngaholo pe 'a e Laó 'iate ia pē ia, 'oku ke me'a ki ai 'Eiki Sea. Tukukehe 'o kapau 'e toki 'i ai ha taha Mēmipa 'i he Fale ni angamaheni'aki 'e he Hou'eiki ni 'e kole atu ki he Feitu'u na 'a e lau tu'o 2, ke tukuhifo. Ka 'i he Kupu 130 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e totonu 'a ha Mēmipa 'i he Fale ni, pe ko e Kupu 131 Tu'utu'uni, ke lava 'o 'ave eni ke a'u ki he kakai 'Eiki Sea, 'o e fonuá, ka te u toki lave atu 'Eiki Sea ki he ngaahi kupu ko iá 'Eiki Sea, ka 'oku ou kole pē ki he Feitu'u na ke lau tu'o 2 ki he angamaheni 'o e Fale ni. Tukukehe kapau 'oku 'i ai ha kupu 'e 'i he Feitu'u na ke tu'utu'uni hangatonu mai ke 'ave 'a e Lao ni. Ka kiate au Hou'eiki 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga ia 'e makatu'unga ai ha tu'utu'uni 'e he Feitu'u na ke 'ave 'a e Lao ko eni ki he Kōmiti Pa'anga. Ko e kau Mēmipa pē 'o kapau te nau .. tukukehe kapau 'oku to e 'i ai ha faka'uhinga 'a e Feitu'u na pea tau fai'aki pe ia.

'Eiki Sea: Ko ia. Málō Hou'eiki, sai pe ke u lau atu 'a e Tu'utu'uni ke mou me'a ki ai. Kuo pau ki he 'Eiki Sea ke ne fakahū atu 'a e Lao Fakaangaanga ki he Kōmiti fekau'aki, ke fakafatongia'aki 'a hono sivi'i 'a e taumu'a pea mo e fakamā'opo'opo 'a e ngaahi fokotu'u 'a e kakai 'o e fonuá ki he Lao Fakaangaanga. Ko e tu'utu'uni ia 'i he 'etau Tohi Tu'utu'uni, Kupu 131 kupu si'i (2) 'osi ...

<008>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Sea: ... hono lau 'uluaki. 'Osi mahino pē Hou'eiki. Kole atu ki he Kalake ke tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 2, 2018.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole pē ki he Feitu'u na. Ko e hā e 'uhinga mo e taumu'a e Feitu'u na ke 'ave ki he kakai 'o e fonua, ke mea'i he Fale ni he 'oku 'ikai ke, ko e Lao ko ē 'a e Pule'anga, hangatonu mai pē 'o 'ikai kau he kōmiti hangatonu mai pē 'o hangatonu, toki ngata pē 'i ha Mēmipa 'i he Fale ni kuo pau ke fou 'i he tu'unga *process* ko ē, 'ave ki he kōmiti 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na. Hangatonu ke sivi' pea 'ilo ko e hā koā 'a e taumu'a 'o ha Mēmipa 'ene me'a. Pea kapau leva 'e fiema'u 'e he Mēmipa ke 'ave ki he kakai, 'oku 'asi pē ia 'i he kupu, 'Eiki Sea hokohoko atu he kupu ko ena na'a ke me'a ki ai 'Eiki Sea. Ko e kupu ko ē 'oku ke me'a mai ki ai 'Eiki Sea, kupu ia felāve'i pea mo e kotoa 'o e fatongia 'o ha Mēmipa 'oku 'ikai ke Kapineti. Ko e anga ia 'eku vakai 'Eiki Sea. Ko u kole atu ke lau tu'o ua 'Eiki Sea. Ko e hā koā 'a e taumu'a 'oku 'ai ke 'ave ai 'e he Feitu'u na 'a e lao ko eni ki he kōmiti?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka u ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga.

Lord Tu'ilakepa: 'Osi mahino he ko ena kuo 'osi fakamahino mai 'Eiki Minisitā miniti 'e nima na'a ke tuku ange ki ai. Pea kuo mahino ki he Fale. Hā koā e 'uhinga e me'a 'oku 'ave ai 'e he Feitu'u na?

‘Eiki Sea: 'Eiki Minisitā ko ho me'a mai e me'a 'oku me'a ki ai pē ko ho'o me'a mai ki he lao?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: 'Eiki Sea mālō e ‘omai e faingamālie hangē ko e me'a na'a ke me'a ki ai ko e kamata he 'aho ni 'a e Fale Alea ke tau feinga ke fakavavevave atu 'etau ngaahi ngāue he 'oku lahi ka na'e me'a mai e Hou'eiki ko ē Hou'eiki Fakafofonga ke 'oua te mau to e fa'a kaunoa atu ho tu'utu'uni ka ko eni ia kuo me'a ia ki 'olunga 'a e ...

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu atu. 'Eiki Minisitā me'a ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu e Feitu'u na.

Lord Tu'ilakepa: Ki ho Tohi Tu'utu'uni he ko u lau he Tohi Tu'utu'uni. Ko e 'ū me'a ko ē na'e hoko 'anenai ko e feme'a'aki noa'ia ia pea na'e puputu'u e Feitu'u na ko e hā koā 'a e tu'utu'uni te ke fai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea 'oku lau, ko e Tohi Tu'utu'uni 'oku mau lau pē. ‘Oku 'ikai ko koe ...

Lord Tu'ilakepa: Tuku ho'o loi.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: 'Eiki na pē 'oku ke lau.

Lord Tu'ilakepa: ‘Eiki Minisitā, me'a hifo ki ho'o Tohi Tu'utu'uni. Ko e 'uhinga ia Sea e 'oatu ko ē 'e he motu'a ni 'a e me'a fekau'aki mo ia 'Eiki Sea. Ka 'oku, me'a pē ia 'a e Feitu'u na. Ko ena 'oku ke me'a mai ke vakai'i e taumu'a, kuo 'osi 'omai he, kapau na'e ta'emahino ki he kau Mēmipa, kiate au kuo 'osi mahino ia ki he kau Mēmipa, ko hono ‘ave ko ē ki he kōmiti, Sea ‘oku ke mea'i 'e to e fai e fakataha ki ai pea ko e kau ia he me'a ‘oku tau kole ke fakasi'isi'i 'a e me'a ko e fakamole fekau'aki mo e 'ū kōmiti. Pea kapau 'oku lava pē 'o veteveteki pē he taimi ni 'i he Fale, hā e me'a 'oku 'ikai ke hoko atu ai? ‘Eiki Sea ...

Lord Tu'iha'angana: Sea ka u ki'i tokoni atu kātaki. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea na'e tonu foki ke mo feme'a'aki mo e Tokoni Sea pea toki fakahū mai e me'a ki he Fale Alea. Ka ko 'eku ma'u 'Eiki Sea hangē pē ko e hā e kupu 'o e tu'utu'uni 'a eni ko ē, he kuo mahino kiate au 'a e me'a 'oku me'a atu ki ai 'a e Fakafofonga Vava'u 'uhinga kapau 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a ia ke 'uhinga ia ke tuku ai ki he Kōmiti Lao pea tuku hifo hangē ko e angamaheni pea tuku hifo ā kole atu ha taha ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato pea tuku hifo kae hoko atu e, 'oku 'ikai ko e, 'a ia ko 'ene 'uhinga atu 'oku 'ikai ko ha ...

‘Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga ko e Kōmiti Pa'anga na'e tuku hifo ki ai 'a e lao ko 'eni he 'oku felāve'i 'a e ...

Lord Tu'iha'angana: Tatau pē Kōmiti Lao mo e Kōmiti Pa'anga ...

‘Eiki Sea: Lao ko eni mo e Kōmiti Pa'anga.

Lord Tu'iha'angana: Tatau tofū pē. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ke tuku hifo ai ki he Kōmiti Pa'anga ngali ma'ala'ala pē e lao ia pea kapau 'e hoko atu e alea'i he Kōmiti Kakato

‘oku 'i ai ha me'a ‘oku fihī fiema'u ke vete mai e Kōmiti Pa'anga ke nau tokoni pea 'ai. Pea kapau 'oku 'ikai pea tuku hifo ke alea'i he Kōmiti Kakato. Mālō.

Lord Tu'i'afitu: Sea, tokoni atu pē mu'a Sea, 'i he mafai e tu'utu'uni e Feitu'u na 'i he Kupu 130 pea mo e 131, ko e 133 kuo pau ke tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea 'e lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga. 'Oku 'i ai leva he Kupu si'i (4) he Kupu 133 ha kole ha Mēmipa ke tuku hifo. Ko e Kupu si'i (5) he 133 ka paasi he lau tu'o ua 'oku 'i he mafai 'o e Feitu'u na ke lau tu'o tolu, 'ikai to e 'i ai ha fakahā loto mei loto fale 'e hoko ia ko ha lao, 'a e Lao Fakaangaanga. Ko ia Sea 'a e ki'i tokoni mālō.

'Eiki Sea: Mālō Fakafofonga, ko e fakahokohoko ko enī e 'ū lao 'oku mu'omu'a 'ū fika ...

<009>

Taimi: 1135 - 1140

'Eiki Sea: ... ko ē 'oku iikī pea toki hoko e 'ū fika ko ia 'oku lalahī. 'A ia 'i hono fakahokohokó 'oku 'ikai ke tau kamata pē 'i he 130 pea tau fakalaka 'i he 131 'o 132. Te tau 'uluaki tali ui ki he Kupu 130 pea tau hoko ki he Kupu 131 pea tau toki ha'u leva ki he Kupu 132. 'I he'ene tu'u ko enī he taimi ní, ko e lau 'uluaki 'i he Kupu 130 pea ko hono tuku hifo ki he Kōmiti 'i he 131 pea tau toki hoko leva ki hono lau tu'o 2 'i he 132. Hou'eiki, ko e me'a ko enī 'o kapau ko e loto 'o e Falé ke 'oua 'e tuku hifo ki he Kōmiti fakatatau ki he 132, pea mou fokotu'u mai ke tau fakatonutonu 'a e founga ngāue. Me'a mai Tongatapu Fika 3.

Fie'ilo ki he tu'unga ngaahi lao fakahu mai mei he Pule'anga pe 'oku fakavavevave

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na tapu mo e Falé. 'I he 131 Sea, mahalo ko e ki'i fie'ilo pē Sea ki he Pule'angá na 'oku fiema'u fakavavevave ka tau ngāue ki he 131 Sea. 'Oku 'asi mai mahino mai ia ai 'oku pau ke uike ua 'a e *consultation*, 'a e talanoá. 'A ia ko 'eku fie'ilo pē 'a'aku ki he Pule'angá kapau 'e ngāue'aki 'a e me'a ko ena 'a e Feitu'u na ke tau ngāue'aki e Kupu 131 pē 'oku fe'unga pē. Ko e uike 2 ia 'oku mahino ia 'oku tō ia ki he'etau Fale Alea hoko, he 'oku, na'e fai foki 'a e feme'a'aki, mahinó 'e 'osi pē Falé ia he uike kaha'u. Kapau leva 'oku pehē, ko e ngaahi lao ia ko enī 'e tu'utu'uni 'e he 131 'e 'ikai ke lava ia 'o alea'i he *session* ko enī 'o kapau 'e ngāue'aki e Kupu 131 Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Ko e tali ki aí, 'oku te'eki ai ke fakahū mai 'e he Pule'angá ha tohi 'oku fakavavevave 'ū lao ko enī. Me'a mai Fakafofonga Ongo Niua.

Lord Fusitu'a: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Fale 'eiki. Kapau 'e me'a e Falé ki he ngaahi mafai e Seá he kupu 16 'a ia 'oku *refer* ia ki he *schedule* hono 7, 1.3, 'Oku 'i he Sea pē 'a e mafai ke ne faka'uhinga'i 'a e ngaahi kupu ko enī, 'o e tu'utu'uni ko enī. 'A ia kapau ko e faka'uhinga e Sea ko e founga ngāue pē ko e *convention* anga mahení 'oku 'ikai ke tau ngāue'aki e uike 2, ko e me'a pē 'a e Feitu'u na pē te tau ngāue'aki pē 'ikai. Pea ko e tu'u ko ē 'a e faka'uhinga 'a e Feitu'u na ki he Kupu 131 kupu si'i 2, 'oku 'i he mafai pē ia e Feitu'u na ke ne faka'uhinga'i mai. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakamahino mei he Pule'anga fakavavevave ngaahi lao nau fakahū mai

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, mālō mu'a 'Eiki Sea to e tuku mai e ki'i faingamālie. Ko e to e fakahoha'a atu pē 'Eiki Sea, 'i ho'o me'a ko ē 'oku te'eki ke fai atu ha tohi. Kole fakamolemole atu te'eki ke lava fai atu ha tohi mei he tafa'aki 'a e Pule'angá ka ko hono mo'oní 'oku fai 'a e fiema'u fakavavevave 'a e fanga ki'i lao ni ke lava 'o fai mo ngāue kae hoko atu e faha'i ko ia 'a e Pangikē Pule ki he hokohoko atu 'enau ngāue. Ko ia pē Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Ko 'eku fakama'ala'ala atu pē ki he Pule'angá. Ko 'etau tu'utu'uni kuo pau ke fakahū mai ha tohi mei he Pule'angá 'o fakahā mai ko e 'ū lao ko ení 'oku fakavavevave.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, mālō Sea. 'E feinga'i mai e ki'i tohi ko iá ke 'oatu ki he Feitu'u na. Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia. Me'a mai Fakafofonga Nōpele 'Eua.

Tokanga ke 'ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai

Lord Nuku: Ko e fai e hoha'á 'Eiki Sea koe'uhí ko e, ke 'ave ko ē laó ki he kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea. 'A ē ko ē 'oku talamai 'e he kupu 32 'oku pau ki he uike 2 ke fai ai e *consultation*. 'Oku ou tui au 'Eiki Sea 'oku tonu ke mahino'i ia 'e he kakai e fonuá he ko e me'a eni ia 'oku kau tonu ki he kakai e fonuá. Ko e hā e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ia ki hono 'ave holó, ka ko e kupú, he 'ikai ke ngāue 'a e Falé ki ha, hili 'a e lau 'uluakí. Kae tuku mai e uike 2. Ka ko e me'a 'oku fai ki ai e hoha'á ia 'Eiki Sea, ke fai mu'a 'e he Pule'angá e *consultation* ko ē pea mo e fonua. Pē 'e tuku mai ki he Kōmiti Laó pē ko e Kōmiti Pa'anga 'a e Fale Alea ke fai e *consultation* ko ení 'Eiki Sea he ko e me'a ko ení 'oku fekau'aki hangatonu ia pea mo e pa'anga 'a e kakai e fonua Sea. Ko e fokotu'u atu pē ke 'uhí ke tokanga'i pē 'e he Falé 'Eiki Sea. Ko e laó ko hono tu'utu'uni ia 'i hení ke 'ave mu'a ki he kakai 'o e fonua ke nau hanga 'o mahino'i 'a e me'a ko ē 'oku lau ki ai e Falé Sea. Mālō.

Fakamahino Pule'anga 'osi 'ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ka u to e ki'i tokoni pē mu'a he me'a 'oku me'a ki ai e Hou'eiki Nōpele 'o 'Euá. Ko e ...

<001>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... to e ki'i tokoni pē mu'a e me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Nōpele 'o 'Eua. Ko e *consultant* 'oku māhino ko e *consultancy* pea mo e kakai 'oku māhino ki he motu'a ni na'e fai 'i he Pangikē Pule. Na'e 'i ai e ngaahi fētohi'aki ia heni 'oku hangē kiate au ha kau, na'e 'i ai 'a e Palēmia mālōlō 'e taha na'e ta'eloto 'aupito ia ki he me'a ko eni pea fai, pea ko u ma'u pē 'a e fētohiaki ko ia pea ne 'osi fiemālie. Fiemālie 'i he'ena fēme'a'aki pea mo e Kōvana 'a e Pangikē Pule ki he ngaahi fo'i poini ko eni na'e fai ai 'a e kei ta'efēmāhino'aki. Pea na'e 'osi fai 'a e fēmāhino'aki ki ai. Pea ko u tui ko e kongá ko iá 'oku ne 'osi fai lelei pē 'a e fēpōtalanoa'aki ko ia pea na'e fakahū eni he ta'u kuo 'osi ka ko e ki'i tōloi pea ko e to e 'ai mai eni ta'u ni. Mālō 'Eiki Sea.

Tu'utu'uni Sea ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he Kōmiti Pa'anga

'Eiki Sea: Mālō. Hou'eiki nau 'osi tu'utu'uni ke tukuhifo 'a e lao ko eni ki he Kōmiti Pa'anga. 'I he'ene pehē ko e fatongia ia 'a e Kōmiti Pa'anga ke nau vakai'i pea mo fakakakato 'a hono *consultation* 'a e lao ko eni. Ko e fatongia e Hou'eiki Mēmipa 'i he kōmiti pea nau toki lipooti mai 'osi 'enau 'ave takai e lao tānaki mai 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Tui Pule'anga 'ikai fakapotopoto to e 'ave Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he kakai

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e ki'i tu'u pē Sea 'o fai pē ha ki'i pou pou fekau'aki pea mo e lao ko eni. Sea 'oku 'ikai ke u tui 'oku fakapotopoto ke to e fai ha *consultation* heni pea mo e kakai 'o e fonua pea 'oku 'osi fai e ngaahi *consultation* kimu'a pea ko e lao ia ko eni Sea ko e fo'i lao eni ia he 'oku fiema'u ia he kakai 'o e fonua pea te ne tokoni'i ia 'a e kakai 'a e fonua. Hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai, na'e 'omai 'a e ngaahi fakatātā totonu. Ko e taumu'a ko ē fo'i lao ko eni 'Eiki Sea ko e malu'i e *vulnerable group* pē ko e kakai māsiva 'oku nau ō tangi 'o fakafaingamālie'i 'e he ngaahi kautaha nō ko eni hangē ko e *SPBD South Pacific Business Development Micro Finance*. 'A ia 'oku a'u 'a e pēseti ia Sea 'o pēseti 'e 25. Ko e ngaahi pangikē Sea ...

Lord Tu'ivakanō: Sea ko 'eku ki'i fakatokanga atu pē koe'uhí 'oku, tapu pē mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Fale, Fale Alea 'o Tonga he koe'uhí he kuo fakaava he Minisitā ke fai e *debate* 'oku te'eki ke, tuku mu'a ke fai ho'o tu'utu'uni 'ave ki he Kōmiti Pa'anga ke fai 'enau ngāue pea toki fai e fēme'a'aki. Ko eni ia kuo kamata ke tuku mai 'e koe ke fai ha *debate* he kuo 'osi kamata ke malanga ia he ngaahi me'a ko eni mo 'ene faka'uhinga mālō.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko u ki'i tokoni pē au 'o fakama'ala'ala atu 'i he fo'i lao te'eki ai ke fai ha *debate*. 'A eni ko ē ko u tokoni atu pē ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Sea: Ko ia he 'ikai ke fai ha fakama'ala'ala ki he lao he kuo 'osi tukuhifo. 'Oku te'eki ai ha lao pehē ke fai ha fakama'ala'ala ki ai ko 'etau fēmāhino'aki eni 'i he *procedure* ki hono tukuhifo pea mo 'etau hoko atu ki he lao fakaangaanga fika ua. Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito 'Eiki Sea fakatapu atu pē ki he Feitu'u na mālō ho'o laumālie. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia pehē ki he Hou'eiki Mēmipa ho'o Fale Alea. 'Eiki Sea ko e kole pē eni ia mo e tokoni pē Sea ko e 'uhinga ko e feinga ki he founga ko ē mo e 'alunga 'o e lao ko eni Sea. Ko u faka'apa'apa lahi pē ki he kau Mēmipa na'e 'i ai 'eku faka'apa'apa'i e fokotu'u ko eni ko ē ki he kehekehe anga e 'alunga 'o e ongo lao. Lao Fakatautaha mo e Lao 'omai mei he Pule'anga 'Eiki Sea.

Sea 'oku fēme'a'aki foki ho Fale he kupu 130, 31 fai kimui pea ko e kupu 127 'oku, 'a ia 'oku ne talateu mai 'e ia e kehekehe ko ē sivi mo e lao ke fa'u mo e ngaahi lao fakaangaanga fakatautaha pea ko e founga ko eni ko ē hono fakahū mai e Lao 'o e Pule'anga tautēfito Sea

kapau 'e 'omai ha kole ko e me'a fakavavevave pea 'oku makatu'unga ai 'a e kole 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ko e 'uhinga pē ko e taimi na'a anga lelei ho'o Fale ko hono 'uhinga 'oku 'amanaki ke 'omai he Pule'anga ha tohi ko e me'a fakavavevave 'a e ngaahi lao ko eni Sea pē anga lelei 'a e Feitu'u na ka e fakahū mai e tohi ko ia 'i he hū mai pē ho Fale 'i he ua. Ko e anga ia 'a e kolé Sea ko hono 'uhinga ko e, ko hono ta'omia pē ia 'Eiki Sea ko e laumālie 'o e lao ko u tui 'e māhino'i pē he Hou'eiki. Ko e ngaahi lao ko eni 'oku fakavavevave kōtoa Sea ka ko e taimi pea 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakamolemole mu'a ke u fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai pē Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā Polisi fakamolemole pē ki he Feitu'u na...

<002>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... to e ki'i tokoni pē mu'a e me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Nōpele 'o 'Eua. Ko e *consultant* 'oku māhino ko e *consultancy* pea mo e kakai 'oku māhino ki he motu'a ni na'e fai 'i he Pangikē Pule. Na'e 'i ai e ngaahi fētohi'aki ia heni 'oku hangē kiate au ha ka u, na'e 'i ai 'a e Palēmia mālōlō 'e taha na'e ta'eloto 'aupito ia ki he me'a ko eni pea fai, pea ko u ma'u pē 'a e fētohiaki ko ia pea ne 'osi fiemālie. Fiemālie 'i he'ena fēme'a'aki pea mo e Kōvana 'a e Pangikē Pule ki he ngaahi fo'i poini ko eni na'e fai ai 'a e kei ta'efēmāhino'aki. Pea na'e 'osi fai 'a e fēmāhino'aki ki ai. Pea ko u tui ko e kongā ko iá 'oku ne 'osi fai lelei pē 'a e fēpōtalanoa'aki ko ia pea na'e fakahū eni he ta'u kuo 'osi ka ko e ki'i tōloi pea ko e to e 'ai mai eni ta'u ni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō. Hou'eiki nau 'osi tu'utu'uni ke tukuhifo 'a e lao ko eni ki he Kōmiti Pa'anga. 'I he'ene pehē ko e fatongia ia 'a e Kōmiti Pa'anga ke nau vakai'i pea mo fakakakato 'a hono *consultation* 'a e lao ko eni. Ko e fatongia e Hou'eiki Mēmipa 'i he kōmiti pea nau toki līpooti mai 'osi 'enau 'ave takai e lao tānaki mai 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e ki'i tu'u pē Sea 'o fai pē ha ki'i poupu fekau'aki pea mo e lao ko eni. Sea 'oku 'ikai ke u tui 'oku fakapotopoto ke to e fai ha *consultation* heni pea mo e kakai 'o e fonua pea 'oku 'osi fai e ngaahi *consultation* ki mu'a pea ko e lao ia ko eni Sea ko e fo'i lao eni ia ke, 'oku fiema'u ia he kakai 'o e fonua pea te ne tokoni'i ia 'a e kakai 'a e fonua. Hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai, na'e 'omai 'a e ngaahi fakatātā totonu. Ko e taumu'a ko ē fo'i lao ko eni 'Eiki Sea ko e malu'i e *vulnerable group* pē ko e kakai māsiva 'oku nau ō tangi 'o fakafaingamālie'i 'a e ngaahi kautaha nō ko eni hangē ko e *SPBD South Pacific Business Development Micro Finance*. 'A ia 'oku a'u 'a e pēseti ia Sea 'o pēseti 'e 25. Ko e ngaahi pangikē Sea ...

Lord Tu'ivakanō: Sea ko 'eku ki'i fakatokanga atu pē koe'uhí 'oku, tapu pē mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Fale, Fale Alea 'o Tonga he koe'uhí he kuo fakaava he Minisitā ke fai e *debate* 'oku te'eki ke, tuku mu'a ke fai ho'o tu'utu'uni 'ave ki he Kōmiti Pa'anga ke fai 'enau ngāue pea toki fai e fēme'a'aki. Ko eni ia kuo kamata ke tuku mai 'e koe ke fai ha *debate* he kuo 'osi kamata ke malanga ia he ngaahi me'a ko eni mo 'ene faka'uhinga mālō.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko u ki'i tokoni pē au 'o fakama'ala'ala atu 'i he fo'i lao te'eki ai ke fai ha *debate*. 'A eni ko ē ko u tokoni atu pē ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Sea: Ko ia he 'ikai ke fai ha fakama'ala'ala ki he lao he kuo 'osi tukuhifo. 'Oku te'eki ai ha lao pehē ke fai ha fakama'ala'ala ki ai ko 'etau fēmāhino'aki eni 'i he *procedure* ki hono tukuhifo pea mo 'etau hoko atu ki he lao fakaangaanga fika ua. Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō Sea.

Kole 'oku fakavavevave fo'i Lao Fakaangaanga fika 1/2018

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito 'Eiki Sea fakatapu atu pē ki he Feitu'u na mālō ho'o laumālie. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia pehē ki he Hou'eiki Mēmipa ho'o Fale Alea. 'Eiki Sea ko e kole pē eni ia mo e tokoni pē Sea ko e 'uhinga ko e feinga ki he founa ko ē mo e 'alunga 'o e lao ko eni Sea. Ko u faka'apa'apa lahi pē ki he kau Mēmipa na'e 'i ai 'eku faka'apa'apa'i e fokotu'u ko eni ko ē ki he kehekehe anga e 'alunga 'o e ongo lao. Lao Fakatautaha mo e Lao 'omai mei he Pule'anga 'Eiki Sea. Sea 'oku fēme'a'aki foki ho Fale he kupu 130, 31 fai ki mui pea ko e kupu 127 'oku, 'a ia 'oku ne talateu mai 'e ia e kehekehe ko ē sivi mo e lao ke fa'u mo e ngaahi lao fakaangaanga fakatautaha pea ko e founa ko eni ko ē hono fakahū mai e Lao 'o e Pule'anga tautēfito Sea kapau 'e 'omai ha kole ko e me'a fakavavevave pea 'e makatu'unga ai 'a e kole 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ko e 'uhinga pē ko e taimi na'a angalelei ho'o Fale ko hono 'uhinga 'oku 'amanaki ke 'omai he Pule'anga ha tohi ko e me'a fakavavevave 'a e ngaahi lao ko eni Sea pē angalelei 'a e Feitu'u na kae fakahū mai e tohi ko ia 'i he hū mai pē ho Fale 'i he ua. Ko e anga ia 'a e kolé Sea ko hono 'uhinga ko e, ko hono ta'omia pē 'ia au 'Eiki Sea ko e laumālie 'o e lao ko u tui 'e māhino'i pē he Hou'eiki. Ko e ngaahi lao ko eni 'oku fakavavevave kōtoa Sea ka ko e taimi pea 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakamolemole mu'a ke u fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai pē Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā Polisi fakamolemole pē ki he Feitu'u na.

<002>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā Polisi fakamolemole atu pē 'a e Feitu'u na, ko e me'a ko ē 'oku ke me'a mai 'akí 'i he mahino ki he kau Mēmipá mo e pea Feitu'u na 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke kaunga e Feitu'u na ia ki he tohi fakavavevavé. Tohi Tu'utu'uní ko e 'Eiki Palēmiá pe taha 'e 'Eiki Sea. Ko e lolotonga e fai e fēme'a'akí kuo mahino eni 'Eiki Sea ki he Feitu'u na na'e te'eki ke 'omai ha tohi fakavavevave, kuo liliu he taimi ni he 'Eiki Minisitā Polisi ko e fakafofonga mei he Kapinetí 'e 'omai e tohi fakavavevave. Kuo u kole atu mu'a ke tuku e

founga ngāue ko iá 'Eiki Sea ki he Feitu'u na. Eiki Palēmiá pe ke ne me'a mai ko e fakavavevavé pea 'oku mau fakaongoongo atu ki he Feitu'u na 'Eiki Palēmia. Pe na'e mea'i he Feitu'u na 'oku fakavavevave e me'a ni pe 'ikai. Kapau na'e fakavavevave na'e 'osi fakatahataha'i pe 'a e laó ia mo e fakavavevavé pea tohi mai ki he Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Polisi: Kole foki pe Sea 'oku ou tali pe 'e au kae fakamolemole pe Sea 'oku mea'i pe he Hou'eiki 'oku 'api'api 'a e ngaahi ngāue ko ē 'oku hokó 'i he afā mo hono talitali e 'Eiki Palēmia 'o Nu'usilá 'ikai ke lava 'o haohaoa e ngāué, ka ko e laumālié ia mo hono 'uhingá Sea. Ka ke tuku pe Sea kapau ko e fiema'u ia 'a e 'Eiki Nōpele ke fakahoko atu 'e he 'Eiki Palēmiá ka ko e kolé ia 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

Lord Tu'ilakepa: Sea

Fakama'ala'ala 'Eiki Sea he Kupu 131 Tohi Tu'utu'uni

'Eiki Sea: Hou'eiki kātaki pe ko e Kupu 131 'a ia ko eni 'oku hā atu ko ia

“ E 'ikai ke ngāue 'a e Falé ki ha Lao Fakaangaanga hili hono lau 'uluaki ki ha taimi ko e uike 'e 2 pe ko e taimi 'oku lōlōa ange ai 'e pehē 'e he Fale Aleá 'oku fiema'u ke faka'atā 'a e kau Mēmipá ke nau sivi'i 'a e Lao Fakaangaanga. ”

Ko e Kupu ko eni 'oku fekau'aki ia mo e lao kotoa pē 'oku fakahū mai ki he Falé, tukukehe, he 'oku hoko atu e kupú kae 'ikai ke kau heni 'a e

- a. Lao ki he 'Esitimetí mo e
- b. Ngaahi Lao Fakaangaanga 'o fakamo'oni mai 'e he Palēmiá ko ia pē, Palēmiá 'oku fakavavevave. Fakamo'oni mai 'i ha tohi.

Hā mahino pē he'etau Tohi Tu'utu'uni, tukukehe 'o kapau 'oku fakamo'oni mai 'a e 'Eiki Palēmia 'i ha tohi 'oku fakavavevave 'a e lao 'oku fakahū mai 'oku pau ke taliui e lao ko iá ki he kamata'anga ko ē fo'i kupu ko eni. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea tapu mo e Feitu'u na mo e fuka mo e ngaahi tala faka'apa'apa kuo u tui kuo 'osi mahino ho'o me'a mai 'o fekau'aki mo e lao ko eni, 'oku me'a mai 'o fekau'aki pea mo e lao ko eni, 'o me'a mai pea to e fakalea mai pe laó, kuo lau pe fo'i konga 'oku tau pehē 'oku fakavavevave pea fakamo'oni mai 'a e Palēmiá 'apongipongi kapau ko e 'isiū ia. Ka ko u pehē pe ko e laumālié ko ē 'o e fakakaukau ko eni ke 'omai 'a e fakakaukau e kakaí, 'i ha *consultation* ke ne fakamaama kitautolu. Ka 'o kapau te tau 'omi pe he laó pea kapau ko ha me'a 'oku fakavavevave pea ko e Palēmiá pe te ne me'a mai 'apongipongi 'o fakamo'oni ha tohi pea ko 'etau hoko leva ia ai. Ka ko 'eku sió ko 'etau fe'alu'aki holo ko ē 'i he ngaahi talanoa ko eni, 'uluaki kuo 'osi lau e laó. Uá, kuo ke tu'utu'uni mai 'o fakatatau ki he Kupu 31 ke tukuhifo ki lalo ki he Kōmití, he uike 'e 2. Tolú, 'o kapau 'oku fiema'u 'e he Palēmiá 'e fakavavevave pea ne fakamo'oni, 'e lava pe 'apongipongi. Ko 'ene lava pe *procedure* ko iá pea tau hoko atu, ko e to e talanoa 'oku tau fanongo ki ai 'oku hangē ki'i *redundant* ka 'oku 'ikai ke 'uhinga lelei. Ko ia pe 'eku fie tokoni atú Sea. Mālō.

'Eiki Sea: 'Io 'ikai ke u fie fakamoveuveu, ka 'oku ai e faingamālie 'i he Kupu 33 'o kapau 'e fokotu'u mai ha Mēmipá pea tali 'e he Falé ko e ngāue ko eni 'oku fakavavevave.

Fokotu'u 'ikai fakavavevave Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole pe ki he Feitu'u na, kuo u kole atu pe au ki he Feitu'u na, fie tokoni pe ki he Hou'eiki. Hou'eiki 'oua te tau fai ki he founa ko ia. Kapau ko e lao ko eni 'o fekau'aki pea mo e saikolone ko *Gita*, tau lotu taha ke fakavavevave. Ko e ki'i me'a ko eni ko e me'a ia ki he nō. Kau ai pea mo e leví, 'e hoko atu ki he leví. 'Ikai ke fakavavevave ia. 'Oku 'ikai ke to e fai e sipotí ia, ka te tau a'u atu pe ho'o tu'utu'uni ki ai 'Eiki Sea. Kuo u kole atu pe ke tau fai pē 'i he founa 'a ia na'e 'omai 'aki laumālie totonú ia, 'oua 'e 'omai ke liliu he taimi ni ongo Minisitā ke fakavavevavé.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e 'uhinga ko ē 'etau faka'uhingá 'o kapau 'oku 'ikai ke 'asi 'i he laó, ko e talamai ko ē ke tau pehē, hangē ko ē ko e laumālie kehe hangē 'oku 'ai ke tau pehe ke fakavavevave'i ka tau 'ai ha founa. 'Io 'o kapau 'oku ta'efakalao. Kapau 'oku 'asi mai he laó, kapau 'e fiamālie lelei 'a e Palēmiá ke ne fai mai ha tohi 'apongipongi ke tau fakavavevave'i ko e 'osí ia. 'Ikai ke 'ilo pe ko e to e hā e 'uhinga 'o 'etau pehē hangē 'oku ai ha laumālie kehé. Pea to'o ā e founa lao ko iá kae fokotu'u mai ...

<003>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...hangē 'oku 'i ai ha laumālie 'oku kehe pea to'o atu mo e lao ko ia kae fokotu'u mai ia ha taimi kehe. Pea ko hono taimi 'eni pea 'oku to e me'a mai 'oku 'i ai e founa 'e lava ke mau fokotu'u atu ai ke tali. Tau foki ki he lao ka tau vave kae tuku 'a e 'ai 'uhinga faka

Lord Fusitu'a: Ka u ki'i fakatonutonu atu Sea. Ko e pehē ko ē ke nofo 'i he lao tau faka'apa'apa'i 'a e totonu 'a e 'Eiki Palēmia ke 'oange ha tohi pe 'oku pehē mai ko e lao fakavavevave ko eni. Ka ko hono pangó pē he 'oku 'ikai ke ope atu ia 'o to'o 'a e mafai 'o e Feitu'u na 'i he 131 kupu si'i 2 ke tukuhifo ki he kōmiti. Pe 'oku a) 'omi ha tohi ko e lao fakavavevave pe 'ikai. Pea 'i he vakai 'a e ni'ihí 'o kimautolu 'oku 'ikai ko ha 'isiu fakavavevave eni ia. Ka ko e poini 'oku tau lolotonga nofo 'i he lao he 'oku 'ikai to'o 'e he pule fakavavevave ko ia 'a e mafai 'o e Feitu'u na kuo ke 'osi tu'utu'uni ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga. Mālō 'Eiki Sea.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. 'Oku ou kole au Pule'anga kapau 'oku fakavavevave pea fokotu'u mai ha taha. Fokotu'u mai 'e ha taha ko e nounou' ia Sea. Ko e 'uhinga he na'a ke me'a mai ki he lao. Pea ko u fokotu'u atu ke fokotu'u mai ha taha ka tau pālōti. Kapau 'oku

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 3.

Fakama'ala'ala 'oku kehekehe pe 'a e Kupu 33 a mo b

Siaosi Sovaleni: 'I he kupu 33 Sea 'oku kehekehe pe á e a mo e b. Ko e a ngaahi lao fakaangaanga kuo pau ke fakamo'oni mai ai 'a e 'Eiki Palemia. 'I ai ha to e me'a kehe 'ikai ke kau ai 'a e lao fakaangaanga, me'a kehe ia ko e b ia. 'A ia ko e Lao Fakaangaanga ia 'i he a pē. Ko e me'a kehe 'oku tu'u ia he 33 (b). Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki, ko e tohi pē ka ko e Kupu 33 pe kapau 'e fokotu'u mai 'e ha taha 'i he Hou'eiki pea tali 'e he Fale ni ...

Siaosi Sovaleni: 33 (a) pau pe ke tohi 'a e Lao Fakaangaanga

'Eiki Sea: Ko ia

Siaosi Sovaleni: Ko e *b* ia 'oku 'ikai kau ai ha Lao Fakaangaanga ia

'Eiki Sea: Ko ia! Pe ha me'a kehe pē?

Siaosi Sovaleni: Ha me'a kehe pē 'ikai kau ai 'a e Lao Fakaangaanga

'Eiki Sea: Ko ia, mālō. me'a mai 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o Vava'u. Me'a kehe pe?

Lord Tu'i'āfitu: Ko ia! Mahino kiate au 'a e Tu'utu'uni Kupu 31 (1), kupu (*a*) mo kupu (*b*) 'i he fa'ahinga taimi pehe ni ko e *Budget* pea mo e me'a tohi 'a e 'Eiki Palēmia ko eni 'o Tonga ki ha Lao fakavavevave. Ko 'eku fehu'i 'a'aku Sea. 'Oku kehe ia mei he natula 'o e pongipongi ni. 'Osi lau tu'o taha 'a e Lao ia ko eni. Ko e hā leva 'a e me'a 'e fai? Kole mai mei he tepile 'a e Hou'eiki Minisitake ki'i taimi mu'a kae fai ha faitohi ki he 'Eiki Palēmia, hangē ko ia 'oku hā 'i he kupu 131 kupu 1, kupu (*b*) 'i ha faitohi pea fakahūmai 'e he Palēmia ko ha lao fakavavevave. Tatau pē 'a e Lao fakavavevave mo ha Lao Fakaangaanga. Pea kapau leva 'oku tu'u 'a e ngāue 'a e Pule'anga ki ha ngāue 'i ha Lao 'oku tatau pe 'a e Lao Fakaangaanga 'oku fakavavevave, 'e lava pe 'i he mafai 'o e Palēmia 'i ha'ane faitohi mo ha lao fakavavevave. Ko 'eku fehu'i? 'E fēfē 'a e me'atohi ko ia kapau 'e fakafoki kuo 'osi lau tu'o taha 'a e laó ia 'i ho Fale. Ko 'eku fehu'i ia? Kapau leva 'oku tu'u 'a e ngāue 'a e Pule'anga 'i ha Lao Fakaangaanga

Fakamahino ko e Lao Fakaangaanga Fakavavevave kuo pau ke fakahū ange 'e he Palēmia

'Eiki Sea: Ko ia, Hou'eiki! Ko e tohi kuo pau ke fakahū mai mei he 'Eiki Palēmia, pea 'oku 'osi mahino pe 'i he lao ko eni 'oku 'osi 'Asenita'i, pea kapau 'oku 'osi fakapapau'i 'e he Palēmia 'a e ngaahi lao ko eni, te ne tohi mai ko e Lao Fakaangaanga 'oku fakavavevave kae fakatatau ki ai 'etau ngāue, he 'oku 'ikai ke tuhu'i pau mai ke fakahū mai 'a e tohi kimu'a pe 'i he hili hono lau 'a e Lao Fakaangaanga ko ia. ... 'A ia ko e 'ave pe ke fakakakato mai 'a e tohi kae hoko atu pē 'etau ngāue ke 'oua 'e ta'ofi 'a e ngāue e Falé. . Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Fakahā 'e he Palēmia 'e toki fakahū mai tohi ke fakavavevave 'a e 'u lao

'Eiki Palēmia: Mālō Sea pea tapu atu ki he toenga e Hou'eikikapau ko e tu'utu'uni ena 'a e Feitu' una ke 'oatu ha tohi mei he motu'a ni pea 'e fai leva ia he vave taha. Na'e 'ai pe ke fakahoko atu 'anenai 'e he 'Eiki Minisita Pa'anga 'a e faka'amu ke fakavavevave ka 'e to e fakaloloa. Tuku pē ke 'oatu ha tohi 'i he 'aho ni pēko 'apongipongi. Malo.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Sea, 'e lava atu pē he 'aho ni pe ko 'apongipongi.

<004>

Taimi 1155-1200

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea 'e fai 'a e vakai ki ai, 'i he ki'i kongā ko ē 'o e 'aho ni ke mahino pē 'oku 'i ai ha, 'i he lao 'e nima ko eni ko fē fua 'a e 'ū lao 'oku fakavavevave pea fakahoko atu ia mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku mahino mai 'oku 'ikai ha me'a fakavavevave he ko eni 'oku me'a mai 'e he 'Eiki Palēmia tuku angē ke vakai'i angē he 'oku 'osi 'omai pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu kātaki. Ko e fakavavevave 'oku 'ikai ko e me'a ia 'a'ana, ko e me'a ia 'a e Palēmia 'i he lau 'a e lao. 'Oku 'ikai ke kau hono hingoa 'o'ona 'i he lao.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko e fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fakatonutonu 'oku ou 'oatu ko e me'a ko ē 'oku pehē ko hai 'oku ne fai 'a e fakavavevave ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'a e fakatonutonu ko eni.Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ki'i tali ia he 'oku te'eki ai ke 'osi 'eku me'a ...

'Eiki Sea: Hou'eiki, hou'eiki mou fakamokomoko hifo ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mou ki'i me'a hifo ki lalo kae 'osi 'eku ...

Lord Fusitu'a: Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pē 'a e fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku te'eki ai ke 'osi 'eku fakatonutonu, kātaki vave pē ia Sea ko e ki'i ...

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Minisitā 'oku 'osi mahino kia au ho'o poini, 'io ka ke me'a mai angé pē ko e hā ho'o fakatonutonu ki he Minisitā.

Lord Fusitu'a: Ko 'eku fakatonutonu he ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Palēmia 'oku tonu ko e me'a pē ia 'a e 'Eiki Palēmia ke toki, ka ko eni 'oku me'a maio 'a e 'Eiki Palēmia 'oku 'ikai ke ne mea'i 'e ia pē ko fē lao ko ē 'oku fakavavevave pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hā 'a e fakatonutonu kātaki. Sea ko 'etau talanoa eni ki he fo'i lea ko e fakavavevave, ko hai 'oku ne fai 'a e fo'i lea ko ia ko e fakavavevave. Ko e lao ko e Palēmia pē 'e taha ...

Lord Fusitu'a: Ko ia 'oku 'ikai ke pehē 'a e 'Eiki Palēmia.

'Eiki Sea: Mo kātaki 'o me'a hifo ki lalo.

Lord Tu'ivakanō: Sea fai mai ha'o tu'utu'uni ki he anga 'a e fakalele hotau Fale 'oku tu'o taha pē 'ete tu'u ki 'olunga 'oku 'ikai ke fiema'u ke te tu'u tu'o ua 'i he Fale ko eni. Fakaongoongo ki he Sea 'o kole ki ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e hā ho'o tu'utu'uni 'oku 'ikai te u fanongo ki ha taha kehe tukukehe pē 'a e Feitu'u na.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e kātaki pē 'Eiki Minisitā ...

Lord Tu'ivakanō: 'Oku monuka ho Fale Sea.

'Eiki Sea: Ku ou 'osi tali ho'o fakatonutonu 'oku 'i ai ha tokoni?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō.

Lord Tu'ivakanō: Sea 'oku monuka ho'o Fale

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau fakafaingofua he ko e ngāue eni ma'a e fonua mo e kakai. Ko e lao ko eni 'oku fakahū mai mei he Pule'anga , pea 'oku kole mai 'a e 'Eiki Palēmia te ne toki fakahū mai ha tohi ke fakamahino pē 'oku fakavavevave 'a e lao ko eni pē 'ikai.

'I he 'ene pehē te u toloi 'a e 'āsenita fika 4 kae 'oleva kuo mahino mai mei he Pule'anga 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Lao Fakaangaanga ko ē 'oku fakahū mai mei he Pule'anga. Te tau hoko atu ki he 'āsenita fika 5, Ngaahi Tu'utu'uni.

Lord Nuku: Sea Kātaki pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, me'a mai.

Lord Nuku: Ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ia 'Eiki Sea koe'uhi ko e lao ko ē 'oku 'osi lau, 'oku 'osi 'i he Falē ia pē 'e kau mo ia 'i he fakafoki pē 'e kau mo ia 'i he fakafoki, pē 'e fai ha'o tu'utu'uni he 'oku 'osi lau ia 'i he Fale 'o hoko ia ko e koloa mo ia 'a e Fale, ke fakafoki mo ia fakataha mo e 'ū lao 'oku te'eki lau.

'Eiki Sea: Kuo 'osi tukuhifo ia ki he kōmiti ko ia pea ko e me'a ia 'a e Sea mo e kōmiti ko ia ke nau toki fakataha pē fakafoki mai ki he Fale pē 'ikai.

Lord Nuku: 'A ia 'oku 'ikai ke kau ia 'i he fakafoki, mālō Sea. Ko e me'a pē ia na'e fai ki ai 'a e tokanga.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e taimi kole atu ke tau toloi ki he 2.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1400-1405

Sātini: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie lelei Hou'eiki ki he efiāfi ni. Kimu'a pea tau mālōō na'e toloi 'etau 'āsenita fika 4 koe'uhi na'e 'ia i e fakahā mei he tafa'aki e Pule'anga 'e 'omai 'a e tohi mei he 'Eiki Palēmia fekau'aki mo e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku fakahoko mai 'e he Pule'anga ko e ngaahi Lao Fakaangaanga fakaavavevave. 'I he 'ene pehē ko e tohi eni kuo 'osi fakahoko mai é he Kalake ko e tohi kuo a'u mai ki he 'Ofisi 'o e Fale Alea. Pea te u kole leva ki he Kalake ke ne lau mai ke me'a ki ai 'a e Hou'eiki.

Tohi mei he Palēmia ke fakavavevave ngaahi lao kuo nau fakahū mai

Kalake Tēpile: Tapu mo e Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa Kakato 'o e Fale kae 'atā ke lau atu á e tohi mei he

‘Ofisi ó e Palēmia
8 Mā’asi 2018

‘Eiki Nōpele Fakafanua
‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga
TOFOA

‘Eiki Sea,

‘Oku ou faka’apa’apa mo ‘oatu ‘a e kole ni ki he Feitu’u na ke tali ange mu’a ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni ke hoko ko e lao fakavavevave ‘o makatu’unga he Kupu 33 (a) mo e 131 (1) (b) ó e Ngaahi Tu’uitu’uni ‘o e Ngaahi Fakataha e Fale Alea. Ko e ngaahi Lao Fakaangaanga ni ko e

1. Lao Fika 1/2018 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018
2. Lao Fika 2/2018 Lao Fakaangaanga ki he Kakai Nō Atu e Pa’anga 2018
3. Lao Fika 3/2018 Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Fetongi Pa’anga Muli 2018
4. Lao fika 4/2018 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he ‘Inasi Fakapule’anga ‘I he Fetongi Pa’anga Muli 2018
5. Lao Fika 5/2018 Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he ngaahi Monū’ia Tukupau ki he Sipoti ‘a e Pasifiki 2019/2018

Faka’apa’apa atu

Hon. ‘Akilisi Pohiva

Fakama’ala’ala Kupu 34 (1) (2) e Tohi Tu’utu’uni

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki hangē pe ko ia ne mou me’a ki ai ko e kātoa e Lao Fika 1 ki he Lao Fika 5/ 2018 Lao Fakaangaanga kuo fakahū mai ko e ngaahi lao fakavavevave. ‘I he ’ene pehē, ko ‘etau founga ngāue te tau muimui pe he Kupu fika 34 ‘o ‘etau Tohi Tu’utu’uni. ‘A ia te u fakamanatu atu Kupu 34 (1)

“Kapau ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga me’a kuo fakahaa’i ‘oku fakavavevave, ‘e malava leva ke fakahoko e ngāue ki ai ‘o fakakakato he fakataha pē ko ia. Pea ‘e malava ke to e fakalōloa ‘a e fakataha ko ia.”

Hou’eiki ko eni ‘oku mou taukei he taimi ‘oku ngāue fakavavevave ai ‘a e Fale ni ki ha ‘isiu pe ko ha fa’ahinga lao fakavavevave, te tau fakataha pe he ‘aho ni ...

<010>

Taimi: 1405-1410

‘Eiki Sea: ... kae 'oleva kuo tali 'e he Fale 'a e 'ū lao ko eni.

Kupu si'i ua " *The taimi kuo tali 'e he Fale 'a e ngāue fakavevave kuo pau ke toloi 'a e taimi ngāue 'a e Fale 'i he tu'utu'uni 23 kā kuo pau ke to e fakataha 'a e Fale 'i ha taimi pē 'aho kehe mei he taimi 'oku hā 'i he tu'utu'uni kupu 23 'i he loto ki ai 'a e Fale pea ko e fakataha ko ia 'e lau ia ko e fakataha makehe.* ”

‘A ia ko e 'uhinga 'a e kupu si'i ua ki he'etau ngāue tu'a taimi, 'a ia 'o kapau 'e mālōlō 'a e Fale 'i he 4 pau pē ke tau to e fakataha 'i he 'aho ni, tau pehē pē ko e 6 pē ko e 7 tau foki mai 'o hoko atu 'a e feme'a'aki ke fakakakato 'a e ngāue ki he lao fakavavevave.

'Isiū 'uluaki Hou'eiki fakakau mai he tohi ko eni 'a e 'Eiki Palēmia 'a e Lao Fakaangaanga Fika 1/2018 na'e 'osi tuku hifo ki he Kōmiti Lao kātaki Kōmiti Pa'anga te u tuku eni e faingamālie ki he Sea e Kōmiti Pa'anga ke fakama'ala'ala mai pē na'e kau 'a e lao fakaangaanga ko eni 'i he'enau feme'a'aki 'aneho'atā.

Līpooti Kōmiti Pa'anga fekau'aki Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea tapu pea fakatapu ki he Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale ni Sea fakamālō atu he faingamālie kuo 'omai lave'i pē he motu'a ni Sea na'e tuku hifo ki he Kōmiti Pa'anga 'a e lao ko eni pea na'e lava 'a e fakataha 'a e Kōmiti Pa'anga 'aneho'atā kā ko e tokanga ia ki he ngaahi me'a felāve'i pea mo e ngaahi līpooti ki he 'osi ko eni 'a e afā pea mo e ngāue 'oku fai ki ai, kā 'oku ou tui 'e toki lava ha sio ki ai 'a e Kōmiti Pa'anga 'apongipongi ki he 'isiū ko eni mālō 'Eiki Sea.

Tu'utu'uni 'Eiki Sea fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga na'e tuku ki he Kōmiti Pa'anga

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko e founga ngāue ko eni he Fale ni 'oku tau muimui pē ki he'etau Tohi Tu'utu'uni kā ko e me'a ko eni 'oku hoko 'i he 'aho ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pau ki ai 'i he'ene pehē ko e me'a pē 'a e Fale pē ko e hā 'a e founga te tau muimui ki ai he 'oku te'eki ai ha me'a pehe ni ia 'e hoko ke tukuhifo ha lao fakaangaanga ki he kōmiti pea fakahū mai leva 'amui ha tohi mei he Palēmia ko e lao ko ia na'e tukuhifo ko e lao fakavavevave.

'Uluaki 'e tu'utu'uni pē 'a e Fale ke fakafoki mai 'a e lao ko ia ke tau hoko atu he ngāue ki ai fakatatau ki he fiema'u ko eni 'a e Pule'anga. Ua ko 'etau tukuange ke hoko atu pē 'a e ngāue 'a e Kōmiti Pa'anga ki he lao na'e 'osi tukuhifo, koe'uhī 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pau 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni te u tuku atu ki he Fale ke fai mai ha'amou tu'utu'uni.

Te u 'oange 'a e faingamālie ko eni ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga pea toki me'a mai leva 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o Vava'u.

Kole ke fakafoki mai Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ke alea'i pe he Fale

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea tapu atu ki he Feitu'u na, fakatapu ki he 'Eiki Palēmia mo e toenga 'o e Hou'eiki 'o e Fale ni. Ko 'eku kole pē 'Eiki Sea 'i he pehē ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pau, kole pē ki he Feitu'u na na'a lava pē ke ke fai pē ha'o tu'utu'uni kā ko e anga eni 'o e fokotu'u 'a e motu'a ni, koe'uhī kuo fai 'a e kole atu ke fai ha ngāue fakavavevave ki ai 'a ia 'i he mahino ki he motu'a ni ko e ngāue fakavavevave 'oku 'aonga ia ke tau fakataha ki ai 'i he taimi ni 'a e Fale pē ko e Kōmiti Kakato pea tali mei ai 'a e ngaahi lao, kapau 'e to e 'ave ki he kōmiti mahalo 'e uike ua ia, ko ia 'oku 'i ai 'a e kole atu ko eni kuo laumālie lelei 'a e 'Eiki Palēmia ke tau hoko atu 'o ngāue fakavavevave ko ia na'e fai atu ai 'a e fakatangi ki he Feitu'u

na, pea 'oku fai atu ai 'a e kole ke tau to e ki'i toloi pē mu'a ho'o tu'utu'uni ko ia ka tau hoko atu kitautolu...

<007>

Taimi: 1410-1415

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i toloi ange pe mu'a ho'o tu'utu'uni ko iá, ka tau hoko atu kitautolu hono alea'i 'o e Lao. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea, lave'i pe 'e he motu'a ni 'a e feme'a'aki 'aneuhu. Kiате au ko e 'ū Lao Fakaangaanga ko ení, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane ofiofi 'a'ana mo e 'uhinga 'e 2 'o e Tohi Tu'utu'uni 'o e Patisetí, ha Lao Fakavavevave. Kaikehe, kuo tali foki 'e he Feitu'u na kuo pau leva ke tau fou leva ki he Tu'utu'uni, hangē ko ē 'oku ho'ata 'i he Kupu 23. 'E tu'u tafa'aki 'a e me'a kātoa mo e 'ū 'asenita, kae lele hokohoko 'a e Tu'utu'uni 'a e Fale ni makatu'unga he Tu'utu'uni 'o e Kupu 23 mo 'ene hoko mai mo e ngaahi kupu kimu'a. Ko 'eku fokotu'ū pe 'a'aku ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'e sai pe ke u ki'i fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Nōpele, 'oku mea'i pe ia 'e he Fale ni.

Lord Tu'i'afitu: Me'a mai koe.

Lord Tu'ilakepa: Mou fakamolemole pe Hou'eiki, ko e Kupu 23 'oku lolotonga fai 'a e fakataha he Mōnite Tísite Pulelulu, Tu'apulelulu. 'O kapau 'oku loto 'a e Fale ke to e fai ha fakataha 'i he Falaite, ka ko e me'a ia 'e toki ai ha feme'a'aki ki ai. 'E 'ikai ke 'omai 'a e Kupu 23 ia 'o hangē ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki 'Eiki Sea, Kupu 34. Ko e Kupu 34 fekau'aki mo e me'a fakavavevave, 'io 'e tuku kotoa 'a e 'ū ngāué 'Eiki Sea, ka tau hanga leva ki he 'ū me'a fakavavevave. Ka 'e fou pe he founa lau 'uluaki, lau ua, pea ka 'i ai ha Mēmipa 'oku ne mea'i 'oku fiema'u ke 'ave ki ha Kōmiti, pea 'ave ki he Kōmiti ke fai e ngāue mei ai. Ko e anga ia 'o e faka'uhinga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea.

Sea 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou eni, fu'u me'a pē eni ia mei fuoloa, mo kumi 'e he Kalake 'i he Miniti, tu'o fiha eni 'a e kau Palēmia 'oku nau 'omai 'a e 'ū me'a fakavavevave ki he Fale ni, pea 'oku fou pe 'i he'etau founa ngāue. Ko e me'a ko ia 'oku ke me'a ki ai 'Eiki Nōpele, ko e fakatonutonu. Ko e Kupu 23 ia, 'uhinga pē ia ki he'etau fakataha 'i he Mōnite, Tūsité, Pulelulu, Tu'apulelulu, 'e nofo taha ki he me'a..

Lord Tu'i'afitu: Mo'oni 'aupito 'a e fakatonutonu Sea, ka ko e founa fa'unga ngāue ko ia ho Fale, 'a e *procedure* 'e tuku tafa'aki 'a e me'a kotoa. Ko e 'uhinga ia 'o e Kupu 23, Mōnite, Tusite, Pulelulu, Tu'apulelulu.

Lord Tu'ilakepa: Ke u ki'i fakatonutonu pe 'a e Feitu'u na 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'i'afitu: Ko 'eku fokotu'ū 'aku 'oku mahino pe..

'Eiki Sea: Kātaki pe ongo Fakafofonga, 'oku 'i ai 'a e fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko e fakatonutonú 'oku kehe 'aupito 'a e mafai ia 'o e Feitu'u na ki he tuku tafa'aki. 'Oku 'i ai pe 'a e kupu 'Eiki Sea 'i he Tohi Tu'utu'uni, kapau 'e kumi hake. Ko e Kupu 23 ia hangatonu pe ia ki he 'etau fakataha'anga. Ko e mafai ko ia 'o e Feitu'u na ko ē ke tuku fakatafa'aki, 'oku 'i ai 'a e kupu mahalo ko e Kupu 179, 'oku ma'u he tohi motu'a. Fo'ou foki 'a e tohi ko ení 'Eiki Sea. Ko e 'uhingá ke ki'i fakalelei'i pē...

Fokotu'u ke fakavavevave e Lao Fakaanga fika 3-5

Lord Tu'i'afitu: Sea, fakamolemole pe he fa'a tu'u hake. Ko 'eku fokotu'ú 'a'aku, kuo laumālie lelei 'a e Feitu'u na ki he me'a na'e fakataha'i 'e ho'o Fale ni, ha tohi fakavavevave mei he 'Eiki Palēmiá, ko ha Lao Fakavavevave. Ko 'eku lave'i hifo ko eni ki he 'asenita ko eni, ko e 3, 4, 5 ko u pehē 'oku ne *highlight* pe 'oku ne fakafofonga'i 'a e laumālie, 'o e Lao 'oku fokotu'u ko e Lao Fakavavevave. 'A ia 'oku 'i ai 'a e fetongi pa'anga, pea mo e 'inasi fakapule'anga ki he totongi pa'anga muli, pea faka'osi'aki 'a e 'asenita hono 5 'a e sipoti. Ko u pehē 'oku nofo ia he *category* ko eni 'o e Lao Fakavavevave ko eni kuo tali lelei 'e he Feitu'u na, 'a e fo'i fakavavevave ko eni. Ko e fanga ki'i nō iiki ia, ko e fanga ki'i me'a iiki pe ia. Fanga ki'i me'a iiki 'aupito pe ia fanga ki'i kautaha nō ke to e fakatonotonu 'enau tupu ka nau foki ki he me'a ko ē. Meimei hoko atu ki ai mo e 2. Ko e anga pē ia 'eku fokotu'u Sea, kapau 'e feinga'i ke vave 'a e fo'i 3, 4, 5, kau ia he ngaahi Lao Fakaanga mahu'inga 'aupito. Kapau 'e hū ia ki he 'uhinga 'o e Lao Fakavavevave, 'i he mafai 'o e Palēmia, na'a ne fokotu'u pea na'a ke laumālie lelei ki ai. Ko e fanga ki'i Nō iiki ia 'a e *SPBD* mo e me'a, ki'i fakalelei'i si'i pe 'enau tupú anautolu, kae mānava 'a e fanga ki'i kautaha 'a e kakai fefine. Ko e fokotu'u pe ia Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō Fakafofonga 'oku ou faka'uhinga'i pe ho'o me'a ko ení, 'oku ke poupu mai ki he fakavavevave 'a e Lao Fika 3, 4 mo e 5. Ka 'oku ou fakatokanga'i 'a e fokotu'u ko eni mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga, pea 'oku ou tali 'ene fokotu'ú ke hokoatu pē 'a e ngāue 'a e Falé, fakatatau ki he kole ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá ke fakavave, 'a e Lao ko eni na'e 'osi tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga.

Siaosi Sovaleni. Sea kātaki pe. Na'e 'osi fai tu'utu'uni 'a e Feitu'u na Sea, 'a ia ko e me'a leva eni 'oku mahino pe ko e hā 'a e founa ke fakafoki'aki ho'o fai tu'utu'uni. Ko e mōmeniti ko ia ho'o fai tu'utu'uni ko ē he Kupu 131, ko e *apply* ia 'a e fo'i uike 'e 2...

<008>

Taimi: 1415 - 1420

Siaosi Sovaleni: ... pea toki 'omai e fo'i lao ko ia. 'A ia ko u tui ko e me'a mahalo ke fai ha feme'a'aki ki ai, ko e hā ha founa 'e fakafoki'aki 'a e fo'i tu'utu'uni ko ia. He na'e 'osi fai e fo'i tu'utu'uni ia, pea ka tau foki leva tautolu ki he Tohi Tu'utu'uni, fiema'u leva ke 'osi e uike 2 ia pea toki ha'u 'a e fo'i lao ko ia ki he Fale ni Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Ko u fakamālō atu ho'o fakatokanga'i e fo'i me'a ko ia. Ko u tui ko e founa pē 'e lava 'o fakafoki mai 'akí, ko ha pālōti e Falé 'o loto ki ai e tokolahi e Falé. Ko e founa pē 'e lava 'o *overwrite* 'aki pē fakafoki'aki 'eku 'uluaki tu'utu'uni ke tuku hifo ki he kōmiti. Pea ko u faka'uhinga'i ko e 'uhinga ia na'e fokotu'u mai ai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke tau hoko atu pē fakatatau ki he tohi ko eni kuo 'osi 'omai mei he 'Eiki Palēmia.

Fokotu'u 'oua pālōti'i tu'utu'uni 'a e Sea

Siaosi Sovaleni: Sea, kātaki pē ko e ki'i kole fakama'ala'ala. Kapau leva 'e pālōti'i ia 'e he kau Mēmipa ho'o faitu'utu'uni, ta ko e fai tu'utu'uni kotoa pē 'e ala pālōti'i ia. 'Oku tonu ke 'oua 'e fehu'ia ho'o tu'utu'uni ia. 'O kapau 'oku ke fiema'u koe ke fakafoki ha'o tu'utu'uni, ko u tui ko e fokotu'u 'a e motu'a ni, fakafoki pē ia 'e koe he ko e faitu'utu'uni pē 'a e Feitu'u na kae 'oua 'e 'ai ke pālōti'i. Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki. Nau 'osi fakama'ala'ala atu pē he kamata ko ia 'etau fakataha he efiāfi ni. Ko e 'ēlia ko eni 'oku tau fononga atu he 'aho ni, 'oku te'eki ai ke 'i ai ha tu'utu'uni pau 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni ke ne lava 'o fakahinohino'i mai au pē ko e Falé. Ko e 'uhinga ia 'oku fai ai e feme'a'akí. Ko e hā e founa te tau lava 'o veteki ai ke lava hoko atu e ngāue. Ko e hā e loto e tokolahi e Falé. Te mou loto pē ke u tu'utu'uni 'ata'atā pē ka tau solova e fō'i palopalema ko eni pē ko ha'atau foki ki he founa angamaheni pē Falé 'o tau pālōti ki ha fokotu'u. Me'a mai e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele Ongo Niua pea toki me'a mai e 'Eiki Minisitā Polisi.

Ngaahi ta'efemahino'aki fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Lord Fusitu'a: Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Fale 'Eiki ni. Ko e kole pē he motu'a ni ha ki'i fakama'ala'ala mu'a mei he Minisitā mo e Pule'angá, 'a e 'uhinga 'oku fakavavevave ai 'a e lao ni. He ko e hisitolia e lao ni, na'e fokotu'u e lao ni mei he kautaha ko e *SPBD* pea nau fokotu'u ki he *Reserve Bank* ke fakahoko ha ngaahi savea ki he *financial institutions* pea toki 'ai mai leva mei ai ki he Pule'angá. 'Oku ma'u 'e he motu'a ni 'a e fakamatala falala'anga, 'oku fehu'ia 'e he *SPBD* 'a ia 'oku 'a nautolu 'a e fō'i laó, 'uluakí, ko e hā e 'uhinga na'e 'ikai ke 'oange ai ha tatau 'a e *version* ko eni ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakatonotonu pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakatonotonu Fakafofonga Hou'eiki Nōpele. 'Eiki Minisitā Polisi, me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e fakatonotonu pē fakatatau ki he'etau tu'utu'uni, Tu'utu'uni Fika 33 (a), 131. Sea 'oku 'ikai ke talamai ia ai ke talaatu ha 'uhinga. Ko e me'a ko ē 'oku tohi'i ia ai kapau 'e fokotu'u mai 'e he Palēmia ko ha Lao Fakavavevave. 'Ikai ke tala mai ia ko e fakamatala'i ha 'uhinga 'Eiki Sea ko e tu'utu'uni ia 'etau Tohi Tu'utu'uni.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Minisitā Polisi 'oku mahino ho'o fakatonotonú. Ko u tali ho'o fakatonotonú mahino 'e pau ke nau mai ha 'uhinga.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito Sea.

Lord Fusitu'a: Mahino ia 'Eiki Sea. Ka 'oku kei 'ata'atā pē ki he Hou'eiki Mēmipa ke nau kole ha fakama'ala'ala. Na'e 'ikai ke pehē 'e he motu'a ni ia 'oku 'ikai ke ngofua ke 'omi e tohi 'a e Palēmia, faka'apa'apa'i ia, faka'apa'apa'i e tali e Feitu'u na ka 'oku kei 'atā pē ki he Hou'eiki Mēmipa ke kole ha fakama'ala'ala. Ko ia ai 'Eiki Sea kou kole atu ke hoko atu mu'a 'a e fakahoko atu ki he Falé ke mea'i 'e he Hou'eiki e Falé pea mea'i 'e he fonuá 'a e tu'unga e fō'i lao ko eni.

'Eiki Sea: Ko e 'uluakí pē 'oku 'ikai mahino pē 'oku lolotonga tēpile e laó 'i he Falé pē 'ikai he taimi ni. Ko e *issue*, pē 'e fakavavevave hono ngāue'aki 'etau ngāue ki he lao ko ení pē 'ikai.

Lord Fusitu'a: Ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. 'Ikai ke tau feme'a'aki tautolu ki he kakano 'o e fo'i laó, ko e *issue* pē te tau hoko atu fakavavevave pē 'e tuku pē ki he Kōmiti Pa'anga, ko e *issue* ia.

Lord Fusitu'a: Kātaki 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ko ha tipeiti eni ia ki he kakanó. Ko e tipeiti eni ki he founa ngāue ko ē na'e 'omi 'aki 'a e me'á.

'Eiki Sea: Ko ia, me'a mai.

Lord Fusitu'a: Ko ia ai, 'oku fehu'ia e *SPBD* pē ko e hā e 'uhinga na'e 'ikai ke 'oange ai ha tatau 'o e tatau ko ē 'oku 'omi ki he Falé. Ko hono uá, 'oku nau kole ki he *Reserve Bank* ke 'omi mu'a kiate kinautolu ha tatau 'o e *financial institutions* savea na'e fakahoko 'i he ta'u atú he ko ia 'oku makatu'unga mei ai e fo'i laó.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i fakatonutonu mu'a e ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia. 'Uluakí pē na'e me'a, ko u tui au kuo tau 'alu atu 'a e tipeiti ia ko ení ke tau tō atu ki loto he kakano 'o e fo'i laó. 'Ikai ke tau kei nofo tautolu

<009>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...kakano 'o e fo'i laó. 'Ikai ke tau kei nofo tautolu 'i he fakavavevavé. Ko e fo'i kongá ko eni 'oku ne pehē ko e fo'i lao eni ...

Lord Fusitu'a: Kātaki 'Eiki Sea, ko u fie fakatonutonu atu e fakatonutonú.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i tali si'i ke u tali.

Lord Fusitu'a: Ke me'a mai angé pē ko fē ha lave 'a e motu'a ni ki he kakano e fo'i laó.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, na'e ...

'Eiki Sea: Faka'osi mai ho'o fakatonutonú 'Eiki Minisitā ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'ene pehē ko ē ko e fo'i lao eni 'a e *SPBD*, 'ikai. Ko e lao eni ia ki he *micro-finance* pē ko e fanga ki'i kautaha nō iiki. Ko e *SPBD* ko e taha ia 'o e *micro-finance* ko e kautaha nō iiki.

Lord Fusitu'a: Kātaki Sea ko e to e ki'i fakatonutonu pē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ko ha fo'i lao eni ia, ko e lao pē eni ia 'a e Pule'angá.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i fakatonutonu kātaki.

'Eiki Sea: Ko ia. Kātaki 'Eiki Nōpele 'oku ou tali 'a e fakatonutonu mei he 'Eiki Minisitā, ko e lao eni 'a e Pule'angá.

Lord Fusitu'a: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ho'o me'a mai eni ha kautaha fakatautaha, 'oku hala ho'o me'a ko ia tukukehe kapau ko ho'o fakamatala ko e puipuitu'a eni hono fa'u 'a e fo'i laó.

Lord Fusitu'a: Ko e puipuitu'a. Ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ka hili ko ia, neongo pē ia. Ko e lao e Pule'angá 'oku fakahū mai pea 'oku fai e feme'a'aki he lao ko ia.

Lord Fusitu'a: Ko ia 'Eiki Sea, faka'apa'apa'i ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Pea nau 'osi fakangata atu he 'ikai ke fai ha feme'a'aki 'i he kakano 'o e fo'i laó, me'a mai ho'o poiní, ko 'etau feme'a'aki eni pē 'oku fakavavevave pē 'ikai.

Lord Fusitu'a: Ko ia. Ko e 'uhinga ia na'e kole ai e motu'a ni ke me'a mai mu'a, ha lave 'a e motu'a ni ki he kakanó na'e te'eki ai. Pea 'oku fehu'ia lahi e *SPBD*, 'a ia ko e fo'i lao pē 'a e Pule'angá ka ko e ni'ihi ko ení na'a nau *draft* 'a e *initial* fo'i laó. Pea 'oku nenefu kiate kinautolu pē ko e hā e me'a na'e 'ikai ke 'ange ha tatau 'o e

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko u fie fakatonutonu e 'Eiki Nōpele.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Lord Fusitu'a: Pangikē *Reserve Bank*. Mālō Sea.

Taukave Pule'anga ko e lao ke malava Pangike Pule pule'i totongi tupu he nō

'Eiki Minisitā Mo'ui: Ko 'eku fakatonutonú. Ko e lao ia ko ení 'oku 'ikai ko e lao eni ia 'a e *SPBD*. Ko e lao eni ia ke *regulate* 'aki 'a e kau *micro-finance* 'a e *interest rate* 'oku nau 'ai he'enau ngaahi nō. He 'oku kehekehe pē, 'oku 'i ai e peseti 'e 25 'oku fa'iteliha nautolu ia he *interest rate* 'o 'ikai tatau mo e ngaahi pangikē. Ko 'eku fakatonutonú, 'oku 'ikai ko e lao eni ia mei he *SPBD*, 'ikai ha kaungā. Ko e lao eni ia ke *regulate* 'aki e *interest rate* 'a e ngaahi, fanga ki'i nō iiki. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Fakamālō atu. Kole atu ki he Fakafofonga Kakai 'o Vava'u, me'a mai.

Fokotu'u ke ngaue'aki Kupu 3 ke fakafoki 'aki tu'utu'uni Sea

Sāmiu Vaipulu: Mālō. Mālō Sea. 'Oku hangē ko e lau ko ē 'a e finemotu'a Tokelau mama'ó, ko hoku faingamālie eni, talu 'eku feinga 'anenai. 'Eiki Sea, ko u tui pē au ko e 'ū fatongia ko eni 'oku faingofua pē ia. Kapau te ke, ngāue'aki pē 'e he Feitu'u na ia e Kupu 3 pea tau pāloti pea te tau hoko atu leva. Ko e uá 'Eiki Sea. Ko e vakai ko ē ki he fakavavevavé mo e 'ikaí. 'Eiki Sea ko u manatu au he taimi ko ē na'e 'i ai e Toketā ko 'Alo. Na'e leleaki'i holo e motu'a ko e

kumi ha Toketā. Ma'u atu a 'Alo ia ki Falemahaki, ki Kalapu Tonga. Ha'u pē a 'Alo huke'i hake tupenú, ki'i ala ki he keté 'osi pē pea pehē mai. Ki'i mahaki ko ená 'oku tolonga. Mou ō moutolu ki 'api kae toki fai ha ngāue ki ai 'apongipongi. Pea 'oku pehē 'Eiki Sea 'a e vakai ko ē ki he lao ko ení. 'Ikai ke 'i ai ha taha ia 'e mate pea 'ikai ke 'i ai ha fakatu'utāmaki 'e hoko he fonua. He 'oku fiema'u ke tau sio lelei ki he 'ū lao ko ení he koe'uhí, 'Eiki Sea ko e, ko hono 'aonga ko ē 'o e me'a ko ení ki he finemātu'a fefiné 'oku fu'u 'aonga 'aupito. He koe'uhí ko e taha ia 'o e ngaahi kaveinga 'a e Palēmia ko ení, ko e feinga'i ke holoki e *interest rate*. Ko e taimi ko ē 'oku fakafehoanaki ai 'a e ngaahi pangikē mo e kautaha ko ení *SPBD* ko ā pē ko e hā. Ko 'enau fo'i peseti ko ē 'e 25, 'oku nau tu'uma'u pē nautolu ai. Ko e toenga ko ē 'o e ngaahi pangikē, ha'u e peseti 'e hongofulu tupu 'o 'asi mai ia. To e ha'u leva mo e ngaahi *fee* kehe ia, 'oku to e ma'olunga ange. Ko e fehu'í. Ko e hā e me'a 'e hoko ki he nō ko ē, 'a e ngaahi nō ki he finemātu'a, 'oku 'ikai ke nau ma'u ha me'a malu'i ke hokoatu 'aki e ngaahi langa fakalakalaka faka'ikonōmika he ngaahi kolo 'o e fonua ni, 'o kapau 'e Kaekehe Sea, ko e me'a ia ko ē ke toki alea'i ia 'i hē ka ko u tui 'oku totonu ke fai hano siofi lelei 'o e me'a ia ko ení 'Eiki Sea. 'Ikai ko ha me'a

<001>

Taimi: 1425-1430

Sāmiu Vaipulu: ... siofi lelei. Ko e me'a ia ko ení 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke fakavavevave'i he 'oku felāve'i tonu ení ia mo e kakai 'o e fonua. Pea 'oku 'ikai ke ngata pē ia he kautaha ko ení 'oku to e 'i ai mo e 'ū kautaha kehe. Pea 'oku, ko u tui ka tau ka fakavavevave'i e me'a ko ení 'e 'i ai hono lelei mo hono kovi 'e inumia ia 'e he kakai ko ē 'o e fonua 'a ē 'oku 'ikai ke nau lava 'o 'alu hake ki he pangikē 'o nō koe'uhi ko e 'ikai ke 'i ai ha'anau me'a malu'i. 'Oku fiema'u ke fai hano siofi fakalelei. Ko ia ko u pehē 'e au ia 'Eiki Sea ko e anga e fakakaukau 'a e motu'a ni na'e tonu pē 'a e fakakaukau ia 'a e Feitu'u na ke tuku ki he kōmiti ke nau fai hano ki'i fakatotolo pea 'omai koe'uhi 'oku felāve'i mo e kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea: Te u fakama'ala'ala atu pē 'oku 'ikai ko ha'aku fakakaukau. Na'a ku tu'utu'uni ke tukuhifo fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. Pea ko 'ene toki tau mai ení 'a e tohi 'o fakama'ala'ala mai mei he 'ofisi Palēmia 'oku fakavavevave 'a e lao ko ení na'e tukuhifo ki he kōmiti. Ko 'etau fēme'a'aki 'uluaki pē 'e fakafoki mai mei he kōmiti ko ia ke hoko atu e ngāue fakavavevave pē tuku pē ke hoko atu e ngāue 'a e kōmiti fakatatau ki he Tohi Tu'utu'uni. Koe'uhí 'oku 'ikai ha tu'utu'uni pau 'oku ou kole fale'i atu pē ko e hā 'a e loto 'a e Falé ke tau hoko atu. 'Oku ngalingali 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'ia moutolu 'oku mou loto ke hoko pē ngāue 'a e kōmiti pea 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'oku nau pou pou ke fakavavevave.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole atu.

'Eiki Sea: Ko 'ene ua pē fakakaukau mo e fokotu'u pau leva ke tau pāloti. Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi:

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e, na'e 'i ai foki 'a e fakafo'ou ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. Ko e me'a kotoa pē pea pāloti'i pea na'e te'eki ke pāloti'i Sea. Ko e tu'utu'uni pē 'a e Feitu'u na pea ko u pou pou atu au ki he fokotu'u ko ena 'oku 'oatu fakafoki pē he Feitu'u na ho'o tu'utu'uni pea ko 'ene 'osi ia Sea 'oku foki ia ki he nōmolo. Ko e tu'utu'uni pē 'a e Feitu'u na kae 'oua pule 'a e Fale ko e tu'utu'uni pē 'a e Feitu'u na pea 'i ho mafai ko e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Ko ho fakafoki pē Sea 'oku foki ia ki he nōmolo. Ko e nounou taha ia Sea ka hoko atu ... 'a e Fale Alea 'Eiki Sea te u ki'i taimi ai pea nounou 'aupito. Ko e kole pē ia mo e fokotu'u atu Sea. Mālō 'aupito.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i fakahoha'a pē kapau 'oku laumālie lelei ki ai 'a e Feitu'u na. Kapau te tau foki ki he tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ko e 'uluaki tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ke tuku ki he Kōmiti Pa'anga ke lava lelei 'enau ngāue.

Veivosa Taka: Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Ha'apai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko u fakamālō atu he ma'u 'a e faingamālie fai ha ki'i fakahoha'a. Sea ko u fokotu'u atu ko e 'uhinga he kuo ua 'a e faha'i pea hangē ko e me'a ko ia 'a e Nōpele Niua na'e tu'utu'uni he Feitu'u na pea toki 'omai 'a e tohi kole 'a e 'Eiki Palēmia fakavavevave Sea pea ko u kole atu he laumālie lelei 'a e Feitu'u na Sea, ke tau pālōti ke fakafoki mai 'a e Lao Fakaanga fika 'uluaki katau hoko atu Sea he ko hono 'uhinga 'oku lahi e malanga pea ko u kole atu ke tuku mai mu'a ha faingamālie ke tau toki malanga ai Sea. Fokotu'u atu ke pou pou ke tukuhifo ke fakafoki mai 'a e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia Fakafofonga ko u tui mahalo 'e lava e fale'i ko eni 'o tokoni atu ki he me'a 'oku ke me'a mai ki ai. Ko e 'uhinga na'e tukuhifo ai 'a e lao ko eni ki he Kōmiti Pa'anga henau muimui ki he'etau Tohi Tu'utu'uni kupu 131 kupu si'i ua. Te u ngāue'aki leva 'eku mafai ke u faka'uhinga'i 'a e tau Tohi Tu'utu'uni ke faka'atā ke fakafoki mai pē koe'uhí ko e tohi ko eni 'a e Palēmia 'oku ne hanga 'e ia 'o fakata'e'aonga'i 'a 'eku tu'utu'uni ko eni fakatatau ki he kupu 31 31 kupu si'i ua. 'I he'ene pehē ko u tui 'e faingofua ange 'etau ngāue pea, 'a ia ko e lao ko eni 'e hoko atu leva ia ki hono lau tu'o ua.

Siaosi Sovaleni: Sea kātaki pē 'e 'ikai ke lava he 'e tohi na'e 'omai 'o fakata'e'aonga'i 'a e tu'utu'uni. Ko e me'a pē hangē ko eni na'e fokotu'u mei he Fakafofonga fakafoki pē 'e koe ho'o tu'utu'uni ko e 'uhinga pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala makehe na'e toki ma'u he 'e Feitu'u na pea fakafoki. Ko e 'ai ko ē ke pālōti'i he Fale ...

<002>

Taimi: 1430-1435

Siaosi Sovaleni: ma'u 'a e Feitu'u na pea fakafoki. Ko e 'ai ko ē ke pālōti'i he Falé, 'oku fakatu'utāmaki ia he 'e lava leva 'o fehu'ia ho'o fai tu'utu'uni 'au kae lava ke

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki. Ko e tu'utu'uni na'a ke 'omai koe'uhí ko e *silent* 'a e laó 'oku ke ngāue'aki leva ho mafai ke ke hanga 'o *interpret* 'a e *situation* 'oku tau 'i ai. Ko e 'uluaki fakatonutonu ia.

Siaosi Sovaleni: Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku te'eki ke 'osi 'eku fakatonutonú kātaki.

Siaosi Sovaleni: 'Ai ke u 'eke pe 'e au Sea pe ko e hā koā e fakatonutonú?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fakatonutonu ko ē 'oku 'ai ke fai atú, 'oku 'ikai ke ke talamai ko e 'uhinga 'i he tohi 'a e Palēmia 'oku ke ngāue'aki ai ho mafai. Ko e 'isiū 'oku

ke hanga 'o ngāue'aki ho mafai ke ke hanga 'o fakamatala'i koe'uhí ko e fakalongolongo 'a e laó mo 'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko e ki'i fakatonutonú pe ia pea kapau 'oku ke me'a mai ko ho'oku tu'utu'uní ia pea 'ofa mai 'o loto ma'olalo 'o tali ia ka tau hoko atu. Mālō Sea.

Fakama'ala'ala he Kupu 1(2) e Tohi Tu'utu'uní

'Eiki Sea: Ko ia. Hou'eiki te u lau atu pē, te u to e fakama'ala'ala atu 'a 'eku tu'utu'uní. Ko e Kupu 1(2), ko e 'uluaki peesi eni 'o 'etau Tohi Tu'utu'uní 'oku hā ai,

"'Oku 'i he 'Eiki Seá 'i ha taimi pē 'oku fehu'ia ai ke ne tu'utu'uní fekau'aki mo e faka'uhinga mo hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uní pea te ne tu'utu'uní ki ha me'a 'oku 'ikai hā ai."

Ko e kupu ko ení 'oku hā ai ko e tu'utu'uní e Seá, 'oku malava pe ke tu'utu'uní e Seá 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke hā 'i he 'etau Tohi Tu'utu'uní. Kuo u tui mahalo ko 'eku fehalaaki ko 'eku kumi fale'i atu kiate kimoutolú ka te u ngāue'aki pē 'e au 'a e Kupu ko ení ke u faka'uhinga'i 'aki 'a 'eku tu'utu'uní fakatatau ki he Kupu 131 (2), 'a ia na'e makatu'unga ai hono tukuhifo 'a e tohi. Pea koe'uhí ko hono fakahū mai 'a e tohi ko eni mei he 'Eiki Palēmiá te u ngāue'aki 'a e Kupu 1(2) he 'oku tuku mai 'a e mafai ko iá ke u hanga 'o faka'uhinga'i 'a e tu'utu'uní. Pea ko 'eku faka'uhinga'i 'a e tu'utu'uní ko ení, ke 'oua 'e lau ia 'i he taimi ko ē 'oku fakahū mai ai e tohi ko ení, 'a e 'Eiki Palēmiá ko e lao fakavavevave. Mahalo 'oku mahino pē Hou'eiki. ta'efakalao. Pea 'oku ou tui 'oku sai pē 'etau feme'a'aki he 'u 'isiū ko eni ke hā pē he lēkootí na'e 'ikai ke ta'efakalao 'etau ngāue tautefito ki he lao ko ení.

Tau hoko atu ki he 'etau 'asenita Hou'eiki. Ko e lao ko ení na'e 'osi lau 'uluaki, pea kuo u fakata'e'aonga'i e tu'utu'uní ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá, pea 'i he 'ene pehē kuo u kole atu ki he Kalaké, ke hoko atu hono lau tu'o uá.

Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga fika 1/2018

Kalake Tepile: Lau tu'o ua 'o e Lao Fakaangaanga Fika 1/2018.

LAO FAKAANGAANGA KI HE NGAHI KAUTAHA NŌ IIKI 2018.

KO HA LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO FOKOTU'U, LAISENI, PULE'I, MO TOKANGA'I 'A E NGAHI KAUTAHA NŌ IIKI 'I TONGA KOE'UHI KO E TAUMU'A KE FAKAFAINGOFUA 'A E NGAUE'AKI 'A E NGAHI NGAUE NŌ MO TANAKI PA'ANGA MO E NO IIKI KEHE KI HE KAKAI MO FAKA'AI'AI 'A E KAU ATU FAKAPA'ANGA 'O FAKAFOU 'I HE NGAHI KAUTAHA KO IA MO E NGAHI ME'A 'OKU FELAVE'I KI AI PE FEKAU'AKI MO IA.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'í mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'angá 'o pehē:

KONGA 1 - TALATEU

1. Hingoa nounou mo e Kamata Ngaue'aki

(1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha No Iiki 2018.

Lord Tu'iha'angana: Sea

'Eiki Tokoni Sea: Me'a mai Fakafofonga Hou'eiki Nōpele Ha'apai.

Lao Fakaangaanga fika 1/2018 ki he Kōmiti Kakato

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki e Fale Aleá 'o Tongá. 'E Sea kuo u kole pē mu'a ke tukuhifo 'a e Lao ko ení ki he Kōmiti Kakatō. 'E Sea kuo u kole pē na'e hikinima 'a e lau 'uluakí na'e loto e motu'a ni ki he fo'i lao ko ení. Ka ko e 'uhingá mahalo 'oku mea'i pe he Hou'eiki Mēmipá tokolahi heni, tu'o 2 pe tu'o 3 'i he ta'u kuo 'osí, pea mahalo mo e tu'o 2 'i he ta'u kimu'a atú, na'e fakaafe mai 'a e Kōvana Pangikē Pulé ki he Hou'eiki Mēmipá na'a ku kau ai he lele atu ko ení, 'o a'u mai ki he ta'u kuo 'osí hangē na'a ku lave atu ki aí 'o fakama'ala'ala mai he Kōvaná 'a e lao ko eni 'oku fakahū mai ko e ení. 'A e ngaahi 'uhinga fekau'aki mo eni. Pea 'oku ou loto ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō ke fakamatala he Pule'angá, ke me'a mai ki ai e kakai e fonuá ke ma'u e mahino tatau ko ē hangē ko ē na'a ku lave ki aí ke mea'i he kakai e fonuá fekau'aki mo e lao ko ení. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni mei he Hou'eiki Nōpele 'o Ha'apai ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō ke fai hono alea'i. Poupou'i?

<003>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Sea: ...tuku ke fai hono alea'i. Poupou'i. Kole atu pē ki he Fakafofonga na'a ne fokotu'u mai ke tuku hifo ke me'a mai 'i he kupu ko 'eni 'oku fiema'u ke fakahoko atu ngaue ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Tuku hifo kātoa fakalukufua 'a e Lao Sea.

'Eiki Sea: Mālō, tuku hifo 'a e Lao ko 'eni ki he Kōmiti Kakato. Kole ki he Kalake ke tau hoko atu ki he Lao fika 2 'o e 2018 Lao Fakaangaanga ki he Kakai Nō atu 'o e pa'anga 2018.

Lao Fakaangaanga fika 2/2018

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Kakai Nō atu 'o e Pa'anga 2018. Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni mo pule'i 'a e pisinisi 'o e nō atu 'o e pa'anga, ko hono malu'i 'o e ni'ihi 'oku nau nō 'a e pa'anga 'i he fakahoko 'o e pisinisi ko ia, pea mo e ngaahi me'a felāve'i mo ia.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pēhe:

Konga 1 – Talateu. Kupu (1) Hingoa nounou mo e Kamata Ngaue'aki. (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Kakai Nō Atu 'o e Pa'anga 2018.

'Eiki Sea: Kole atu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai ho'o faingamalie ke ke fakama'ala'ala mai 'a e Lao Fakaangaanga ko 'eni kamata ho miniti 'e nima he taimi ni.

Fakama'ala'ala ki he taumu'a mo e 'uhinga Lao Fakaangaanga fika 2/2018

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mo e 'Eiki Palēmia kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakataha 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e natula tatau pē 'a e Lao ko 'eni pea mo e Lao ko ia ki he Kautaha Nō Iiki. Hangē ko e me'a ko ia na'a ku lave ki ai anenai, 2014 na'e liliu ai 'a e Lao ki he Pangikē Pule oange 'a e mafai ko ia ke ne hanga 'o pule'i 'o 'ikai ke ngata pē 'i he ngaahi pangikē ka 'oku kau ai mo e fanga ki'i kautaha nō iiki pea a'u mai ai ki ha kakai pē 'oku nau fai ha nō. Na ki'i kehekehe pē pea mo e kautaha ha taha 'oku ne fai ha nō 'oku kau pē hono faingamalie'i ke 'ave ke ma'u ha pa'anga ke fai 'aki ha ngāue 'o e kakai 'o e fonua. Tautautefito kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau fu'u lava 'o ma'u ha me'a malu'i ki he nō ko ia 'i he Pangikē kae taimi tatau ko e meimei kakai ko 'eni ko e kakai ia 'oku 'ikai ke nau fu'u poto fakaako 'i he me'a fakapa'anga. Pea ko ia ai neongo 'a e faingofua 'enau ma'u 'a e pa'anga mei he kakai ko 'eni nau nō ka 'oku 'i ai pē ki'i faingata'a kapau te tau ta'etokanga 'o 'ikai malu'i 'enau totonu koe'uhi he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'a nau 'ilo ki he ngaahi me'a fakapa'anga, pea iku te nau faingata'a'ia 'i he taimi 'i he kaha'u. Pea ko ia 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he ngaahi fanga ki'i kautaha nō ko 'eni ki he fanga ki'i kautaha nō iiki 'a ia 'oku ui fakapapalāangi ko e *micro finance* ka 'oku toe fiema'u pē mo e *money lenders* kakai ko ia te nau fai 'a e nō ko ia te nau fou 'i ha ngaahi tu'utu'uni neongo 'oku 'ikai ke hangē ia ko e tu'utu'uni ki he Pangikē 'oku ma'ulalo pē ia ai ka 'oku pau pē ia ke nau fou pē ai. Ke hangē ko ia ko e 'ikai ke nau 'eke ha tipōsiti mei he kakai pea ko e ngaahi *detailer* ko ia te tau toki lave ki ai pē me'a ki ai 'i he fo'i Lao, ka ko e fanga ki'i me'a ia 'e kehekehe ia mo e fanga ki'i *micro finance* pea mo e anga ko ia 'e kei pule'i pē 'a e anga ko ia 'a e *ceiling of interest*, pea 'e kau 'i he fo'i Lao ko 'eni 'e hoko leva 'o hangē 'oku tau hanga 'e kinautolu 'o fa'u fa'ahinga matapā ia 'e taha 'atā ia ki ha taha 'oku 'i ai ha'ane seniti ke ne nō 'i he founa ko 'eni...

<000>

Taimi 1440-1445

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... sēniti ke ne nō 'o fou 'i he founa ko eni 'o 'ikai ko ha kautaha 'o hangē ko e *micro finance* ka tē ne fai pē nō kae fou pē 'i he fanga ki'i lesisita pē 'o fou pē 'i he lao. Kā 'oku na meimei tatau pē pea mo e me'a ko ia 'i he *micro finance*, na kehekehe pē ko e tokotaha ē pē ko e *individual*. Ko ia pē Sea 'a e ki'i tokoni fakamā'ala'ala 'i he kongā ko ia 'a e kehekehe 'a e ongo fo'i lao. Mālō 'Eiki Sea.

Pāloti'i 'o tali lau 'uluaki Lao Fakaangaanga fika 2/2018

'Eiki Sea: Mālō hou'eiki, kā ke tau pāloti ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ki he Kakai nō atu, 'o e Pa'anga 2018. Kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Ma'asi, Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā fitu.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki he Lao Fakaangaanga ko eni, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a Samiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Eiki Sea 'oku 'ikai loto ki ai 'a e toko 4.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 'a hono lau 'uluaki kole atu ki he Kalake 'a hono lau tu'o 2.

Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga fika 2/2018

Kalake Tēpile: Lau tu'o 2.

LAO FAKAANGAANGA KI HE KAKAI NŌ ATU 'O E PA'ANGA 2018

Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni mo Pule'i 'a e pisinisi 'o e nō atu 'o e pa'anga, ko hono malu'I 'o e ni'ihī 'oku nau nō 'a e pa'anga 'i he fakahoko 'o e pisinisi ko ia, pea mo e ngaahi me'a felāve'i mo ia.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

KONGA 1 - TALATEU

1. Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue'aki

(1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Kakai Nō Atu 'o e Pa'anga 2018.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o 'Eua.

Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 2/2018 ki he Kōmiti Kakato

Lord Nuku: Fakatapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kole atu ke tukuhifo mu'a ki he Kōmiti Kakato, 'o makatu'unga ...

'Eiki Sea: Kupu fē ke fakamahino'i mai, 'a e kupu fē 'oku ke fakamahino'i mai?

Lord Nuku: 'A e fakalukufua pē. 'Oku ta'efiemālie pē koe'uhi ki he ngaahi kupu 'oku 'i ai pē 'a e ngaahi me'a ke monomono.

'Eiki Sea: Ko e fokotu'u eni mei he Fakafofonga ke tukuhifo fakalukufua 'a e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Kōmiti Kakato, 'i ai ha poupou? Fokotu'u ko eni 'oku poupou, mālō tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

Hou'eiki tau hoko atu ki he Lao fika 3/2018, ko e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ki hono Pule'i 'o e fetongi pa'anga muli 2018, kole atu ki he kalake ke lau 'uluaki mai.

Lao Fakaangaanga fika 3/2018

Kalake Tēpile: Lau 1, 'uluakio.

LAO FAKAANGAANGA KI HONO PULE'I 'O E FETONGI PA'ANGA MULI 2018

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA IAO KI HONO PULE'I 'O E FETONGI PA'ANGA MULI MO HONO TOKONI'I 'O E TAUHI 'O E PA'ANGA MOHE 'A E PULE'ANGA 'I MULI, MO E NGA'HI ME'A FEKAU'AKI MO IA.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

Konga 1 - Talateu

1. Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2018.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakama'ala'ala he taumu'a & 'uhinga Lao fika 3/2018

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea tapu pea mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni, kae 'oatu ha ki'i fakamatala fakanounou ki he fo'i lao ni. Ko e Lao ni foki ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'inasi fakapule'anga 'i he fetongi pa'anga muli 2018. 'A ia ko e kī ki he Lao ko ia na'e fokotu'u 'i he 2015, ko e liliu 'oku ki'i sekisoni pē 'e taha 'i he 'o fakahū mai ko e sekisoni 2 (a), ka ko e tefito 'o e liliu ki he *levy* ko ia pē ko e 'inasi 'a e fakapa'nga ko ia 'o e Pule'anga ke fakapapau'i pē hono tefito'i taumu'a, ko e tānaki 'o e naahi pa'anga tokoni ki he tu'uloa mo e fakalalakala 'o e sipoti 'i he Pule'anga. 'A ia he'ikai ke to e ngāue 'aki ki ha to e me'a kehe, ko e ki'i fakatonutonu pē ia.

Fakatonutonu Sea ko e fakama'ala'ala eni ia he Lao fika 4/2018

'Eiki Sea: Kātaki pē 'e 'Eiki Minisitā Pa'anga ko e lao fika 4 ena 'oku ke me'a mai ai, kātaki 'o me'a mai 'i he lao fika 3/2018. Ko e Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Asili 'oku lahi 'a e fetō'aki holo 'a e lao pea kuo 'ikai ke 'iloa 'a e fika 3 ia...

<005>

Taimi : 1445-1450

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... Sea, 'ikai ke 'iloa e fika 3 ia.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, te ke kei fiema'u pē ho'o taimí, pe te u ta'ofi 'eku uasi?

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mahalo 'e ki'i ta'ofi ia, ka u ki'i ta'utu hifo 'o vakai fakalelei ki ai, Sea.

Fokotu'u ke lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga fika 3/2018

Lord Tu'ilakepa : Fakamolemole, 'oku ou kole atu mu'a ke lau tu'o 2, pea toki tuku hifo ki he Kōmití, pe ko e hā e me'a 'e fai ki he me'a, kae toki fai 'ene fakamalangá. Ko 'eku 'ai pē 'eau he Tohi Tu'utu'uni,

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, ko e faingamālié 'oku tuku atu ki he Minisitā ko eni ha'ana e Lao, ke ne tuku mai ha fakamatala miniti e 5. Kapau 'oku ke pehē 'ekoe ke tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'Eiki Sea, mālō. Kole atu ke tau hoko atu tautolu kae toki fai ia he taimi 'e tukuhifo aí. Mālō.

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e Lao ko eni na'e 'osi lau 'uluaki pea te'eki ai ke tau pālōti'i.

Kole 'oku mahu'inga e fakama'ala'ala e taumu'a mo e 'uhinga fo'i Lao

Lord Nuku : Sea, kātaki mu'a, 'Eiki Sea. Ko 'eku kole atu pē 'a'aku ia, he 'oku mahu'inga 'aupito e fakama'ala'ala ia. 'Ikai, ko e me'a ia 'oku mahino ko ē 'i heni, 'oku mahu'inga 'a e fakama'ala'alá mei he feitu'u ko ē 'oku ha'u mei ai 'a e Lao ko eni, ke mahino'i 'e he kakai e fonuá

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, mahu'inga 'aupito ia ke fakama'ala'ala.

Lord Nuku : Pea kapau 'oku 'ikai ke lava ia ke fakama'ala'ala mai he 'aho ni, 'Eiki Sea. Kapau 'oku me'á, pea toloi ā e Lao ia ko iá, ka tau hoko ki he Lao 'oku hokó Ka 'oku mahu'inga 'aupito 'a e fakama'ala'alá ia, Sea. Mālō.

'Eiki Sea : 'Ikai ke u tui 'e malava ke toloi, koe'uhí 'oku tau ngāue eni 'i he Lao fakavavevave. 'Oku ou fie tokoni ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá. 'Oku ou kole atu, Hou'eiki, ke tau ki'i mālōlō pē, tau toki foki mai 'i he 3.00. Tukuange ha faingamālie ke ne kumi 'ene Laó, pea toki fakamatala mai ai.

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'oku ou tui pē kapau na'e fakavavevave, na'e tokanga e Minisitā ki ai. Ko 'ene toki mea'i eni ia 'eia, ka ko e toloi ia 'e he Feitu'una, kapau na'e fakavavevave, pea nau tokanga ki ai.

'Eiki Sea : Mālō. Hou'eiki, tau *break*.

(Na'e *break* heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1510-1515

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, kimu'a pea mālōlō, na'e lolotonga tukuange 'a e faingamālie ki he Minisitā Pa'anga, ke ne fakama'ala'ala mai 'a e Lao Fika 3/2018, ko e Lao Fakaangaanga Fakavavevave, ki hono pule'i 'o e fetongi pa'anga muli, 2018. Ko e Lao ko ení, na'e 'osi lau 'uluaki, pea ko e miniti eni 'e 5, tukuange ki he 'Eiki Minisitā ke ne fakamatala mai kimu'a pea tau pālōti.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 3/2018

'Eiki Minisita Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea 'oku ou fakamālō atu he to e 'omai 'a e faingamālie ki he motu'a ni, ke fai ha ki'i fakama'ala'ala, ki he Lao ko eni. Ko e Lao eni ki hono pule'i 'a e ngaahi fetongi pa'anga muli, 'a ia ko e Lao ko eni ko e 'ai ke fakatonutonu, 'a e Lao ko ia 'i he 1963 'a ia na'e ..

<008>

Taimi: 1515-1520

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'A ia na'e to e fai ki ai 'a e fakatonutonu he ta'u 2000 pea 'i ai pea mo e ngaahi *regulations* 'i he 1965 pea na'e to e liliu ki ai 'i he 2000 mo e 2009. Ko e taumu'a tefito 'o e lao ko 'eni ke fakatahataha'i 'a e lao pea mo e tu'utu'uni. Pea 'i ai pea mo e ngaahi konga fo'ou, ngaahi sekisoni fo'ou 'oku tānaki ki he lao ko 'eni koe'uhī ke ne hanga 'o fakapapau'i 'uluaki fakapapau'i ko e ngaahi koloa ko ē 'oku fakatau ki muli 'Eiki Sea ko e pa'anga ko ē 'oku ma'u mei ai 'oku foki mai ki Tonga ni. Pea kapau 'oku tauhi 'i muli 'oku 'i ai hono lēkooti pau hono tauhi 'i Tonga ni. Pea ko e tahā ko hono to e fakamālohi'i pē 'a e fehū'aki pa'anga ko ia 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo e Pule'anga. 'I ai 'a e palopalema na'e fai e ongo'i 'e he Pule'anga 'oku totonu ke fai ha tokanga ki ai 'oku lahi 'a e 'ave pē 'a e ngaahi koloa ki muli tautefito ki he ngaahi kau *exporters* lalahi mei hotau fonua ni. Pea 'oku 'i ai pē pea mo hotau kāinga 'oku 'ave 'a e 'ū koloa ki muli pea 'oku 'ikai ke mahino ia pē ko e hā 'a e pa'anga ko ē na'e ma'u mei ai. Pea 'ikai ke tau lava 'o ma'u hotau 'inasi felāve'i pea mo e tukuhau. Taimi tatau 'oku 'ikai ke tō mai e pa'anga ke fai 'aki ha langa 'i hotau fonua ni. Ko ia ko e ngaahi tefito ia 'o e lao ko eni ke fai ha tokanga ki ai, to e fakalelei'i ange ke lava 'o malu'i lelei ai 'etau *foreign reserve*. Pea 'i ai e taimi 'e taha 'e lava pē ia ke ... kapau 'oku tō lalo 'etau *foreign reserve* 'e lava pē ia ke tau, ke fakapapau'i 'oku foki mai ha fekau ke fakafoki mai ki he Pangikē Pule ha ngaahi pa'anga mei muli ke fai 'aki 'a e ngaahi, ki Tonga ni ke to e langalanga hake 'etau tu'unga ko ia. Ko e mahalo ko e ki'i fakanounou pē ia ka ko hono mo'oni ko e 'ai ke to e pule'i lelei ange 'a e anga ko ē hono pule'i 'a e ngaahi fehū'aki pa'anga 'i hotau ngaahi fonua muli tautautefito ki he ma'u e pa'anga ko ia mei he'etau ngaahi fefakatau'aki (*trade*). Ko ia 'a e ki'i fakamatala fakanounou 'oku 'oatu felāve'i pea mo e lao ko 'eni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, kole atu ki he Kalake ke tau pāloti na'e 'osi lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga ko 'eni. Me'a mai e Hou'eiki Nōpele mei 'Eua.

Lord Nuku: Lava ha ki'i fehu'i ki he 'Eiki Minisitā? ... ta'emahino ki he motu'a ni 'i ho fakama'ala'ala 'oku tu'u pē he laó pē te tau hoko atu tautolu ki he pāloti? Ko e me'a pē eni 'oku 'ikai ke fu'u mahino ia ki he motu'a ni kimu'a he pāloti kau, 'ai pē ke fehu'i pea kapau 'e tali 'e he Feitu'u na pea fai pea ka 'ikai ka ko e kole ia Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ko e kole pē ke fakatonutonu pea mo e tipeiti 'oku ta'ofi, ko u tui 'oku 'atā pē ke ke fehu'i, me'a mai koe.

Lord Nuku: Sea, 'Eiki Sea, ko e konga pē ko eni ko ē 'oku 'uhinga ki ai e motu'a ni 'oku 'uhinga pē ia he 'uhinga'i lea. Ko e koloa 'oku 'ikai ke fe'ave'aki 'oku 'ikai ke kau ai e kelekele? Pea 'oku 'i ai ha monū'ia fekau'aki mo e kelekele 'oku kau ia ki he kupu'i lao ko 'eni. Pea koe'uhī kapau kuo fakamahu'inga e kelekele ke kau 'i he faka'uhinga ko e koloa ke fefakatau'aki 'o hangē ko ia 'oku tu'u mai ko eni ko ē, koloa 'ikai fe'ave'aki kuo pau ke kau ki he kelekele, ngaahi

monū'ia 'oku ma'u mei he kelekele mo e ngaahi me'a fekau'aki mo ia kuo pau ke kau ia ko e 'uhinga atu pē 'oku faka'uhinga e kelekele, 'oku kau 'i he monū'ia fakapa'anga ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, ko e, te tau 'alu ki he Kōmiti Kakato 'o hoko atu e 'ū me'a ko eni pē 'e, pē 'oku kau pē ia he ...

'Eiki Sea: Me'a mai pe koe ho tali ki he'ene fehu'i ...

<009>

Taimi: 1520 - 1525

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Ko e, ki he motu'a ni ko e ngaahi pa'anga pē tatau ai pē pē ko e hā hono, ma'u mei he hā, 'oku *cross* he *boarder*, 'alu ia ki kehe mei Tonga ni ki ha feitu'u kehe, ko e me'a ia 'oku tau tokanga ki ai 'i he lao ko ení. Ko ia pē Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Ke u fakama'ala'ala atu e me'a 'oku 'uhinga ki ai e 'Eiki Minisitā. Ko e lao eni ia ki he Ttalafi Pa'anga, ko e pa'anga kotoa pē 'oku hū atu ki tu'apule'anga, 'oku fekau'aki ia mo e lao ko ení, tatau ai pē pe na'e ma'u e pa'anga ko ia mei fē, kau ai mo e kelekele. Hou'eiki, kole atu ki he Kalake ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono Lau 'Uluaki 'o e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, kātaki hiki ho nima.

Tevita Lavemaau: Ko e Lau Fika 1 Sea fakamolemole.

'Eiki Sea: 'Osi lau 'uluaki ko e pāloti eni 'oku tau hoko ki aí.

Tevita Lavemaau: Ko u kole atu ke tuku hifo mu'a ki he Kōmiti Kakato 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Osi hono lau tu'o ua. Kalake 'oku te'eki ke pāloti e lau 'uluakí. Ko ia, ko u ma'u he'eku lēkootí 'oku te'eki ke pāloti. Hou'eiki ko e lau ko ení na'e 'osi lau 'uluaki, te'eki ke pāloti. Ko 'etau pāloti eni. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga ko ení hono lau 'uluakí kātaki hiki ho nima.

Pāloti'i Lao Fakaangaanga fika 3/2018

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Losaline Mā'asi, Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 13.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ko ení kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Tevita Lavemaau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Ikai ke loto ki ai e toko 5.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lau 'Uluaki 'o e Lao Fakaangaanga ko ení. Kole atu ki he Kalake ke tau lau tu'o 2.

Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga fika 3/2018

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, 2018. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, mo hono tokoni'i 'o e tauhi 'o e pa'anga mohe 'a e Pule'angá 'i muli mo e ngaahi me'a fekau'aki mo ia.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehē.

Konga 1: Talateu. Kupu 1, Hingoa Nounou.

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, 2018.

'Eiki Sea: Me'a mai e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele mei Vava'u.

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Lao Fakaangaanga fika 3/2018

Lord Tu'ilakepa: Sea kole atu mu'a ke tukuhifo mu'a ki he Kōmiti Kakato. Ko e Kupu ko ē 'Eiki Sea, kapau te mou me'a hifo Hou'eiki, 'i ai e 'ū Kupu 1, 'a ia ko e 'uhinga'i lea ia Sea me'a ko ena na'e me'a ki ai e 'Eiki Nōpele mei 'Eua. Hoko atu ki ai ke fakama'ala'ala mai mu'a e 'ū Kupu 6 mo e 8 fekau'aki mo e koula 'oku 'asi mai ai 'Eiki Sea, mo e 'ū Kupu kotoa ke fakamahino mai pē Minisitā, hā ko ā e 'uhinga e 'ū kupu ko ia Sea ko u tui 'e 'aonga 'aupito ia ki he fakalukufua e kakai e fonua 'Eiki Sea. Fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea: Fokotu'u mei he Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o Vava'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. 'Oku 'i ai ha poupou. Poupou'i. Hou'eiki, tuku hifo e Lao Fakaangaanga ko ení ki he Kōmiti Kakato, fakataua ki he ngaahi kupu ko ena 'oku me'a ki ai e Hou'eiki. Kole atu ki he Kalake ke tau hoko atu ki he Lao Fika 4/2018. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018. Ko e Lao Fakavavevave eni.

Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu 'a e Lao ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2015 ke tokoni ki he tu'uloa mo e fakalalakaka 'o e sipoti 'i Tonga.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehē:-

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'I LEA.

Kupu (1), 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018.

'Eiki Sea: Kole atu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga. Me'a mai.

Fakama'ala'ala ki he taumu'a Lao Fakaangaanga fika 4/2018

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Ko e ki'i fakama'ala'ala nounou pē ki ai ko e taumu'a e Lao Fakaangaanga ko enī ke fakahū

<001>

Taimi: 1525-1530

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ko eni ke fakahū atu ha, 'a e kupu ua (a) fo'ou fakatonutonu ki he hingoa, hingoa ko ia nounou 'o e lao ni ki he fakapapau'i ko e tefito'i taumu'a 'o e tefito'i lao 'i he tākaki 'a e ngaahi pa'anga ke tokoni ke tu'uloa mo fakalalakaka 'a e sīpoti 'i hotau Pule'anga ni. Pea 'oku 'i ai mo e konga lao ke fakapekia 'a ia ko e kupu 10 ia 'o e tefito'i lao ke fakapapau'i 'e 'ikai to e 'i ai ha 'aho 'e fēpakipaki 'i he tefito'i lao. Ko e ki'i fakama'ala'ala pē ia 'i he ki'i lao fakatonutonu ko eni. Mālō 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ki'i faingamālie pē.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Mālō.

'Eiki Sea: Fakamanatu atu pē ko ho'o fehu'i pē 'oku tali 'ikai ke fai ha *debate* he ...

Ngaahi fakafehu'i fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. Sea 'ikai ke u, ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ia ki he Fale 'Eiki koe'uhi he kuo 'osi 'omai 'i he *regulation* 'Eiki Sea fekau'aki mo e, 'a ia foki ko e *regulation* ko e lao ia 'Eiki Sea ka kuo 'osi fakamāhino mai pē he *regulation* ia 'o fekau'aki pea mo e lao ko eni 'oku me'a ki ai 'Eiki Minisitā 'a ia 'oku fakapekia ai 'a e fo'i lea ko ē 201, 2020 'Eiki Sea 'a e fakangatanga ko ē 'a e fo'i lao kae hokohoko atu pē 'Eiki Sea 'oku 'ikai hano ngata'anga 'o'ona 'Eiki Sea 'a e fo'i lao ko eni. Ko u kole pē au ko e 'uhinga ki he *regulation* pē 'e fakatatali pē mo ia koe'uhi ki he fekau'aki ia mo e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ki he ngaahi kupu ko ē tefito'i lao 'oku fakapekia.

'Eiki Sea: Me'a mai he *regulation* 'oku ke 'uhinga ki ai ?

Lord Tu'ilakepa: Fika ua 'Eiki Sea ki'i me'a hifo ki ai na'e fakamo'oni ki ai e 'Eiki Minisitā 'a ia kuo, 'ikai ke 'i heni ko 'Aisake Eke. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne fakama'ala'ala mai 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e *regulation*. Ko e 5.2 *regulation* 5.2.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ki he ma'u 'a e motu'a ni ko e fakatonutonu eni ia ki he tefito'i lao 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia ki ha *regulation* pea ko 'ene fūlihi pē tefito'i lao ko e ta'e'aonga ia e *regulation* he anga e ma'u e motu'a ni ka 'o kapau na'e 'i ai ha *regulation*.

Lord Tu'ilakepa: 'Io 'oku lolotonga 'i ai e *regulation* 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka ko e ...

Lord Tu'ilakepa: Ka ke ki'i me'a mai ange Feitu'u na fekau'aki pē mo e pa'anga fētongi pa'anga muli ... 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'A ia 'i he faka'uHINGA ko eni 'Eiki Minisitā 'oku tonu ke fakata'e'aonga'i he 'e Fale 'a e *regulation* ko eni 'oku fakahū mai ?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia ko 'ene, koe'uhí foki ngata ko e, na'e 'i ai foki 'ai ki he Sīpoti 'o e Pasifiki 2019 ka ko e 'ai pē ia ke fakalalakaka e sīpoti.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia Sea kole atu pē mu'a ke tōloi e *regulation* he ko e me'a ia na'a mou ngāue'aki 'o fai ai e tānaki pa'anga e *levi*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e ...

Lord Tu'ilakepa: 'A ia foki ko hono 'omai ke 'oua to e ngāue'aki.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Kamata mei he 20 ...

'Eiki Sea: Kātaki pē Hou'eiki ko e fakama'ala'ala atu pē ko e *regulation* 'a eni ko ē 'oku fakahū mai 'i he fika 5.2 ko ē 'etau 'asenita 'oku fakamafai'i ia 'e he kupu valu 'o e tefito'i lao 'oku fakatonotonu ko eni. Ko e lao fakaangaanga ko ē 'oku fakahū mai he Pule'anga 'oku 'omai ia ke liliu 'aki 'a e hingoa 'o e fo'i lao kae kei tu'uma'u pē 'a e tefito'i lao. 'I he'ene pehē 'oku 'ikai ta'efaka'aonga'i 'a e *regulation* he 'oku kei mafai pē 'a e fo'i tefito'i lao kupu valu. Ko e fakatonotonu ko eni ki he hingoa kei tu'uma'u pē 'a e fo'i tefito'i lao.

<002>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Sea: ma'u pe 'a e fo'i tefito'i laó.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'io mahino kiate au Sea. Kuo u lolotonga fakamatala atu au he Fika 4, he tefito'i lao Fika 4. 'Oku te'eki ai ke tau hoko ki he Fika 5. Ko e Fika 5 íá

'Eiki Sea: Ko ia ka ko e fehu'i ko eni 'a e Fakafofonga Hou'eiki Nōpele mei Vava'ú pe 'oku ai 'a e felāve'i 'a e Tu'utu'uni Fika 5.2 ki he Lao Fakaangaanga ko eni. Ka ko 'eku fakamahino'i atú, ko e Lao Fakaangaanga ko eni ke liliu e hingoa 'o e Laó, ka 'oku 'ikai ke 'uhinga 'a e liliu ko ē ki he Hingoa 'o e Laó 'oku liliu ai 'a e Kupu 8 'o e tefito'i laó 'oku ne fakamafai'i 'a e tu'utu'uní. 'A ia 'e kei mo'ui pē 'a e tu'utu'uní he 'oku kei mo'ui 'a e Kupu 8 'o e tefito'i lao ko eni 'oku tau liliu 'a e hingoa ki aí.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Poupou. Kapau ko ia 'e kei mo'oni pe me'a ia 'oku ke me'a ki aí ka ko e taimi ko ē 'e fai ai 'etau vakai ki he Fika 5 ko e 'Eiki Minisitā kehe ia 'oku ne hanga 'o ... 'oku 'a'ana 'a e

'Eiki Sea: Ko ia, pea 'oku ou tui pē ko 'ene 'osi pē 'etau liliu ko ē 'a e hinga 'o e fo'i Laó, 'o kapau 'e tali he Falé 'e liliu ai pē mo e Tohi Tu'utu'uni ko ení ko e *consequential amendment* he kuo liliu e tefito'i lao ko ē 'o e tu'utu'uni ko íá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e mo'oni 'Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia.

Fehu'ia ha leva me'a hoko ki he pa'anga levi ne tanaki 'e he Pule'anga

Lord Nuku: Sea ko e hoko atu pē e fehu'í ai 'Eiki Sea. Ko e fehu'i foki koe'uhí ko e taumu'a 'o e fo'i kakano ko ē 'o e laó, Kupu 8 ko ē na'a ke me'a mai ki aí, na'e ai hono taumu'a, pea na'e tñnaki ai e pa'anga. Ko e 'etau liliu ko ení, ko e fehu'í atú 'Eiki Minisitā, 'oku fēfē e pa'anga na'e tñnaki 'i he kupu 8 motu'á? 'E fakafoki 'a e silini ko íá?

'Eiki Sea: Ko ia, kātaki 'oku ou tui ko e taumu'a ho'o fehu'í Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'Eua ke tau tipeiti. Kuo u tui 'e 'oatu e faingamālie ko íá 'amui.

Lord Nuku: 'Ikai 'Eiki Sea, ko e fehu'í koe'uhí he 'oku liliu 'a e fo'i taumu'á pea liliu mo e *regulation*, maliu e fōtunga 'o e laó, ka ko 'eku fehu'í pē ki aí koe'uhí ko e lao motu'á na'e tñnaki e pa'anga. Lao fo'ou ko ení ke liliú, kei tñnaki pē pa'angá? Ka kuo liliu. Ka ko 'eku 'uhinga atú pe 'e fēfē e fengāue'aki 'a e laó? 'A e fo'i kupu 8 motu'á pea mo e liliu ko ení? Ko 'eku fehu'í pē ki aí pe 'oku ange fēfē 'ene fakakāinga'i? Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Io, mahino pē fehu'í, 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ke tali mai.

Fakamahino Pule'anga tauhi pa'anga levi na'e tñnaki 'i Fale Pa'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Kuo u pehē kapau ko e fehu'í fēfē e pa'anga ko íá? Kei tuku pē 'i Fale Pa'anga. 'A e sēniti ko íá. 'Ikai ke ala noa'ia ki ai ha taha, 'a e pa'angá. Te tau toki hanga 'o fakakaukau'i 'o fakatatau ki he laó pe ko e hā e me'a 'e fai ki aí. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole pē Hou'eiki kau to e foki mai pē mu'a ki he poini e me'a ko ē na'a ku 'ohaké Sea ki he Feitu'una. 'Oku ke me'a hifo pē 'Eiki Minisitā Pa'anga ko e Lao ko eni ko ē na'e 'osi hono laú pea fakama'ala'ala he Feitu'una 'ikai ko ha me'a ke to e fai ai ha tipeiti 'Eiki Sea, ko e ngaahi kupu 'o fekau'aki pea mo e lao fetongi pa'anga ki muli 'Eiki Sea tautautefito 'Eiki Sea ki he me'a ko eni ko ē 'oku 'uhinga ki ai e 'Eiki Minisitā. 'A ia 'i he kupu 3, 'a ia ko hono fakahū mai 'a e kupu 2 (a) fo'ou, ko e taumu'a e lao ni ke tñnaki e ngaahi pa'anga ke tokoni ki he tu'uloa fakalalakala 'o e sipotí 'i he Pule'angá. 'A ia ko e ngaahi kupu ia 'oku fiema'u ke fakafo'ou maí. Ai pe mo e kupu 4 'Eiki Sea ke fakapekia e 10, fakatonotonu e tefito'i laó 'aki hono fakapekia e kupu 10, 'a ia mahino ko e me'a ia 'a mautolu kau mēmipá ke ō kumi mai e tefito'i laó, pe ko e hā koaa e kupu he 10 'oku 'ai ke fakapekiá. Ko e ki'i *regulation* ko eni 'Eiki Sea ko 'eku fakahoko atu pe ke tokoni ki he Feitu'una

Lord Fusitu'a: Ka u ki'i tokoni atu pē ki he me'a 'a e 'Eiki Nōpele kapau 'e laumālie lelei ki ai. Ki he kupu 10.

Lord Tu'ilakepa: Sai pē, tuku ke u toki 'alu 'o kumi mai 'eku naunaú

Lord Fusitu'a: Ko e kupu 10

Tokanga ki he 'ikai papau taimi ke ngata ki ai tānaki levi ki he fakalalakala sipoti

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku 'ikai ke u tali 'a e fakatonutonu ko ē kuo pau ke u 'alu 'o kumi ke u 'ilo 'eku ngāue 'oku faí 'Eiki Sea. Ko e kupu 6 ko ē 'i he *regulation* ke me'a hifo pe ki ai, 'e fakapekia, kuo pau ke fakapekia 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he 'aho 30 'o Suné 20.. 'A ia ko e taimi ia 'oku ngata ki ai 'a e pa'anga ko ia na'e 'uhinga ko ē ki he sipotí. Ko e me'a ko ē 'oku ou kole ki ai 'Eiki Sea ke ki'i fakatatali mu'a 'a e *regulation* ko iá he 'oku mahino mai ko e tānaki pa'anga ko ení 'e *control* Sea 'ikai ke ai hano ngata'anga 'o'ona. Na'e ai foki e fokotu'u, ke ngata pē he 2020, he 'osi pe ko ē sipotí. Ka koe'uhí foki na'e 'osi fai e tu'utu'uni

<003>

Taimi: 1535-1540

Lord Tu'ilakepa: 'a e 'Eiki Palēmia 'e 'ikai ke lava 'a e sipoti. Ko e 'u *regulation* ko 'eni 'Eiki Sea 'oku felave'i ia mo e 'u me'a ko 'eni ke me'a ki ai Minisitā, ko 'eku kole pē mu'a Minisitā pē 'e lava 'o fakatatali pē ka' e 'oleva ke 'osi 'a e

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ka u ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele 'o Vava'u. Na'e fu'u specific pē ia ki he *Pacific Game* 'o e 2019 'a e tānaki pa'anga ko 'eni. 'Oku 'ikai foki ke tau to e kau 'i he fo'i sipoti ko ia 'o e 2019 'oku 'ikai ke to e 'omai ki Tonga ni, pea ko e fo'i fakakaukau ke fetongi pē 'a e taumu'a ke felave'i mo e sipoti koe'uhi 'e ngali lelei ange ia. Ko e konga ko ia ki he hokohoko atu mei he 'osi ko ia 'a e 2019 'oku 'ikai ke u fu'u tui 'oku 'uhinga pēhe 'a e fo'i Lao ko 'eni ko ia pē Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko e 2020 'oku ngata ki ai 'a e fo'i Lao 'aho 30 'o Sune 2020 ko e kole atu pē mu'a ki he feitu'u na ke fai mu'a ha tu'utu'uni

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea 'oku mahino kiate au na'e ki'i tolo pē foki kimu'a ke ngata ki he 2020 ka koe'uhi ko e 'osi ia ko ē 'a e tuku 'osi 'a e sipoti ko ia pē mālō.

Lord Tu'ilakepa: Ko e *regulation* Sea 'o e Lao ko 'eni 'oku 'omai ke fakapapau'i pea kāsete'i ka 'oku ou kole pē ki he Feitu'u na ke ki'i fakataimi pē kae fai 'a e feme'a'aki ki he Lao ko ia na'e 'omai 'e he Minisitā ko ia pē.

'Eiki Sea: 'Oku ou tali pē au ho'o fokotu'u mai ke ki'i fakataimi 'a e *regulation* koe'uhi he 'oku te'eki ke tau a'u kitautolu ki ai 'i he 'asenita. 'Oku tau kei lele pē 'eni 'i he Lao

Fakaangaanga ka ‘oku ou tui ‘e ‘i ai pē ‘a e taimi ke tau toki feme’a’aki ‘i he me’a ko ia ‘oku ke me’a ke tokanga ki ai. ‘Eiki Minisitā kuo lava ho’o me’a ki he

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Io ‘Eiki Sea kuo lava atu au ‘i he tefito’i Lao mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Fakafofonga ‘oku ‘i ai ha’o fehu’i?

Fehu’ia ‘uhinga tānaki pa’anga ki he fakalalakaka e sipoti

Lord Fusitu’a: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea tapu mo ho’o Fale ‘Eiki ni. Ko e ki’i kole fakama’ala’ala pē ‘eni ki he ‘Eiki Minisitā ‘oku ki’i nenefu ki he motu’a ni ‘a e fo’i lea ko ē ke fakalalakaka ‘o e sipoti. Kapau ‘e ki’i fakama’ala’ala mai ange he na’e fokotu’u ‘a e Lao ko ‘eni ke ne tānaki ha pa’anga laumiliona ke langa ‘aki ‘a e *infrastructure* ke langa ‘aki ha ngaahi fale ‘a ia ‘oku to’o ‘a e pa’anga ko ‘eni mei he kakai ‘i he laumiliona pea kuo to’o mo e ‘aho ko ia fakangatanga ‘o e Lao ‘o lele ia ki ‘a fē hono to’o ko ia ‘a e pa’anga ‘a e kakai kae ‘ai ke to e mahino ange pē ko e ‘ai ki he hā ‘a e sino’i pa’anga ko ‘eni mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e kole ko ia mei he ngaahi Kōmiti Sipoti ‘i he ta’u ki he ta’u mou fakatokanga’i ange ‘oku ‘ikai ko ha ki’i kole si’isi’i pea ‘oku ‘alu pē ia ‘i he miliona. Pea ko e toki hanga eni ‘e he Pule’anga ‘o fakakaukau’i na kuo taimi ke tuku ā ‘a e kole ki muli ka e tu’u hake ‘a e fonua ‘o tokoni ko e ta’umu’a ‘eni. ‘Oku ‘ikai ngata ‘eni ‘i he 2019 ka e hokohoko atu. Ko e fu’u ‘u sipoti ‘a e fonua ‘oku lahi pea mo e ‘u sipoti ke ‘omai ko e ta’umu’a ‘eni ‘o e Lao ko ‘eni, pea ko e ‘u me’a lelei ‘eni Hou’eiki ke Tonga ‘a e Tonga tu’u ‘o fai ha me’a ka e tuku ‘a e kole, kole ko e ‘uhinga ‘eni ‘a e Lao ko ‘eni ‘oku meimei mahino atu ia.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku kei lahi pē ‘a e ngaahi fehu’i, me’a mai ‘a e Fakafofonga Ha’apai.

Tokanga ki ha femahino’aki mo e ngaahi pangike ki he to’o levi

Lord Tu’iha’angana: Sea tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki ko ‘eku fehu’i pē ia ‘a’aku ko e ‘uhinga ko e Minisitā Pa’anga. Ko e Lao ko ‘eni foki ‘oku to’o ia mei he ‘inasi mei he ngaahi pangikē ‘i he’enua tupu, mei he tupu ko ia ‘oku to’o ‘e he ngaahi pangikē mei he fe’ave’aki pa’anga mo e ‘omai pa’anga pē na’e ‘osi fai ha talatalanoa ‘e tali ‘e he pangikē. Na’e fai foki ‘a e femahino’aki ia mo e ngaahi pangikē ki he sipoti na’a nau loto kinautolu ia ke to’o mai ‘a e peseti ko ‘eni pē ko e *levy* ko ‘eni ko e ‘uhinga ko e sipoti, pea ko ‘eni ‘oku liliu ‘e he Pule’anga ‘a e taumu’a pea ko ‘eku fehu’i pē ia ‘a’aku na’a ‘oku toki ‘ai ke fai...

<000>

Taimi 1540-1545

Lord Tu’iha’angana: ... ha talanoa ‘a e Pule’anga mo e pangikē na’a ‘oku ‘i ai ha tali ‘a e ‘Eiki Minisitā pē ‘oku ‘osi fai ha fe’ilongaki mo e pangikē ‘e kei fiemālie ‘a e ‘ū pangikē ki he liliu ko eni ‘a e taum’a kene kei to’o pē he ko e to’o ‘eni ia mei he ‘inasi ‘o e ‘ū pangikē, ‘i he fakafetongi pa’anga mo e ...mālō Sea.

Fakamahino Pule’anga nau ‘osi ta’ofi e tānaki levi to’o he tupu ngaahi pangike

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea, ke u ki’i tokoni atu pē ki he me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele mei Ha’apai. Ko e *levy* ko eni ‘oku to’o ia mei he tupu pē ‘a e ngaahi pangikē, ‘oku

lolotonga 'ai, pea 'oku 'osi ta'ofi ia 'e he Pangikē Pule ke nau to e hanga 'o to e hiki 'a e me'a ko eni he 'oku to'o pē ia 'osi lahi fe'unga pē 'enau tupu ko ē 'oku lolotonga 'ai 'i he taimi ni 'e to'o mai 'a e pōini 'e fiha 'oku ngalo 'iate au 'a e ki'i pōini mahalo ko e pōini 'e noa, taha pē fiha, 'o 'omai leva ia 'o tokoni mai ko ē ki he sipoti pea kuo 'osi tapu'i 'e he pangikē ke nau *pass on* 'a e me'a ko ia ki he kakai, kapau 'e hoko ia 'e tautea 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi pangikē. Pea 'oku 'osi fai 'a e felotoi ki ai mo e pangikē neongo na'e fai 'a e ki'i ngaahi felauaki mo e me'a ka na'e iku pē 'o nau sio 'oku nau fu'u sai pē mo nautolu ia 'e ki'i 'omai ai leva 'a e ki'i me'a ko ē kae toki 'omai ki he 'etau ngāue. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā 'oku 'osi fakapapau'i pē ho'omou fakataha mo e pangikē 'oku nau loto lelei ke hoko atu? 'o fakalaka 'i he 2020 na'e taumu'a ki ai ke ngata 'a e lao ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatatau ki he me'a ko eni kuo fakahoko mai ki he motu'a ni, ko ia.

'Eiki Sea: Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō.

'Eiki Sea: Fakafofonga ko e tu'o 3 eni ho'o me'a hake...

Lord Fusitu'a: Kātaki, ko 'eku tali pē ki he ...na'e 'ai 'a e fehu'i, pea ko eni ku o 'omai 'a e tali...

'Eiki Sea: Ko 'etau tu'utu'uni tu'o taha pē ho'o me'a hake. Pea 'oku fie ma'u ke mou fakamā'opo'opo ho'o mou ngaahi fakakaukau mo ho'o mou ngaahi fehu'i ke mou tu'o taha hake pē 'o 'ai faka'angataha.

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i ta'efiemālie pē ki he tali pea ko e 'uhinga ia 'eku to e ki'i kole fakamā'ala'ala.

'Eiki Sea: 'Oku 'ikai ke tuku atu hao faingamālie he 'oku 'ikai ke fai ha ta'efiemālie ko e lolotonga ko e fehu'i pē mo e tali mai. 'Ikai ke to e fai ha tipeiti, tapu.

Lord Fusitu'a: Sai kae toki 'ai ā ia 'i he kōmiti. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, toki tuku atu hao faingamālie ai 'i he Kōmiti Kakato, 'Eiki Minisitā Lao 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke fie me'a mai ki ai?

'Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. Ki'i kole atu pē 'aku ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga mālōlō, 'ai mo ke ki'i me'a hake 'o tokoni mai kae 'oua teke fa'a me'a 'i lalo hena he 'okuj ke mea'i totonu pē he na'a ke 'i ai. 'Ai mo ke ki'i tali mai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea.

'Eiki Sea: Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Hangē kiate au hangē ko e fakamaama na'e fai 'e he Feitu'u na 'oku kei tu'unma'u pē tefito'i lao ia. Na'e 'uhinga 'a e tu'uma'u 'a e tefito'i lao 'i he regulation ia 'o e Pule'anga motu'a, ke fai 'a e sipoti. Pea 'oku 'ikai ke lava ko eni, ko e regulation ko eni 'e ngata ki he 2020 mo e ngaahi totongi kehe 'o e fakamahu'inga'i 'o e sipoti.

'Eiki Sea: 'E Fakafofonga ko e lao eni ia.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e fo'ou ia ko eni ko e fakalakalaka'i 'o e sipoti hangē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Lao, 'ikai ke terminate ia 'i he 2020 'a e fo'i me'a fo'ou ko eni, ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea: Kole atu ke tau pālōti.

Fakatonutonu mei he Pule'anga ne 'ikai tali ngaahi pangike hoko atu to'o levi

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ko 'eku to e ki'i fakatonutonu atu 'a e ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...'eku fo'i tali atu 'a ho'o fehu'i ko ē na'e toki fai mai 'anenai pē ko e hā 'a e lau ko ē 'a e ngaahi pangikē, ko eni 'oku to e ha'u 'a e fo'i tali totonu, 'oku ...'oku...na'e 'ikai ke tali 'e he ngaahi pangikē ka 'oku pule 'a e lao lolotonga. Ko e me'a ia 'oku tokanga'i 'a e 'ū me'a, pea 'oku tokanga leva 'a e Pangikē Pule ki hono tauhi 'a e lao. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā hono fakamahino'i mai 'a e fehu'i ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Sea fakamolemole pē mu'a 'Eiki Sea, ko 'eku kole pē 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ke angalelei 'a e Feitu'u na ko e 'uhinga 'oku kei Fale Alea ho Fale Alea 'oku tu'o taha pē 'a e tu'u. Ke angalelei mu'a 'a e Fale Alea Sea ke tali pea kapau 'okuj 'ikai ke tali pea tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato, kae fai 'a e feme'a 'aki Sea he kuo mea'i 'e he Feitu'u na Sea kuo kamata ia ke Kōmiti Kakato ho Fale Alea. Ko e taimi 'oku fai ai 'a e pālōti ia pea pehē 'e ehe ni'ihī ke tukuhifo, tukuhifo ia Sea ko e 'uhinga kae lele lelei ho'o ngāue Sea he 'oku ou ongo'i pē na'a hangē ko e me'a 'a e hou'eiki na'a monuka ho Fale he founga 'Eiki Sea. Ko e fokotu'uj atu pē ia Sea ka tau pālōti ā mu'a. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga Hū Mai. Ko e hou'eiki pē 'oku nau fakamonuka 'a e Fale ni ho'omou toutou me'a hake pea 'ikai ke u fakangatangata 'e au ho'omou me'a he 'oku ou fu'u fie ma'u ke fakafaingamālie pē me'a 'a e hou'eiki ke u fanongo kiai pe au toki tu'utu'uni leva. 'Oku ou fakamālō atu ...

<005>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Sea: ... tu'utu'uni leva. Ka ko u fakamālō atu ho'o tuku mai e faingamālie ko eni, ko u kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko e Lao ko eni na'e 'osi lau 'uluaki. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ko e Fakatonutonu ki he 'Inasi Faka-Pule'angā 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018, kātaki 'o fakahā mai ho loto, hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Losaline Mā'asi, Mo'ale Finau

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea 'oku ou fokotu'u atu mu'a ke tuku hifo...

Kalake Tēpile: Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao. Loto ki ai e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga ko eni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'ikai ke loto ki ai 'a Tevita Lavemaau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'ikai ke loto ki ai e toko 5.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lau 'Uluaki e Lao Fakaangaanga ko eni, kole atu ki he Kalake ke Lau tu'o ua mai.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu 'a e Lao ki he 'Inasi Faka-Pule'angá 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2015, ke tokoni ki he tu'uloa mo e fakalakalaka 'o e Sipoti 'i Tonga.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehē:-

Kupu 1 Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Lea

Kupu (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he 'Inasi Faka-Pule'angá 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018.

'Eiki Sea: Fakafofonga Ongo Niua, Nōpele, ko e taimi eni ke ke me'a mai ai.

Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 4/2018 ki he Kōmiti Kakato

Lord Fusitu'a: Kātaki 'Eiki Sea, ko u kole atu ke tuku hifo mu'a ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea: Kupu fiha 'oku ke fie me'a ki ai.

Lord Fusitu'a: Fakalukufua pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, poupou e fokotu'u ko eni, poupou, mālō Hou'eiki. Tuku hifo e Lao ko eni ki he Kōmiti Kakato. Kole atu ki he Kalake ke tau hoko atu ki he Lao Fika 5/2018, ko e Lao Fakaangaanga Fakavavevave eni ke Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupou ki he Sipoti 'a e Pasifiki, 2019, 2018.

Lao Fakaangaanga fika 5/2018

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupou ki he Sipoti 2019, 2018.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao Fakaangaanga ke Fakapekia 'a e Lao ki he Ngaahi Monū'ia Tukupou ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019/2017.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga mo e fakataha alea 'a e Pule'angá 'o pehē.

Kupu 1 Hingoa Nounou

Kupu (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019/2018.

'Eiki Sea: Kole atu Ki he 'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute ke kātaki 'o fakamatala mai ko ho'o miniti 'e 5.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Tukupau: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Hangē pē ko ia 'oku mea'i 'e he Fale Alea 'o Tonga. Ko e lao eni na'e fakahū mai ko e Lao ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti na'e 'amanaki ke fakahoko 'i he ta'u fō'ou 'i he fonua ni. Pea hangē ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Hou'eiki, 'oku 'ikai ke to e fakahoko 'a e sipoti pea 'oku fokotu'u mai leva ke fakapekia 'a e lao ko eni Sea. Ko e 'uhinga pē ia. Ko e ki'i lao 'oku nounou pē Sea, fokotu'u atu Sea, mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono Lau 'Uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 'o e Pasifiki 2019/2018, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea loto ki ai 'a Veivosā Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Mā'asi, Samiu Kuita Vaipulu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō mo 'Eiki Nōpele Nuku, 'o, 'ikai Sea. Loto ki ai e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga Fakavavevave ko eni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'ikai ke loto ki ai 'a Tevita Lavemaau, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'ikai ke loto ki ai e toko 4 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga Fika 5/2018. Kole atu ki he Kalake ke tau lau ua.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 2019, 2018.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao Fakaangaanga ke Fakapekia 'a e Lao ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019,

<001>

Taimi: 1550-1555

Kalake Tēpile: ...Ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019/2017

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē

Kupu 1 Hingoa Nounou

(1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019/2018

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele

Lord Tu'ihā'angana: Sea kole atu ke tukuhifo mu'a 'a e lao ko eni ki he Kōmiti Kakato kapau 'oku mahu'inga Sea 'a e taumu'a 'a e mahu'inga 'a e sipoti pea mahu'inga 'a e liliu taumu'a ke fakalalakaka 'a e sipoti pea 'oku mahu'inga mo e lao ko eni kā 'oku 'i ai ha ngaahi pisinisi mo ha ngaahi me'a 'oku to'o 'a e tukuhau pea ma'u mai ha pa'anga ke tokoni ki ai kapau 'oku mahu'inga ki he Pule'anga pea tuku.

'Eiki Sea: Ko ia ko e fokotu'u eni ke tukuhifo 'a e Lao Fakaangaanga Fika 5 pea 'oku poupou'i

Lord Tu'ilakepa: Poupou atu Sea, poupou kakato atu 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Ko ia

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'oku 'ohake ko ē 'e he 'Eiki Nōpele 'oku mo'oni 'aupito, 'oku 'i ai 'a e 'ū monū'ia 'oku tau 'ave ma'ae kakai 'o e fonua ke nau lava 'o 'omai ha me'a hangē ko e langa fiema'u ke mea'i he taimi ni he kakai 'o e fonua kapau 'e ta'ofi e me'a ko eni 'Eiki Sea hā leva hono 'aonga 'a e kei tānaki 'a e *levy* mei he uma e kakai 'o e fonua, fakafou 'i he pangikē, kā te tau toki feme'a'aki ki ai 'i he Kōmiti Kakato 'Eiki Sea. Ko e ngaahi monū'ia ko ē ta'ofi ia kae ma'u 'a e monū'ia 'a e Pule'anga ke fakalele'aki 'a e fakalalakaka e sipoti mei he pa'anga lī mai ko ē 'a e kakai ki he fonua ni mo e pa'anga hū atu 'a e kakai toe fakafou he 'ū pangikē 'Eiki Sea ko u fokotu'u atu pē au poupou kakato tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko 'ene ngata ia 'etau 'asenita 'i he Fale Alea ko e kakato ia e 'ū lao fakaangaanga fakavavevave kuo tuku hifo ki he Kōmiti Kakato. Kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato, me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ko u loto pē au ke tukuhifo kā ko u ki'i fakatonutonu atu pē he me'a 'a e 'Eiki Nōpele Vava'u 'oku...koe'uhī 'oku fanongo mai 'a e kakai te nau pehē 'e nautolu 'oku nau totongi ha me'a, ko 'enau totongi ko ē ki mu'a he lao pea mo 'enau totongi ki mui he lao na'e kei tatau pē, pēseti ko ē na'e 'oange he pangikē ko e pēseti tatau pē ia. Ko e fo'i lao ko eni kapau na'e pēseti 'e 5 hono to'o ko ē he pangikē 'e 'omai 'a e poini ai ki he kakai 'oku 'ikai pē 'oku tapui he lao ke *pass on* e fo'i poini 'e taha ko ia 'oku to'o ke 'ave ki he kakai, ko e feifeinga pē ke fakama'ala'ala e kongā ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou kole mu'a ke tukuhifo ki he Kōmiti kakato he te tau feme'a'aki ai 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'a e me'a na'a ke me'a ki ai ko e *levy* 'oku tānaki ia mei he uma 'a e kakai fakafou 'i he pangikē ko e me'a 'oku 'ikai ke tali ai 'e he pangikē koe'uhī ke 'oatu 'a e

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i fakatonutonu pē mu'a tali si'i mu'a 'oleva mu'a tau toki tipeiti he tuku hifo ki lalo

Lord Tu'ilakepa: Ko e 'uhinga 'etau tipeiti ko e Feitu'u na na'e me'a mai

'Eiki Sea: Hou'eiki, na'e toki 'osi eni homo me'a mai 'oku fakamonuka 'a e ouau mo e ngāue 'a e Fale.

Lord Tu'ilakepa: Pe'i fai mo ke tu'utu'uni fefeka

'Eiki Sea: Ko ia me'a hifo ki lalo

Lord Tu'ilakepa: Ko ia sai

'Eiki Sea: Mālō, Hou'eiki tau liliu 'o **Kōmiti Kakato**

(Liliu 'o Kōmiti Kakato pea me'a mai 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato ki hono me'a'anga)

Me'a 'a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Tapu ki he Tu'i 'o Tonga kae 'uma'ā 'a Ha'a Mohefo, fakatapu ki he Hou'eiki Nōpele 'o e Kalauni, fakatapu ki he Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti, fakatapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki mālō mu'a ho'omou kei fakalaumālie lelei mou kei matu'uaki e ta'au e kae tuku mu'a ke u 'oatu 'e au ha ki'i fakanonga ke ne fakalelei'i hotau vaka ka tau fononga.

'I he ki'i me'atokoni ko eni 'oku ou loto pē ke u 'oatu "Mou kamata 'o vakai 'oku lelei 'a Sihova, 'oku monū'ia 'a e tangata ko ia 'oku falala kiate ia".

Hou'eiki te tau hoko atu 'etau 'asenita ki he 4.1 ...

<007>

Taimi: 1555-1600

Sea Kōmiti Kakato: ... taha Fika 1/2018 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Nō Iiki 2018. Mou me'a mai. Me'a mai Fika 1 'o Vava'u, Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Sea, tapu pe pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he Hou'eiki Pule'anga, fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Sea Kōmiti Kakato: Sea, mou ki'i fakama'ama'a atu Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e me'a ena na'a ku tu'u hake aí, ke ke me'a mai ke fakangofua ke mau to'o homau kote. Mālō ia 'Eiki Sea. Pea mo e faka'osí pe Sea, 'oku ou kole atu fēfē ke tau mālōlō mu'a, kuo mei hoko 'a e 4:00 'ikai hano fu'u 'aonga 'ona ha toe fai ha toe tipeiti he taimi ni.

Sea Kōmiti Kakato: Mou me'a mai he ki'i fo'i Lao ko ,eni, kapau te tau paasi pe ia pea tau toki mālōlō 'oku toe pe miniti 'e 10.

Lord Tu'ilakepa: 'Io ko e fakavavevavé, miniti 'e 5 ē ?

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Ministā Pa'anga te ke me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea Komiti Kakato, 'oku ou fakamālō atu he ma'u ho sea ki he efiāfi ni. Pea 'oku ou fakatapu atu ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti ,Kakato. Ko e ki'i Lao ni ia kuo 'osi mahino kiate au 'a e anga hono taumu'á, 'osi fai 'a e ki'i laulau hifo ai, ko e ngaahi *services* ko ia 'oku 'ave 'e he ngaahi *Micro Finance* pe ko e ngaahi Kautaha Nō Iiki, 'oku kei 'oange pe ia ki he kakai. 'Oku ma'u aipē 'a e monū'ia ia 'o e kakai, ma'u 'enau nō 'i ha founa 'oku vave ange, ka ko hono ki'i malu'i pe 'o kinautolu, Ko e me'a pē ko e kakai ko eni 'oku nau ma'u nō, 'i he fanga ki'i Kautaha Nō iiki, ko e kakai ia 'i lalo 'aupito 'i he sosaieti, 'ikai ke 'i ai ha'anau teitei fu'u 'ilo lahi, hangē ko e kau Mēmipa 'o e Fale ni. Ki he anga 'o e fehū'aki pa'anga pea mo hono fakahoa 'o e 'ū me'a 'oku ma'u mei he ngaahi pangikē. Ko e fo'i me'a pe 'oku nau tokanga nautolu ki ai, hangē ko eni, hoko ha ki'i putu, koloa pe ke ma'u 'a e fo'i sēniti. Nau ō ki he fa'ahinga kautaha ko eni, ko e hā 'a e fa'ahinga *interest* 'oku 'oange 'oku fu'u.. 'I ai 'a e taimi 'e taha, 'oku totonu pe ke 'i ai ha toe taha ke ne hanga o tokanga'i. Pea koe'uhi, na'e mahino ia ki he to'u Fale Alea ko ia 'o e 2014, kei 'i heni pe a e Hou'eiki ni'ihi, pea nau hanga 'o liliu 'a e Lao, ke toe ki'i 'oange ha faingamālie ki he Pangikē Pule, ke kau mai mo e ngaahi kautaha ko eni *Micro Finance* 'i hono leva'i lelei 'e he Pangikē Pulé, 'o hangē ko 'enau hanga 'o leva'i lelei 'a e ngaahi pangikē. Pea ko ia 'oku hoko ai 'a e me'a ko eni. 'Oku ai 'a e ngaahi .. hangē ko e ngaahi me'a ko eni, tenau fakapapau'i ko 'e te tipōsiti ko ia, 'oku 'ave 'e he kau mēmipa, 'oku 'ikai ke toe kau ia he nō mai ko ia kia kinautolu. Kuo pau ke ma'u 'enau fo'i pa'anga ke fai'aki 'enau nō, fai mei ai 'a e nō ko ia 'a e kau mēmipa. Pea kapau 'oku tipōsiti atu ko ia 'e he kau mēmipa honau 'inasi tipōsiti, 'ikai ke fai mai ai ha nō ia, he 'e hoko ia 'oku nau toe nō pē nautolu kongā 'enau nō, 'a e pa'anga ko ia. 'E ;ave leva ia 'o tauhi lelei 'a e pa'anga ko ia, ke toki fakafoki kia kinautolu, pea 'e toutou ha'u leva 'a e Pangikē Pulé ia 'o fai 'a e vakai ki ai, 'oku maau 'a e ngaah me'a ko ia. Ko e anga ko ia ki he 'etau tokanga ko ia hangē ko e me'a ko ia na'e fai ki ai 'a e me'a 'a e Hou'eiki, 'anenai angé, me'a felāve'i pea mo e totongi tupu. Ko e ki'i kakai ko eni, 'oku ou lave ki ai, ko e ki'I kakai 'oku 'ikai ke nau fu'u 'ilo fakapa'anga lelei, ka ko 'enau fiema'u, 'oku fu'u fakato'oto'o. Ko ia ai 'oku kau ia hono pule'i mai 'e he pangikē ko e hā 'a e tupu te nau hanga 'o 'oangé, pe te nau hanga 'o *check* fakata'u pe faka...

<008>

Taimi: 1600-1605

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ta'u pē faka ... to e lahi ange. Pea hangē ko e fiema'u ko ia ke 'ātita'i mo e me'a pehē 'a e 'ū me'a ko ia 'a e pangikē, 'e 'ave 'a e ngaahi fiema'u ia, 'a e ngaahi līpooti ko ia ke tokanga'i mai 'e he Pangikē Pule. Mahalo ko 'eku, ko 'eku ki'i to e ki'i fakama'ala'ala pē ia 'i he kongā ko ia. Ka ko u fokotu'u atu ke tau tali e ki'i fo'i me'a ko ia, tau hiki atu, ki'i lao ko eni ko e ki'i lao si'isi'i pē. Pea 'oku mahino pē kia kitautolu 'a e anga e me'a 'oku tokoni, feinga mai e kongā lao ko eni ke fai hano tauhi ke maau, mālō pē, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'ú.

Lord Tu'i'āfitu: Mālō 'aupito Sea pea ko u talamonū atu mahalo ko e fuofua taimi eni faka'atā eni ke fai ha talamonu ki he ma'u fatongia e Feitu'u na, hiki mai e Falé ki heni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Tokanga ki he tā fakatokolahi e no 'e he kulupu kakai fefine

Lord Tu'i'āfitu: Mālō 'aupito e ma'u e faingamālie. Ko u ki'i fehu'i pē au ki he Minisitā. 'Oku tau'atāina pē foki 'a e ngaahi kautaha nō kotoa pē ia ki he tupu pē ko e hā 'enau aleapau.

Ko 'eku fehu'i, pē 'oku tonu 'eku fanongó, toki 'osi pē eni e houa 'e 2 mei ai 'eku fanongo. 'Oku 'i ai e kautaha nō ia, ka faifaiange 'oku 'ikai ke lava hono tā e nō ha taha 'o e kau Mēmipa, 'e tā kotoa 'e he kau Mēmipa ko ē 'oku nau kulupu nō 'a e mo'ua 'o e nō 'a e tokotaha ko ia. 'Oku tonu 'eku ma'ú pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku tonu.

Lord Tu'i'āfitu: Ka ko e me'a tau'atāina pē ia 'a e ngaahi kautaha nō. Ko 'eku fehu'i pē 'aku ia 'oku kau hení. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'I he kongā 'uluakí Sea, kae fai mu'a e ki'i tali ki he fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'ú. Ko e, kapau 'e 'ikai ke tau 'ai e lao ko ení, 'e fa'iteliha pē 'a e ki'i kautaha ia ko ení he'ene *rate* 'o hangē ko 'ene me'a ko ē 'oku fai he taimi ní. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha lao ia ke pule'i. Ko e 'uhinga ia 'a e toki 'omi ko eni, kole mai e Pangikē Pule, 'oange mu'a ha mafai kia kinautolu ke nau hanga 'o tokanga'i. He ko e fo'i mala'e ko ia 'oku fai ai e va'ingá, ko e fo'i mala'e va'inga tatau pē 'oku ngāue ai 'a e pangikē, ngaahi pangikē ka 'oku ha'iha'i e pangikē ia 'i he ngaahi tu'utu'uni 'a e lao. Pea ko ia 'oku kole mai ai ke 'oange ke tau fa'u e ki'i lao ko ení, ko e anga ia 'enau fakafuofuá. Ko e kongā ko ena ho'o me'á 'e 'Eiki Nōpele felāve'i pea mo e anga hono fokotu'utu'u 'e he fanga ki'i kautaha nō iiki pehē ní 'a e me'a ko ia ke nau hanga 'o nono'o'aki, ke 'oua to e hao ha. Ka 'oku hangē ko e me'a kuo u lave ki aí, ko e fanga ki'i kakai eni 'oku 'ikai ke nau fu'u a'usia 'e nautolu, 'oku nau toki fetaulaki pē pea mo e fo'i kongā ko ení he taimi ko ē totongí. 'A ia foki ko e ki'i kulupu, ko e anga ia ko e kulupu 'oku nau 'osi saina nautolu ki he aleapau, kuo pau ke totongi 'a e, 'i hono taimi. Pea ka 'ikai ke lava, 'e hanga leva, kuo pau ki he toenga ke totongi kapau he 'ikai ke lava 'e he tokotaha ko ē. Pea ko e me'a ia 'oku faí. Neongo ai e faingata'a, kuo pau pē, koe'uhí kuo pau ke nau kau kotoa hono totongí. Pea kapau 'e puke ha taha ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ki'i kole pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga pē 'e laumālie lelei Sea ke u ki'i tokoni ange ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko e kole tokoni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io.

Fakamahino ha'iha'i kau tā nō kapau 'ikai tā fakafoki 'e ha taha ha'ane nō

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Sea ko e ki'i tokoni nounou pē ko e 'uhingá ko u ongo'i ko e fehu'i tautonu na'e 'omai 'e he 'Eiki Nōpele. Pē 'oku 'i ai ha fanga ki'i kautaha pehē ni. Ko e nō, kapau he 'ikai ke lava 'e ha tokotaha 'o tā 'ene nō, pea 'oku ha'iha'i e toenga ia ke nau fai 'enautolu e tā, *meaning*, 'oku nō fakakulupu. Sea ko e 'uhinga ia ko ē fakahū mai e lao ko ení ko e tali ki aí, 'io, 'oku 'i ai e kautaha pehē. Na'e lele atu e motu'a ni he 'a'ahi Faka-Fale Aleá, lāunga mai 'a e ngaahi fa'ē, tautefito pē ki he kakai fefiné he me'a tatau. 'A ia ko e taimi ko ē 'oku avaava ai e lao e fanga ki'i fonua langalanga haké Sea, hūfanga he fakatápú, 'oku fakatokanga'i ia 'e he kau nima mālohi ko ē 'i ai 'enau pa'angá, tautefito ki he tafa'aki nō, 'oku nau hū leva nautolu he fanga ki'i fonua ko iá 'o fai ai 'a e nō pehē ni 'oku 'ikai ke lava 'e he laó 'o malu'i leva. 'A ia 'oku pehē ni. Ko e nō ko ē ka te 'alu ki he pangikē, ko e nō 'a'aku, kapau he 'ikai ke u lava tō, pea 'oku malu'i pē 'e he tokotaha, pē ko e koloa 'oku malu'i'akí. Ko e nō ia ko ení 'oku kehe ia Sea ko ha toko 20. Pea 'oku nau nō, kapau leva he 'ikai ke ke lava 'e koe ia 'o tā ho'o nō, pea 'oku ha'iha'i ho

kaungā nō fakatahá, totongi ia 'enautolu. Pea 'oku si'i nono'o fakakulupu leva 'a e kakai 'i he fonuá 'i ai pea ko e tali ...

<009>

Taimi: 1605-1610

'Eiki Minisitā Polisi: ki ai. Pea ko e tali ko ē ki he fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele, ko e mo'oni 'oku 'i ai 'a e me'a pehē, 'oku pōpula e kakaí. Ko e ki'i fakapulipuli eni Sea. Ko e ngaahi nō ko ē he pangikē, peseti 'e 7. Ko e nō ko ē 'oku talamai ko ē 'i he kautaha nō ko eni 'i tu'á Sea, 'oku a'u ia 'o peseti 'e 20, 25, peseti ia 'oku talamai. Si'i tā pē he kakaí. Ko e me'a eni 'e hoko, ko e ō 'a e ngaahi fa'ē ia 'o ngāue totongi takai holo 'i he taimi ko ē 'oku totonu ke nau nofo ai 'i 'apí. Pea ō ki he kakai, 'ikai to e ha kakai kehekehe 'enau feinga ke ō ki ai, ke ō totongi, makehe ia mei he'enau ngāue pa'anga faka'ahó. Ko e 'uhinga pē ke tā e pa'anga ko ení Sea. Pea ko hono 'uhinga ia e fakahū mai e lao ko ení ke fakamafai'i e *Reserve Bank* ke a'u atu hono mafai ke ta'ota'ofi e ngaahi ha'iha'isia pehē ki he toenga e kakai e fonua Sea. Ko e ki'i fokotu'u atu ia mo e poupou, mo e mālō ki he fehu'i lelei na'e fai

Sea Kōmiti Kakato: Tau toki hoko atu, tau foki 'o, liliu 'o **Fale Alea.**

'Eiki Sea: Hou'eiki, koe'uhi ko e ngāue fakaavavevave 'i he 'āsenita ko eni e Falé. Ko u kole atu ke tau ki'i mālōlō houa 'e 2. Foki mai e Falé toloi ki he 6 'a efiāfi. Kelesi.

Kelesi:

(Na'e fakahoko ai pē 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua 'a e kelesi tuku 'a e Falé ki he efiāfi ni.)

<001>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

